



# КОНЦЕПТ «ЄВРОПА»



НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК



Co-funded by the  
Erasmus+ Programme  
of the European Union



# КОНЦЕПТ «ЄВРОПА»

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Чернігів  
Видавництво «Десна Поліграф»  
2018

УДК 94(4):061.1ЄС

ББК Ф(4)4

К 65

*Рекомендовано до друку Вченою радою  
Навчально-наукового інституту історії, етнології та правознавства  
імені О.М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного  
університету імені Т.Г. Шевченка (протокол № 12 від 27 червня 2018 р.)*

**Рецензенти:** доктор історичних наук,  
професор Цветков О.Г.,  
кандидат історичних наук,  
доцент Ціватий В.Г.

**Відповідальний редактор:** доктор історичних наук,  
професор Дятлов В.О.

**Науковий редактор:** кандидат історичних наук,  
професор Коваленко О.Б.

К 65 **Концепт «Європа» : Навчальний посібник /**  
Вашенко А.В., Гаврилов В.М., Дятлов В.О., Казимір В.А.,  
Кеда М.К., Коваленко О.О., Соломенна Т.В. – Чернігів :  
Десна Поліграф, 2018. – 296 с.

ISBN 978-617-7648-36-8

У навчальному посібнику представлено результати дослідження концепту Європи в політичному дискурсі та соціокультурному наративі; викладено поступ інтеграційних ідей у Європі з епохи античності до сьогодення; показано, як особистісний вимір сприйняття Європи дозволяє унікальним чином через ціннісні пріоритети підкреслити важливість здобутків європейської цивілізації.

Матеріали навчального посібника можуть бути використані в якості нових тематичних напрямків окремих соціогуманітарних дисциплін та знайти застосування в програмах навчальних курсів закладів вищої освіти, при розробці нормативних тем курсів історії, окремих тем з історії Європи та інших дисциплін.

Для студентів, викладачів, учителів та усіх, хто цікавиться історією інтеграційних ідей та процесів у Європі.

The publication has been funded with support from the European Union. The publication reflects the views only of the authors, and the Union cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Навчальний посібник підготовано та видано за кошти Проекту програми ЄС Еразмус+ на пряму Жана Моне 565243-EPP-1-2015-1-UA-EPPJMO-MODULE Навчальний модуль «Концепт Європи: від ідеї до реалізації».

УДК 94(4):061.1ЄС

ББК Ф(4)4

ISBN 978-617-7648-36-8

© Автори, 2018

## ЗМІСТ

<b>ПЕРЕДМОВА</b> .....	4
------------------------	---

### **РОЗДІЛ I. ПРОЕКТ «ЄВРОПА»**

Прелюдія «європейської ідеї» ( <i>Коваленко О.О.</i> ) .....	6
Середньовічні сценарії об'єднання Європи: Respublica Christianorum vs Imperium Romanum ( <i>Кеда М.К.</i> ) .....	23
Європейська ідея у проектах і реаліях Нового часу ( <i>Дятлов В.О.</i> ) .....	59

### **РОЗДІЛ II. КОНЦЕПТ ЄВРОПИ ЯК МІЖНАРОДНОГО СОЮЗУ**

Концепт «Єдина Європа» у 1918–2018 рр.: проекти, організаційне й інституційне забезпечення та реалізація ( <i>Ващенко А.В.</i> ) .....	108
Sustainable growth in the EU ( <i>Казымір В.А.</i> ) .....	163

### **РОЗДІЛ III. УКРАЇНА ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ: СТАНОВЛЕННЯ ВІДНОСИН І СФЕРИ СПІВРОБІТНИЦТВА**

Визнання незалежності України Європейським співтовариством. Встановлення діалогу та укладання правової бази відносин між Україною і ЄС ( <i>Гаврилов В.М.</i> ) .....	183
---	-----

ЄС на початку XXI століття: основні виклики. Європейська політика сусідства ( <i>Соломенна Т.В.</i> ) .....	244
--	-----

<b>РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА</b> .....	282
---------------------------------------	-----

<b>Список скорочень</b> .....	294
-------------------------------	-----

<b>Про авторів</b> .....	295
--------------------------	-----

## ПЕРЕДМОВА

Що таке Європа? Європа – це реальність і міф. Реальність географічна і міф культурологічний. Історія Європи – це історія змін її географічних складових та історія ідей, що їх наповнювали. Якщо регіон Європа – це стала географічна локація на карті з чітко юридично визначеною ідентифікацією певної території як європейської, то концепт – це мінлива, відносно нестабільна структура, що зазнає постійної еволюції. Цим другим аспектом займається концептуальна методологія. Дослідження Європи як концепту наразі є актуальним, адже застосування такого підходу уможливило значно більш глибоку характеристику основних цінностей цього регіону.

Концепт Європи не має певного усталеного визначення як окрема історична, абстрактна, логічна чи філософська категорія. Проте концептуальний підхід дозволяє трактувати Європу як складний багатовимірний концепт, що включає невичерпну безліч мінливих складових. Це дає можливість краще зрозуміти ідею європейської ідентичності й зміни траєкторій її усвідомлення на різних етапах історії.

Навчальний посібник «Концепт «Європа» є результатом трирічного Проекту програми ЄС Еразмус+ на пряму Жана Моне 565243-EPP-1-2015-I-UA-EPPJMO-MODULE. Навчальний модуль «Концепт Європи: від ідеї до реалізації», мав на меті дослідження історії європейської інтеграції та її ролі в загальній історії Європи. Мета даного навчального посібника полягає у з'ясуванні еволюції концепту Європи в різні історичні періоди, визначенні ролі і прагматичного потенціалу цього концепту для сьогоденної України.

Структурно матеріал навчального посібника упорядковано у 3 розділи. У першому розділі йдеться про зародження європейської ідеї та інтеграційних процесів, наповнення концепту Європи в середні віки та Новий час. Ідея

об'єднання континенту сягає корінням доби античності, коли було започатковано перші інтеграційні процеси в цьому регіоні.

Другий розділ присвячено сьогоденню Європейського Союзу, який постає найпершим визначальником в асоціативному ряду сьогоденної Європи. Пошуки нової моделі, парадигми, яка б найбільш чітко і всеосяжно пояснила, що таке ЄС та розтлумачила б механізми його функціонування. Більшість політиків, науковців і коментаторів вважають, що існування певної загальноєвропейської наддержави типу ЄС – це єдина легітимна й життєздатна відповідь на виклики, що постали перед сучасною Європою. В інших координатах ЄС визначається як «постмодерністська наддержава», «НПО» («непізнаний політичний об'єкт»), нео-середньовічна імперія тощо.

Сучасні події в Україні та світі викликали новий сплеск дискусій про майбутнє Європи, європейської інтеграції та ролі України в цих процесах. Відтак у третьому розділі йдеться про діалог між Україною та ЄС, особливості імплементації європейської політики сусідства, перебіг і виклики інтеграційних процесів в Україні та й на континенті в цілому.

## РОЗДІЛ І. ПРОЕКТ «ЄВРОПА»

### ПРЕЛЮДІЯ «ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕЇ»

1. Генеза «європейської ідеї».
2. Давньогрецькі уявлення про Європу.
3. Роль Стародавнього Риму у формуванні ідеї об'єднаної Європи.

#### 1. Генеза «європейської ідеї»

«Триває будівництво Європи, – зазначив у своїй класичній праці Ж. Ле Гофф. – З цим пов'язуються великі надії. Їх поталанить реалізувати, лише використовуючи історичний досвід: адже Європа без історії була б схожа на дерево без коріння. День сьогоднішній розпочався учора, майбутнє завжди обумовлене минулим ... Наша Європа, територія, розташована між Атлантикою, Азією та Африкою, існує з давніх часів: її межі визначені географією, а сучасний образ формувався під впливом історії – відтоді, як греки дали їй ім'я, що залишилося незмінним до наших днів»<sup>1</sup>.

Одним з факторів, який уможливив об'єднання Європи та створення Європейського союзу, була наявність так званої «європейської ідеї». Саме вона забезпечувала стійкість інтеграційних імпульсів на континенті.

Під «європейською ідеєю» слід розуміти уявлення про Європу як про територіальну і цивілізаційну єдність, що має спільну історичну долю і відтак потребує об'єднання та інституційного оформлення. Інакше кажучи, йдеться про усвідомлення спільності минулого і майбутнього європейських країн і народів. Ця ідея базувалася на відчутті приналежності усіх європейців до спільної історії та території, наявності єдиної базової європейської культури, підґрунтя якої становить саме

---

<sup>1</sup> Ле Гофф Ж. Рождение Европы. – СПб., 2008. – С. 9.

антична культура, що трансформувалася у загальноєвропейську за часів Відродження, Реформації та Просвітництва.

Хоча історія Європи традиційно привертає увагу істориків, коло питань, пов'язаних із зародженням і розвитком ідеї єдності континенту, формуванням європейської ідентичності та самоідентифікації і досі недостатньо розроблені. Особливо це стосується, за влучним висловом Ж. Ле Гоффа, «прелюдії», тобто античних першовитоків ідеї об'єднаної Європи.

Як вважає М. Зайцев, ця ідея виникла в епоху так званого «осьового часу» (за К. Ясперсом), який охоплює відтинок світової історії між 800 та 200 рр. до н. е. Саме тоді, зокрема, сформувалися соціокультурні системи, які визначили подальші шляхи розвитку європейської цивілізації та світової історії загалом<sup>1</sup>.

В античний період виникли уявлення про географічні кордони Європи та були закладені основи її культурно-історичної єдності. Антична спадщина мала величезне значення для подальшого розвитку європейської культури<sup>2</sup>.

Саме аналіз сприйняття Європи у давнину дає можливість з'ясувати передумови формування «європейської ідеї», адже думки, на базі яких з часом сформувалася філософія об'єднання Європи, були висловлені ще в античний період. Натоді термін «Європа» мав міфологічне і географічне значення але щодо його походження існує кілька точок зору<sup>3</sup>.

За однією з найпоширеніших версій, Європа одержала свою назву на противагу Азії. Так, вважається, що термін «Європа» походить від семітського слова «ереб» – «захід», де заходить сонце, на противагу «асу» – «сходу», Азії, де сонце

---

<sup>1</sup> Зайцев М. Європа як ідея (передумови та початкове становлення) // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – Серія «Філософія». – Острог, 2014. – Вип. 16. – С. 100–101.

<sup>2</sup> Чубарьян А.О. Европейская идея в истории. Проблемы войны и мира. – М., 1987. – С. 5.

<sup>3</sup> Mikkeli H. Europe as an Idea and an Identity. – London, 1998. – P. 3.



сходить. Деякі дослідники вважають, що слово «Європа» можна перекласти з грецької як «та, хто бачить далеко», «широкоока», що символізує її розміри і відкритість<sup>1</sup>.

Європа також зустрічається з-поміж персонажів давньогрецької міфології. Широко відомою є легенда про викрадення Європи Зевсом, яку у своїх творах згадують Публій Овідій Назон, Псевдо-Аполлодор, Лукіан, Мосх та інші античні автори. За цією легендою, у царя фінікійського міста Тір була дочка на ім'я Європа, в яку закохався бог Зевс. Аби викрасти дівчину, він перетворився у бика, а коли Європа сіла на нього верхи, він швидко утік та, перепливши море, привіз її на острів Крит. Там Європа народила від Зевса синів Міноса, Сарпедона і Радаманта. Пізніше «на Європі одружився Астерій, повелитель критян, і виховав народжених нею від Зевса дітей»<sup>2</sup>. До речі, саме острів Крит традиційно вважають «колискою» європейської цивілізації.

Більш реалістичну версію легенди наводить Геродот. Так, він стверджує, що «хтось з еллінів (імен їхніх не називають), прибувши до Фінікії в місто Тір, викрав цареву дочку Європу. Можливо, це були критяни»<sup>3</sup>. Деміфологізовану версію легенди підтримував і ранньохристиянський теолог Лактанцій. Так, згадуючи у своєму творі «Божественні настанови» ще одну легенду, пов'язану з перевтіленням Зевса, цього разу в орла, – про викрадення Ганімеда, Лактанцій зауважив: «Він або захопив його за допомогою легіону, чийм символом являється орел, або мав зроблений у вигляді орла оплот корабля, на який він посадив того Ганімеда, подібно до того, як [мав оплот у вигляді] бика,

---

<sup>1</sup> Кембаев Ж. М. Политико-правовая история идеи единой Европы: с древнейших времен до современности. – Алматы; Астана, 2012. – С. 16; Чубарьян А. О. Европейская идея в истории. Проблемы войны и мира. – М., 1987. – С. 17–18.

<sup>2</sup> Аполлодор. Мифологическая библиотека. – Л., 1972. – С. 48.

<sup>3</sup> Геродот. Истории в девяти книгах. – К., 1993. – С. 14.

коли він захопив і переправив [через море] Європу»<sup>1</sup>. Зрештою, на думку Геродота, викрадення Європи стало однією з першопричин запеклої ворожнечі між жителями Азії та греками<sup>2</sup>.

Згідно з іншою версією, в основі цієї легенди лежить хеттське сказання XII ст. до н. е. про викрадення ахейцями малоазійської богині, адже на деяких хеттських печатках зображували оголену богиню, що сидить верхи на біку. Пізніше таким же чином традиційно почали зображувати міфологічну Європу греки, зокрема на фресках і вазах, а надалі і європейські митці наступних періодів<sup>3</sup>. Так, викрадення Європи було, зокрема, темою полотен Тиціана, Рембрандта, Рубенса, Веронезе і Клода Лорена<sup>4</sup>. Отже, як це не парадоксально, за легендами саме азійська жінка дала ім'я Європі.

## **2. Давньогрецькі уявлення про Європу**

Перша згадка про Європу як про географічну область відноситься до VIII–VII ст. до н. е. У «Гімні до Аполлона Піфійського» згадуються народи, які живуть на території Пелопоннесу і в Європі, причому остання розглядається лише як частина території континентальної Греції та протиставляється Пелопоннесу й островам Егейського моря<sup>5</sup>.

Пізніше термін Європа почали вживати по відношенню до усєї материкової Греції, а потім і до островів Егейського моря<sup>6</sup>.

---

<sup>1</sup> The Idea of Europe: from antiquity to the European Union / edited by Anthony Pagden. – Cambridge, 2002. – P. 34; Лактанцій. Божественные установления. Книги I–VII. – СПб., 2007. – С. 63–64.

<sup>2</sup> The Idea of Europe: from antiquity to the European Union / edited by Anthony Pagden. – Cambridge, 2002. – P. 34.

<sup>3</sup> Чубарьян А.О. Европейская идея в истории. Проблемы войны и мира. – М., 1987. – С. 17; Mikkeli H. Europe as an Idea and an Identity. – London, 1998. – P. 4.

<sup>4</sup> Дейвис Норман. Европа: История. – К., 2001. – С. 14.

<sup>5</sup> Mikkeli H. Europe as an Idea and an Identity. – London, 1998. – P. 5; Чубарьян А.О. Европейская идея в истории. Проблемы войны и мира. – М.: Междунар. отношения, 1987. – С. 18.

<sup>6</sup> Delanty G. Inventing Europe: Idea, Identity, Reality. – New York, 1995. – P. 18.

Географ Гекатей Мілетський у праці «Землеопис» розподілив (як вважається, вперше) усю заселену Землю на дві частини – Європу та Азію, кордонами між якими вважав р. Фасіс (чи Фазіс – сучасна р. Ріоні у Грузії) та Середземне море<sup>1</sup>.

Поет Піндар в одній зі своїх «Немейських пісень» не радив подорожувати далі через Гібралтарську протоку, рекомендуючи повернути кораблі «до берегів Європи»<sup>2</sup>.

Геродот зазначав, що, на думку еллінів, існують три частини світу – Європа, Азія і Лівія (тобто, сучасна Африка). Але сам Геродот вважав за доцільне виокремлювати ще і четверту частину світу – Дельту Ніла<sup>3</sup>. Цікаво, що Геродот не відносив о. Крит до Європи і дивувався, чому цей континент назвали на честь викраденої на о. Крит жінки<sup>4</sup>.

«Що ж до крайніх земель Європи, розташованих на заході, – писав Геродот, – то я не можу навести якісь певні відомості, ... незважаючи на всі мої розшуки, я не спромігся знайти людину, яка б на власні очі бачила, що за Європою є море»<sup>5</sup>. Він також зауважив: «Щодо Європи, ніхто напевне не знає, чи ті її частини, що розташовані на сході і на півночі, обмиваються морем. Відомо, що за своєю довжиною вона майже перевершує два інші материки»<sup>6</sup>.

На думку Геродота, перси завжди вважали еллінів (та жителів Європи взагалі) своїми ворогами. Це протистояння було пов'язано з боротьбою за контроль над грецькими містами Малої Азії<sup>7</sup>.

---

<sup>1</sup> Чубарьян А.О. Европейская идея в истории. Проблемы войны и мира. – М., 1987. – С. 18.

<sup>2</sup> Пиндар. Вакхилид. Оды. Фргменты. – М., 1980. – С. 129; Mikkeli H. Europe as an Idea and an Identity. – London, 1998. – P. 5.

<sup>3</sup> Геродот. Історії в дев'яти книгах. – К., 1993. – С. 82–83.

<sup>4</sup> Mikkeli H. Europe as an Idea and an Identity. – London, 1998. – P. 7.

<sup>5</sup> Геродот. Історії в дев'яти книгах. – К., 1993. – С. 166–167.

<sup>6</sup> Геродот. Історії в дев'яти книгах. – К., 1993. – С. 190.

<sup>7</sup> Чубарьян А.О. Европейская идея в истории. Проблемы войны и мира. – М., 1987. – С. 18.

Геродот наводив слова перса Мардонія, про те, що «Європа – це чудова країна, там ростуть різноманітні плодови дерева вона надзвичайно родюча, і єдиний серед смертних, хто є гідний володіти нею, це великий цар», та промову царя Ксеркса, виголошену перед персами. Зокрема, він обіцяв: «З вашою допомогою я всі країни зроблю єдиною державою після того, як пройду через усю Європу»<sup>1</sup>.

Інший давньогрецький історик Фулідід розглядав територію між Іонічним і Чорним морями як частину Європи<sup>2</sup>.

Гіппократ у своїй праці «Про повітря, води і місцевості» протиставляв Європу та Азію, намагаючись пояснити відмінності між ними: «Азія дуже відрізняється від Європи як природою усього того, що виробляється із землі, так і природою людей, бо все в Азії народжується красивішим і величнішим, і сама країна м'якше іншої, і норони людей привітніші й спокійніші. І причиною усього цього слугує помірність пір року»<sup>3</sup>.

Гіппократ також зазначив: «Що ж стосується млявості духу і боягузтва, то найбільшою причиною, чому азіати менш войовничі, ніж європейці, і відрізняються більш тихим норомом, суть пори року, які не виробляють великих змін ні на тепло, ні на холод, але завжди приблизно однакові, бо тоді ні розум не відчуває потрясінь, ні тіло не піддається значним змінам... Насправді, зміни усього сильніше збуджують розум людини і не дозволяють залишатися у спокої. Ось внаслідок цих причин, здається мені, народ азіатський позбавлений всякої мужності, а крім того і з причини їхніх законів, бо більша частина Азії управляється владою царів. А там, де люди самі над собою не владні і не автономні, а підпорядковані володарю, турбота у них

---

<sup>1</sup> Геродот. Історії в дев'яти книгах. – К., 1993. – С. 299–300.

<sup>2</sup> Чубарьян А.О. Европейская идея в истории. Проблемы войны и мира. – М., 1987. – С. 20.

<sup>3</sup> Гиппократ. Избранные книги. – М., 1936. – С. 292.

не про те, щоб вправлятися у військових справах, а щоб здаватися нездатними до війни»<sup>1</sup>.

Відчуття військової переваги над персами трансформувалося у відчуття переваги політичної. Арістотель стверджував, що саме греки мають найкращий політичний устрій, який повинні запозичити всі «цивілізовані» народи.

У період античності Європа ще не сприймалася як певне ціле. Так само довгий час не була єдиним цілим і Греція. Гори розділяли Грецію на окремі відособлені регіони, в яких утворювалися незалежні держави, котрі не прагнули до об'єднання, а були зацікавлені лише у створенні тимчасових взаємовигідних союзів.

Щоправда, довгий час об'єднувчим фактором для Греції була єдність релігії та міфології. Так, одним з прикладів об'єднання давніх греків можна вважати амфіктіонії. Це були союзи племен-сусідів, які жили поруч з найбільш шанованими грецькими святилищами, для спільного піклування про храми та організації релігійних святкувань. Хоча спочатку амфіктіонії створювалися виключно у релігійних цілях, поступово вони набули політичного значення, особливо у питаннях стосунків між державами та оголошенні війни або миру<sup>2</sup>.

Довгий час ідея єдності для греків була актуальною лише у контексті протистояння з варварами. Так, під час Великої грецької колонізації VIII – VI ст. до н. е., при заснуванні нових поселень греки змушені були контактувати з місцевим населенням, що сприяло їхній самоідентифікації як представників одного народу<sup>3</sup>.

---

<sup>1</sup> Там само. – С. 265–266.

<sup>2</sup> Щёкин Ю.В. Межполицные и межплеменные союзы Древней Греции VIII–IV веков до н. э. // Теория і практика правознавства. – 2016. – Вып. 2. – С. 4–5.

<sup>3</sup> Фролов Э.Д. Проблемы глобализации в античном мире // Мнемон. Исследования и публикации по истории античного мира: Сб. статей. – СПб., 2006. – Вып. 5. – С. 19.

Під час греко-перських війн (500–449 рр. до н. е.) поняття «Європа» набуло політико-правового забарвлення. Саме тоді греки усвідомили свою цивілізаційну єдність та почали асоціювати Грецію та Європу взагалі з «простором свободи»<sup>1</sup>. Під час греко-перських війн було сформульовано ідею загальноеллінської солідарності та єдності незалежно від державних кордонів. Проте, після греко-перських війн грецькі держави так і не об'єдналися, а їхній тимчасовий оборонний союз розпався.

Варто відзначити, що історія розвитку об'єднувчих процесів грецьких полісів, які, попри культурну та духовну єдність, довгий час дотримувалися політичної незалежності, може вважатися своєрідним прообразом майбутнього об'єднання європейських держав. Не випадково союзи грецьких полісів привертали увагу багатьох поколінь європейських мислителів, які створювали проекти об'єднання Європи<sup>2</sup>.

Недовготривалість союзів полісів у Греції, крім давніх традицій самостійності грецьких держав, пояснювалася ще і прагненням найсильніших і найбільш розвинутих учасників союзів до домінування над слабшими партнерами. Це викликало закономірну негативну реакцію з боку «малих» полісів, які прагнули бути рівноправними учасниками союзів<sup>3</sup>.

Криза полісної системи прискорила формування ідеології панеллінізму. Імпульс для подальшого її розвитку подав афінський оратор Лісій, який закликав еллінів об'єднатися, покінчити з міжусобицями та спільним фронтом виступити проти варварів і тиранів. Незважаючи на політичну роздробленість, у давньогрецькому суспільстві зберігалися ідеї

---

<sup>1</sup> Кембаев Ж.М. Политико-правовая история идеи единой Европы: с древнейших времен до современности. – Алматы; Астана, 2012. – С. 17.

<sup>2</sup> Кембаев Ж.М. Политико-правовая история идеи единой Европы: с древнейших времен до современности. – Алматы; Астана, 2012. – С. 18.

<sup>3</sup> Фролов Э.Д. Явление федерализма в политической жизни античной Греции // Мнемон. Исследования и публикации по истории античного мира: Сб. статей. – СПб., 2008. – Вып. 7. – С. 15–16.

національної єдності, що спиралися на існування спільної мови, духовної та матеріальної культури, розгалужені тогівельно-економічні відносини та колонізаційні проекти. Ідеологія панеллінізму знайшла втілення у запровадженні загальноеллінських свят, у тому числі Олімпійських ігор, загальновизнаних святинь, зокрема Дельфійського оракула, і, нарешті, спричинила появу ідеї єдності нації та поняття спільної батьківщини<sup>1</sup>.

Ідея об'єднання греко-македонського світу набула особливої актуальності у IV ст. до н. е. Македонський цар Філіп II вирішив поширити свою владу на територію Греції. Ідея об'єднання Греції під владою сильного правителя, що зможе протистояти Персії, яка знову нарощувала свою могутність, знайшла своїх прихильників.

У такий спосіб ідея панеллінізму – національної єдності греків почала пов'язуватися з монархічною ідеєю<sup>2</sup>. Одним з ідеологів панеллінізму у цей період був відомий грецький оратор Ісократ. У своїх працях «Панегірик» та «Філіп» він протиставляв греків та македонців варварам (перш за все, персам) та закликав їх об'єднатися, аби не допустити завоювання варварами<sup>3</sup>. Причому він зазначав, що бути елліном – це питання не етнічного походження, а освіти та культури<sup>4</sup>. Щоправда, Ісократ не ставив собі за мету розробити конкретний проект греко-македонського союзу. Результат майбутнього об'єднання

---

<sup>1</sup> Французова О.А. Идеи интеграции и паннациональные концепции в античной философии, западноевропейской и российской общественной мысли: исторический аспект//Известия МГТУ «МАМИ» – 2014. – № 4(22). – Т. 5. – С. 78–79.

<sup>2</sup> Фролов Э.Д. Явление федерализма в политической жизни античной Греции // Мнемон. Исследования и публикации по истории античного мира: Сб. статей. – СПб., 2008. – Вып. 7. – С. 16–17.

<sup>3</sup> Чубарьян А.О. Европейская идея в истории. Проблемы войны и мира. – М., 1987. – С. 21.

<sup>4</sup> The Idea of Europe: from antiquity to the European Union / edited by Anthony Pagden. – Cambridge, 2002. – P. 39.

він уявляв як певну аморфну співдружність вільних грецьких полісів під егідою македонського монарха<sup>1</sup>.

Попри наявний спротив, Філіпу II все ж таки вдалося взяти грецькі держави під свій контроль. У 338 – 337 рр. до н. е. Філіп II скликав Коринфський конгрес грецьких держав, на якому була засновано загальногрецький Коринфський союз на чолі з Македонією. Фактично, на місці роздроблених полісів виникла об'єднана держава на кшталт монархічної федерації<sup>2</sup>.

Справу Філіпа II продовжив його син. Саме Александру Македонському, завдяки його переможним військовим походам, вдалося втілити в життя ідею «світової імперії»<sup>3</sup>. Хоча після смерті Александра його держава розпалася, її недовготривале існування справило великий вплив на подальший розвиток регіону та вплинуло на формування світогляду наступних поколінь мислителів<sup>4</sup>. У результаті походів Александра відбулося об'єднання давньогрецького та давньосхідного світів, що раніше розвивалися окремо, в єдину систему держав, які мали багато спільного у своїй соціально-економічній структурі, політичному устрої та культурі.

Саме у період еллінізму з'являються космополітичні тенденції. Зокрема, вважається, що Діоген винайшов слово «космополіт» – «громадянин світу» на протигагу громадянину міста-держави, традиційному уявленню про громадянство, як про тісний зв'язок з конкретним містом-державою. Причому, для Діогена громадянин світу був перш за все громадянином

---

<sup>1</sup> Фролов Э.Д. Явление федерализма в политической жизни античной Греции // Мнемон. Исследования и публикации по истории античного мира: Сб. статей. – СПб., 2008. – Вып. 7. – С. 17–18.

<sup>2</sup> Фролов Э.Д. Явление федерализма в политической жизни античной Греции // Мнемон. Исследования и публикации по истории античного мира: Сб. статей. – СПб., 2008. – Вып. 7. – С. 21–22.

<sup>3</sup> Чубарьян А.О. Европейская идея в истории. Проблемы войны и мира. – М., 1987. – С. 23.

<sup>4</sup> Кембаев Ж.М. Политико-правовая история идеи единой Европы: с древнейших времен до современности. – Алматы; Астана, 2012. – С. 17.



Європи<sup>1</sup>. Ідею єдності світу розвивали також представники філософської школи стоїків, яка пізніше набула популярності у Римській державі<sup>2</sup>.

Доказом подальшого розвитку об'єднувачих тенденції стало поступове поширення на території Греції різного роду союзів, які особливо активно почали з'являтися після розпаду держави Александра. Передусім варто відзначити Ахейський та Етолійський союзи, які певною мірою являли собою новий тип державних об'єднань, що мали федеративний устрій та були засновані на принципах рівноправ'я учасників<sup>3</sup>. Типовою для доби еллінізму формою союзів були об'єднання без гегемона. Хоча союзи існували в Греції і раніше, саме тепер вони стали провідною формою політичної організації суспільства.

Виникнення союзів не пододало політичної роздробленості і не об'єднало Грецію. Якщо раніше між собою суперничали окремі поліси, то тепер почали суперничати союзи полісів.

Проте, загалом Стародавня Греція традиційно і цілком слушно вважається відправною точкою, колискою європейської цивілізації, її філософії, культури, мистецтва та політичного устрою<sup>4</sup>.

### **3. Роль Стародавнього Риму у формуванні ідеї об'єднаної Європи**

Грецькі уявлення про Європу були успадковані і розвинуті вченими Римської держави, до складу якої у II ст. до

---

<sup>1</sup> Чубарьян А.О. Европейская идея в истории. Проблемы войны и мира. – М., 1987. – С. 23.

<sup>2</sup> Історія європейської інтеграції від Римської імперії до Європейського Союзу / [за ред. І. В. Яковюка]. – К., 2012. – С. 5.

<sup>3</sup> Кембаев Ж.М. Политико-правовая история идеи единой Европы: с древнейших времен до современности. – Алматы; Астана, 2012. – С. 17–18.

<sup>4</sup> Pavananthi Vembulu R. Understanding European Integration: History, Culture, and Politics of Identity. – Delhi, 2003. – P. 99.

н. е. увійшла Греція<sup>1</sup>. Римська експансія та розширення кордонів Римської держави сприяли розвитку географічних уявлень про світ. Так, римський вчений грецького походження Страбон зазначав, що «Александр відкрив для нас, як географів, більшу частину Азії і всю північну частину Європи аж до ріки Істра, а римляни – всі західні частини Європи до ріки Альбіс (яка розділяла Германію на дві частини) і області за Істром до ріки Тираса; Мітрідат, прозваний Євпатором, та його полководці познайомили нас з країнами, які лежать за рікою Тирасом до Меотійського озера і морського узбережжя, яке закінчується у Колхіди. З іншої сторони, парфяни доповнили наші відомості відносно Гірканії і Бактріани і про скіфів, які живуть на північ від Гірканії і Бактріани»<sup>2</sup>.

Страбон поділяв ойкумену на три частини – Європу, Азію, Лівію, визначаючи кордоном між ними ріки Танаїс (Дон) і Ніл<sup>3</sup>. Характеризуючи Європу, Страбон вказував, що «вона не тільки являє різноманітність форми, але і дивно пристосована природою для удосконалення людей і державних форм, ... вона передала й іншим частинам світу більшу частину своїх власних благ і цілком зручна для проживання, за винятком незначної області, безлюдної через холод». Деякі дослідники вважають ці слова Страбона першою відомою спробою обґрунтувати претензії Європи на зверхність по відношенню до інших частин світу<sup>4</sup>.

Традиційно грецькі та римські автори вважали Європою територію між Азовським морем та р. Дон (або ж Кавказом) на сході та Іберією й Атлантичним океаном на заході. Північним кордоном здебільшого визначали р. Дунай, а південний кордон

---

<sup>1</sup> Кембаев Ж.М. Политико-правовая история идеи единой Европы: с древнейших времен до современности. – Алматы; Астана, 2012. – С. 18.

<sup>2</sup> Страбон. География. – Л., 1964. – С. 20.

<sup>3</sup> Чубарьян А.О. Европейская идея в истории. Проблемы войны и мира. – М., 1987. – С. 21.

<sup>4</sup> The Idea of Europe: from antiquity to the European Union / edited by Anthony Pagden. – Cambridge, 2002. – P. 37.

проводили по Малій Азії, Чорному та Середземному морям. «Серцем» Європи, звісно, античні автори вважали середземноморський регіон<sup>1</sup>.

Римська держава пройшла довгий шлях розвитку. В результаті завойовницьких воєн Рим перетворився у велику імперію, що увібрала в себе і вдосконалила досягнення підкорених територій і грецької культури загалом. Причому, розширення кордонів імперії, на думку Дж. Юнкера, було зумовлено двома головними причинами: гарантувати власну безпеку та здобути економічні вигоди<sup>2</sup>. Стародавній Рим безперечно зробив свій внесок у розвиток європейської ідеї, адже саме за часів Римської імперії відбулося об'єднання більшої частини континенту у межах однієї держави<sup>3</sup>. Проте слід зауважити, що Римська імперія, як і держава Александра Македонського, не асоціювалася з поняттям «Європа», виходячи за її межі навіть у суто географічному відношенні<sup>4</sup>.

Римські автори вкрай рідко використовували поняття «Європа»<sup>5</sup>. Але саме за часів Римської імперії починала формуватися політична єдність європейського регіону. На зміну розрізненим містам-держavam, царствам і варварським племенам прийшла адміністративно-правова система, яка охопила у роки свого піднесення більшу частину Європи. Частиною імперської ідеології стала ідея єдності й універсалізму. Єдність Римської імперії забезпечувалася перш за все військовими методами, базувалася на експансії, завоюванні та підкоренні, поширенні

---

<sup>1</sup> Чубарьян А.О. Европейская идея в истории. Проблемы войны и мира. – М., 1987. – С. 22–23.

<sup>2</sup> Yunker J. A. The Idea of World Government: From ancient times to the twenty-first century. – Abingdon, 2011. – P. 10.

<sup>3</sup> Кембаев Ж.М. Политико-правовая история идеи единой Европы: с древнейших времен до современности. – Алматы; Астана, 2012. – С. 19.

<sup>4</sup> Чубарьян А.О. Европейская идея в истории. Проблемы войны и мира. – М., 1987. – С. 24.

<sup>5</sup> Европа: проблемы интеграции и развития / [под общей редакцией академика О.А. Колобова]. – Т. 1. История объединения Европы и теория европейской интеграции. – Нижний Новгород, 2008. – Ч. 1. – С. 12.

римського права<sup>1</sup>. Відтак мають рацію фахівці, які розрізняють два різновиди інтеграції, притаманні античній епосі, – грецьку «культурну» і римську «політичну»<sup>2</sup>.

Від самого початку Римська держава формувалася у вигляді своєрідного союзу між римлянами та підконтрольними їм територіями. З часом, цей римсько-італійський союз перетворився в об'єднану державу. Поштовхом до цього стали, зокрема, Пунічні війни (III – II ст. до н. е.).

Щоправда, у Римській державі не порушувалося питання «європейської ідентичності» та навіть Пунічні війни не розглядалися як зіткнення Європи та Африки<sup>3</sup>.

Рим почав ототожнюватися з усім світом як «світова держава». Це не значить, що римляни не знали географії чи тишили себе думкою про панування над усім світом. Вони цікавилися іншими територіями, але вважали, що мешканці інших країн в усьому їм поступаються. Виходячи з подібних міркувань, імператора Антоніна Пія у II ст. називали «господарем усього світу»<sup>4</sup>.

За часів Римської імперії була здійснена спроба інтегрувати у одну державу десятки різних народів та племен. Ж. Дюрозель вважав, що довгий час «Європа» була поняттям суто географічним. Він зазначав, що ані Юлій Цезар, ані Цицерон ніколи не вживали слово «Європа», а у Тацита воно зустрічається лише один раз<sup>5</sup>.

---

<sup>1</sup> Кембаев Ж.М. Политико-правовая история идеи единой Европы: с древнейших времен до современности. – Алматы; Астана, 2012. – С. 19–20; The Idea of Europe: from antiquity to the European Union // [edited by Anthony Pagden]. – Cambridge, 2002. – P. 42–43.

<sup>2</sup> Pavananthi Vembulu R. Understanding European Integration: History, Culture, and Politics of Identity. – Delhi, 2003. – P. 103.

<sup>3</sup> Европа: проблемы интеграции и развития / [под общей редакцией академика О.А. Колобова]. – Т. 1. История объединения Европы и теория европейской интеграции. – Нижний Новгород, 2008. – Ч. 1. – С. 12.

<sup>4</sup> The Idea of Europe: from antiquity to the European Union / edited by Anthony Pagden. – Cambridge, 2002. – P. 42.

<sup>5</sup> Чубарьян А.О. Европейская идея в истории. Проблемы войны и мира. – М., 1987. – С. 22.

Внаслідок розширення підвладної території Римська держава відчувала впливи різних релігій та філософських систем, що певною мірою заважало формуванню ідеологічної єдності та згуртованості. Проте, як не дивно, на зміцнення європейської самосвідомості позитивним чином впливала постійна конфронтація з «чужими» – ворожими сусідами, варварами, даючи привід замислитися над відмінностями від них<sup>1</sup>. Усе це дає підстави сучасним дослідникам вбачати у Римській імперії яскравий приклад політичної та мультикультурної держави<sup>2</sup>.

Так само, як і у греків, у римлян не сформувалося чіткої «ідеї Європи», ймовірно, через те, що Римська держава, з одного боку, швидко поширилася на позаєвропейські території, а з іншого – не охопила усїєї Європи. Римляни базували свій світогляд не на «ідеї Європи», а на уявленнях про Рим як центр світу<sup>3</sup>.

У той час, як поняття «Європа» поступово запроваджувалося у науковий і суспільний обіг, термін «європейці» в античні часи використовувався дуже рідко. Це також є свідченням того, що Європа була ще лише географічним поняттям, а не символізувала культурну самобутність та єдність<sup>4</sup>.

Водночас політичний та соціально-економічний розвиток Римської держави зумовив появу принципово нового законодавства. Завдяки римським юристам, які вивчали й імплементували елементи правових доктрин інших народів, поталанило створити універсальну правову систему, яка лягла в

---

<sup>1</sup> Bekemans L. The Idea of Europe: Identity-building from a Historical Perspective // A Value-Driven European Future. – Bruxelles, 2012. – P. 67.

<sup>2</sup> Pavananthi Vembulu R. Understanding European Integration: History, Culture, and Politics of Identity. – Delhi, 2003. – P. 103.

<sup>3</sup> Delanty G. Inventing Europe: Idea, Identity, Reality. – New York, 1995. – P. 20–21; Mikkeli H. Europe as an Idea and an Identity. – London, 1998. – P. 10.

<sup>4</sup> Delanty G. Inventing Europe: Idea, Identity, Reality. – New York, 1995. – P. 22; Mikkeli H. Europe as an Idea and an Identity. – London, 1998. – P. 16.

основу більшості західноєвропейських правових систем і не втратила своєї актуальності до сьогодні<sup>1</sup>.

Для багатонаціональної імперії була конче потрібна релігія, здатна об'єднати усі народи, і християнство заявило про себе як про наднаціональну релігію, здатну об'єднати Імперію. Воно стало своєрідним формоутворюючим елементом європейської цивілізації<sup>2</sup>.

Юлій Цезар фактично дав Європі нову географію. Завоювавши Галлію та Британію, він посунув кордони Римської імперії далеко на північ. Натомість імператор Константин дав Європі нову душу, дозволивши сповідування християнства. Християнство поширилося на всі народи Середземномор'я, а потім і всієї Європи. Наступні європейські правителі намагались об'єднати християнський світ і, перш за все, Європу<sup>3</sup>.

Саме Церква зробила чи не найбільший внесок в усвідомлення необхідності європейської єдності, адже вона поширювала думку про Європу як про особливу систему, особливий світ, де з'явилася нова цивілізація. Церква досить довго відігравала провідну роль у духовному та політичному житті, була одним з перших і найбільш послідовних ініціаторів об'єднувачого процесу в Європі<sup>4</sup>. Саме під знаменами християнства середньовічна Європа об'єдналася для боротьби проти іновірців.

Поняття «християнський світ» почало фактично ототожнюватися з поняттям «Європа», а Церква була єдиним

---

<sup>1</sup> Глиняна К.М. Вплив римського права на становлення та розвиток сучасного права Європи // Від римського приватного права до права Європи : матер. 15-ої міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав., 2017 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Є. О. Харитонова. – Одеса, 2017. – С. 13.

<sup>2</sup> Яковюк І.В. Правові основи інтеграції до ЄС: загальнотеоретичний аналіз: монографія. – Х., 2013. – С. 8.

<sup>3</sup> Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. Об'єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу. – К., 2009. – С. 4.

<sup>4</sup> Історія європейської інтеграції від Римської імперії до Європейського Союзу / [за ред. І. В. Яковюка]. – К., 2012. – С. 6.

транскордонним інститутом<sup>1</sup>. Цікаво, що деякі дослідники взагалі вважають, що саме зародження християнства знаменує собою народження «справжньої» Європи.

Серед факторів, що сприяли подальшому згуртуванню та об'єднанню європейських держав варто відзначити також латинську мову, яка і після падіння Західної Римської імперії залишалася мовою Церкви та освічених еліт в усій Європі<sup>2</sup>.

Завдяки Римській імперії утворився єдиний політичний, культурний та законодавчо-правовий простір, чому сприяв процес романізації підкорених територій. Власне, сам по собі імперський устрій, заснований на необмеженій владі імператора, який також претендував на розширення своїх володінь, сприяв процесу інтеграції та надихав майбутні покоління прихильників об'єднаної ідеї<sup>3</sup>.

Міфологема античних витоків європейської спільноти була створена за доби Ренесансу, діячі якого вважали, що античної ойкумени належали й українські терени. Однак Україна має і власну складову античного минулого, на чому свого часу наполягали М. Драгоманов і М. Грушевський, а Є. Маланюк запровадив у суспільний обіг концептуальний образ України як «степової Еллади». Відтак Д. Гордієнко має підстави говорити про «українську античність» як складову європейської самоідентифікації України<sup>4</sup>.

Отже, одним з основних факторів рушіїв об'єднаної процесу була ідея єдиної Європи як особливого типу цивілізації,

---

<sup>1</sup> Борко Ю.А. От европейской идеи – к единой Европе. – М., 2003. – С. 44.

<sup>2</sup> The Idea of Europe: from antiquity to the European Union / [edited by Anthony Pagden]. – Cambridge, 2002. – P. 43.

<sup>3</sup> Кембаев Ж.М. Политико-правовая история идеи единой Европы: с древнейших времен до современности. – Алматы; Астана, 2012. – С. 20.

<sup>4</sup> Гордієнко Д. Античний спадок як чинник європейської ідентичності України // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – Серія «Культурологія». Матеріали VI Міжнародної наукової конференції «Культура в горизонті сталих і плінних ідентичностей» (12–13 квітня 2013 р., м. Острог). – Ч. 1. – Острог, 2013. – Вип. 11. – С. 66 – 67, 71 – 73.

заснованої на культурній спадщині античності, християнській етиці, гуманістичних традиціях епохи Ренесансу, Реформації та Просвітництва, принципах лібералізму<sup>1</sup>.

Культура Європи є унікальним синтезом класичної грецької культури, римської законодавчої системи і концепції держави, християнських ідей та індивідуалізму германських націй<sup>2</sup>.

Загалом, досягнення античного суспільства лягли в основу сучасної європейської цивілізації і багато в чому визначили шляхи її розвитку.

## **СЕРЕДНЬОВІЧНІ СЦЕНАРІЇ ОБ'ЄДНАННЯ ЄВРОПИ: RESPUBLICA CHRISTIANORUM VS IMPERIUM ROMANUM**

- 1. Хрест чи корона: християнська імперія та інтеграційні практики Карла Великого.**
- 2. Пацифізм XIII століття: націоналізм Дюбуа та гуманізм Данте.**
- 3. Від секуляризації до європейської цивілізації:  
I. Подебрад та Е-С. Пікколоміні.**

Важливість дослідження середньовічних теорій об'єднання Європи зумовлена зростанням їх популярності в останні роки. Науковці намагаються дати певне визначення Європейському Союзу як своєрідному унікальному утворенню з тривалою передісторією й дещо примарним невизначеним майбутнім. Наразі триває пошук найбільш всеосяжного, емкого

---

<sup>1</sup> Борко Ю.А. От европейской идеи – к единой Европе. – М., 2003. – С. 42.

<sup>2</sup> Европа: проблемы интеграции и развития / [под общей редакцией академика О.А. Колобова]. – Т. 1. История объединения Европы и теория европейской интеграции. – Нижний Новгород, 2008. – Ч. 2. – С. 12.



твердження, яке увібрали б у себе всі його аспекти, характерні риси, змістові складові й прагматичний потенціал. В ході цих пошуків виокремилась тенденція порівнювати сучасні процеси розширення ЄС з середньовічними інтеграційними процесами, а сам Союз порівнювати з типовими середньовічними імперіями. Теорія нео-середньовічного Європейського Союзу Я. Зеолонки пояснює особливості сучасної європейської економічної й політичної інтеграції а також європейської зовнішньої політики тим, що держави, які входять до Союзу, мають небагато спільного з тими державами, що виникли після Вестфальського договору 1648 р.<sup>1</sup>.

Розвитку ЄС у напрямку нео-середньовічної імперії сприяє зростання розмаїття, особливо після етапу розширення в 2004 р., який фактично остаточно унеможливив трансформацію ЄС у Вестфальський тип держави. Вестфальська система – це концентрація влади, ієрархія, суверенітет і чітка гомогенна культурна ідентичність. Це фіксовані й жорсткі зовнішні кордони, схожість адміністративних, економічних та військових режимів, це військові обмеження і стримування. Нео-середньовічна модель пов'язана з перетином владних повноважень, розподіленим суверенітетом, різнорідними інституційними механізмами та множинними ідентичностями. Це відносно гнучкі прикордонні зони, які підлягають постійній корекції. На противагу вестфальським військовим обмеженням і стримуванням ця модель пропонує експорт законів і механізмів управління. Держави-члени не тільки беруть участь у внутрішніх справах один одного, але й бажають втручатись у справи сусідів ЄС, тим самим дещо порушуючи концепцію суверенітету. Влада й управління не сконцентровані, а розпорошені по континенту й організовані концентрично; управління ЄС є багатошаровим і

---

<sup>1</sup> Zeolanka J. Europe as Empire. The Nature of the Enlarged European Union. – Oxford, 2006. – 293 pp.

складається з квазіфеодальних відносин між агентами, що створює перешкоди для чіткої Вестфальської ланцюжковості.

Розширення ЄС за рахунок держав Східної Європи тільки зміцнює нео-середньовічний сценарій історичного поступу Європейського Союзу. Імперською за своєю сутністю є і зовнішня політика ЄС, оскільки завдяки розширенню Союз зміг утвердити свій контроль над нестабільними й незаможними сусідами. Це означає, що революційна і нетрадиційна концепція неомедієвістичної імперії може перетворитися в універсальну теорію. Відтак, дослідження середньовічних інтеграційних сценаріїв наразі видається особливо актуальним.

### **1. Хрест чи корона: християнська імперія та інтеграційні практики Карла Великого**

Середньовіччя позначилось суперництвом двох протиборчих концепцій об'єднання Європи: духовної та світської. Одразу по розпаду Римської імперії ініціативу утримання єдності європейських земель взяла на себе католицька церква, яка набула наднаціонального і прагнула досягти наддержавного характеру<sup>1</sup>. Саме вона в той час стала носієм засадничих ідей сьогоденної європейської цивілізації. Міжнародне право сучасної Європи також значною мірою опирається на християнські традиції і сягає корінням доби Середньовіччя.

Саме тоді викристалізовується певний тип духовного життя західноєвропейського суспільства, головна роль в якому належала християнській церкві й релігії. Становлення культури раннього Середньовіччя являло собою складний процес синтезу пізноантичної, християнської та варварської традицій. Визначальна роль християнської релігії й церкви в усіх галузях суспільного й культурного життя складала принципову

---

<sup>1</sup> Історія європейської інтеграції від Римської імперії до Європейського Союзу : монографія / І. В. Яковюк та ін. – К., 2012. – 208 с.

особливість європейської середньовічної культури. Церква підпорядкувала собі політику, мораль, науку, освіту й мистецтво. Світогляд людини середньовіччя був теологічним.

Одна з головних причин всеохоплюючого впливу церкви в ранньому Середньовіччі – це загальний культурний занепад, виродження античної культури після V ст. Руйнувалися політичні, культурні зв'язки. На зміну класичній приходять вульгарна (народна) латина. За таких умов саме церква виступає носієм культурної спадщини. Вона пропонувала людям струнку систему знань про світ та сили, які ним керують.

На порозі Середньовіччя принципи теократичного універсалізму сформулював філософ і теолог **св. Аврелій Августин** (354–430). У творі «Про град Божий» у 413 р. він уперше в історії розвинув концепцію створення імперії під верховенством Папи. Він розробив учення про «божественну благодать», згідно з яким Церква є посередником між Богом і людьми. За Августином увесь хід історії передбачений божественним промислом, тому людина не здатна його змінити й грішно навіть намагатися це зробити. Треба приймати як багатство так і бідність, адже вони – наслідок первородного гріха Адама і Єви. Цей же гріх спотворив людський розум, який відтоді повинен шукати собі опору у вірі. Звідси постулат: «Вірю, щоб розуміти», який проголошував пріоритет віри над розумом.

Він сформулював свого роду політичну теорію, згідно з якою місія Церкви полягала в розширенні кордонів християнства<sup>1</sup>. Відтак св. Августин визначив основний принцип взаємовідносин Церкви та світської влади. Він стверджував що історія людства – це боротьба праведників, які населяють Град Божий, і грішників, які населяють Град земний. Аврелій

---

<sup>1</sup> The Cambridge History of Medieval Political Thought c.350-c.1450. – Cambridge, 1988. – P. 293.

Августин вважав, що Церква ближче стоїть до граду божого, тому світське правління має бути підпорядковане Церкві. Вона стоїть вище держави. Відповідно правителі зобов'язані підкорятися Папі Римському. Тому протягом усього Середньовіччя взаємовідносини Церкви і держави в західноєвропейському регіоні носили дуже складний характер. Уся історія цих взаємин – це історія протиборства і конфліктів. Вище духовенство постійно намагалося втручатися у життя суспільства, Церква виступала в якості противаги державі.

У VIII ст. утворилася папська держава, під контроль якої потрапив римсько-равенський регіон. Поступово Церква на середньовічному Заході перетворилась фактично у державу в державі, отримувала дарунки й земельні володіння від імператорів і знаті. Упродовж кількох століть майже третина усіх оброблюваних земель католицької Європи зосередилася в руках Церкви, яка поступово перетворилась у могутню установу, здатну скласти суттєву конкуренцію світським державам.

Період від 500 до 700 рр., який часто називають «темними віками», можна також визначити як «епоху чернецтва». У VI ст. з'явився перший монастир, заснований **св. Бендиктом** (480–543), який пропагував обітницю цнотливості, слухняності й бідності, сувору інтелектуальну підготовку та самозречення. Згодом бенедиктинські правила життя були закріплені в статутах і стали універсальною основою для тисяч монастирів по всій Європі.

Тут було зосереджено прогресивне виробництво (саме монастирі були носіями інноваційних технологій у тваринництві, виноробстві, садівництві тощо). Їх соціальна функція полягала в тому, що вони ставали притулками для бідних, лікарнями, хоспісами. На належному рівні в них розвивалися медичні практики.

Монастирі стали також центрами освіти. Тут організовувалися скрипторії та бібліотеки, складались хроніки. У

монастирських і церковних школах вчили тексти латинською мовою, яка також стала спільною для всієї католицької Європи. Поступово формувалася шкільна програма, яка майже не змінювалась століттями. В її основу було покладено вивчення семи вільних мистецтв: тривіум (граматика, риторика, діалектика) і квадріум (арифметика, геометрія, астрономія й музика). Впродовж багатьох століть майже всі світські лідери навчались у монастирях, адже тільки вони, за винятком приватних вихователів, надавали доступну освіту.

Біблія та християнська теологія справили значний вплив на західних філософів та політичних діячів. Вчення Ісуса стало одним з найважливіших джерел сучасних понять про права людини та благополуччя, які зазвичай пропагуються урядами на Заході. Запропоноване Церквою вчення про шлюб та сімейне життя також було багато в чому визначальним для західної цивілізації. Християнство відіграло певну роль у припиненні таких практик, як людські жертвоприношення, рабство та полігамія, вплинуло на статус жінок, засуджувало подружню невірність, розлучення, інцест, багатоженство, контроль над народжуваністю. Тим самим християнство революціонувало і певною мірою уніфікувало соціальну історію в ранньому середньовіччі<sup>1</sup>, а Церква прагнула замінити Римську імперію в якості об'єднаної сили в Європі, запропонувавши першу модель її об'єднання.

Якщо задумана Августином християнська імперія стала втіленням римського релігійного спадку, то політичним і культурним перевтілення Римської імперії стала держава франків. З часом світська влада почала зазіхати на керівну роль у європейському регіоні. Каролінги фактично почали розбудовувати ту Західну Європу, яка згодом виокремила її від

---

1. Dawson Cr. Religion and the Rise of Western Culture: The Classic Study of Medieval Civilization. – N-Y., 1991. – 244 p.

інших цивілізацій, таких як візантійська та іслам. У цьому відношенні на особливу увагу заслуговують інтеграційні здобутки **Карла Великого** (742/748–814). Можна виділити кілька факторів сучасної європейської ідентичності, які з історичної точки зору виступають консолідуючими елементами й походять від правління Карла або його особи як правителя.

Перший з них – це архетип ідеального монарха. Хоча Карл не зміг забезпечити правління своєї династії у створеній ним державі (вона була розподілена між його онуками й ніколи не була об'єднана знову), чимало європейських монархів вважали його видатною особистістю і намагалися довести що є нащадком Карла, продовжуючи впроваджувати його політичну візію та беручи за взірць його приклад. У багатьох мовах навіть термін – означення правителя походить від імені Карла – «король» (принаймні виразна схожість помітна в литовській, польській, угорській, українській, російській та ін. мовах).

Сучасникам Каролінзька держава, особливо за правління Карла, здавалася блискучою й величною. Імператор поставав у образі героя, який згодом увійшов до численних легенд, переказів і пісень Середньовіччя. Їх захоплювала харизматична особистість правителя, його невтомна енергія, успіхи у військових походах, прагнення вникати у всі деталі управління великою державою, у справи військові, дипломатичні, розвивати освіту й культуру. Їм імпонувала і зовнішність імператора (високий зріст, міцна статура, благородний образ), його відносна освіченість (інтерес до літератури й поезії, зокрема античної, уміння читати на латині й на грецькій мові, хоча писати він так і не навчився).

Вже середньовічні хроністи почали називати цього франкського керманіча «вельмишановним світочем Європи», «батьком Європи», оскільки на піку своєї влади він керував найважливішою частиною занепакої Західної Римської імперії й носив титул античних імператорів. Наразі роль його саме як

«батька Європи» у повному сенсі цього вислову дискутується, доводиться, що це скоріше міф, створений середньовічними франкськими письменниками й підхоплений та поширений вже в контексті геополітичної ситуації після Другої світової війни<sup>1</sup>. Однак хоча вислів «батько Європи» більше стосується латинської освіти його автора (тогочасного хроніста), ніж самого сенсу Європи, він все ж позначає правителя, чия репутація задала сенс і почуття єдності, яка поширювалась би за межі ідентичності окремих спільнот<sup>2</sup>. Завдяки зовнішнім завоюванням та внутрішнім реформам він став ключовою фігурою як Західної Європи так і всього Середньовіччя, розбудував своє королівство в імперію, яка інкорпоровала значну частину Західної й Центральної Європи, відтворивши єдину Християнську імперію з колишньої Західної Римської вперше з часів її занепаду. Після коронації імператором Карл Великий сприймався Візантійськими правителями як суперник по владі та величі. Імперія Карла Великого й асоційована із нею «золота доба» в культурі заохотили формування спільної Європейської ідентичності<sup>3</sup>.

Образ Карла Великого було значно ідеалізовано подальшою середньовічною традицією, а через неї західною історіографією XIX–XX ст. Зрештою після Другої світової він перетворився у безумовний загальноєвропейський символ. Рада Європи визнала його одним із найбільш шанованих правителів у європейській історії. В Ахені заснували Міжнародну Премію імені Карла Великого, яку щорічно вручають за досягнення і внесок у процес європейської інтеграції.

---

<sup>1</sup> Albrecht Classen. The Myth of Charlemagne From the Early Middle Ages to the Late Sixteenth Century [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://cpb-eu-w2.wpmucdn.com/blogs.bristol.ac.uk/dist/c/332/files/2016/01/Classen-2016-The-Myth-of-Charlemagne.pdf>; Ailes M. Charlemagne 'Father of Europe': A European Icon in the Making // *Legendary Rulers. Arthur and Charlemagne.* – 2012. – P. 59-76.

<sup>2</sup> Ailes M. Charlemagne 'Father of Europe': A European Icon in the Making // *Legendary Rulers. Arthur and Charlemagne.* – 2012. – P. 59-76.

<sup>3</sup> Williams H. *Emperor of the West: Charlemagne and the Carolingian Empire.* – London, 2010. – 460 p.

Тим не менш в його час не існувало концепту європейської інтеграції в його сучасному значенні. При цьому деякі з його реформ справді видаються напрочуд сучасними у тому сенсі, що вони були спрямовані на створення уніфікованих стандартів для імперії, в якій співіснували різні народи з різним мовами, економічними сценаріями та законами, різними соціальними формами й традиціями.

Вагомими факторами сучасної європейської ідентичності можна вважати моделі політичної й культурної інтеграції, які запропонувала держава Карла Великого. За політичну основу послугувала імператорська модель організації влади. Варварські народи, які поступово заселяли Римську імперію на останніх етапах її існування, взяли собі за взірець саме римську імперську модель.

Імперія Карла пройшла доволі класичний шлях свого формування. Після смерті Піппіна Короткого в 768 р. Карл і його брат Карломан були короновані як королі, але Карломан незабаром помер. Карл успадкував франкські королівства Австрасію, Нейстрію, Бургундію та Алеманію. Відтоді він постійно нарощував свою могутність, ставши найважливішим союзником Римо-католицької церкви та створивши власну імперію.

Початок його правління позначився війною з арабами, які завоювали вестготське королівство на Піренейському півострові. 778 р. франкське військо, перейшовши Піренеї, намагалося взяти Сарагосу, яка на той час була одним з важливих арабських стратегічних пунктів. Подробиці повернення після цього невдалого походу знайшли відображення у відомому епосі про Роланда. Наприкінці VIII – на початку IX ст. франки здійснили кілька більш успішних походів за Піренеї, в результаті чого вдалося завоювати регіон між Піренеями та річкою Ебро. На цій території Карл створив Іспанську марку, що стала прикордонним форпостом для захисту Франкської імперії від арабських



вторгнень. На території марки згодом оформилося Барселонське графство. Один із синів Карла став королем Аквітанії.

Більшу частину своїх завоювань Карл проводив на сході, в Центральній Європі. Особливо тривалим виявилось його протистояння із саксами, яке розтягнулося з 772 по 804 рр. Підпорядкування Саксонії мало для Карла неабияке значення – крім нових земель він отримував доступ до балтійської торгівлі. Вожді саксонських племен склали присягу на вірність королю франків, погодившись зректись язичництва й прийняти християнську віру. По всій Саксонії будувалися церкви й монастирі, прибувало франкське духовенство, а населення обкладається новим податком – церковною десятиною.

З кінця 70-х рр. перед Карлом у Саксонії постала проблема як приборкати місцеве населення, яке масово почало повставати проти франків. Спочатку ці повстання жорстоко придушувалися, страчувалися тисячі заколотників. Оскільки такі методи не давали бажаних результатів, Карлу довелося вдаватись і до політики переселення та підкупів місцевої знаті. Зрештою у цьому регіоні вдалося встановити належний контроль.

Одночасно Карл воював з полабськими слов'янами. Племена лютичів та лужичан змушені були сплачувати йому данину.

Також він поставив у залежність від франків Аварське царство на середньому Дунаї, остаточно завоював Баварське королівство на Верхньому Дунаї, приєднав до імперії Карінтію та хорватські землі на північному сході Балканського півострова.

В результаті такої зовнішньої політики значно розширилися кордони Франкської держави. На сході володіння Карла Великого починались від Піренеїв та Атлантики, а на заході закінчувались по Дунаю та Адріатиці. На півночі кордони сягали узбережжя Північного та Балтійського морів а на півдні простягались до Південної Італії.

Новостворена імперія надихала на зміну королівського титулу на імператорський. 800 р. Карл був коронований папою Левом III як «імператор римлян», що згодом було визнано й Візантією.

Але найбільше створена імперія потребувала реорганізації апарату управління. Одним з найновіших елементів правління Карла Великого була спроба створення ієрархічної системи перевірених васалів, через яких він міг би керувати сильною централізованою державою із розгалуженим апаратом чиновників. Керівним центром став Ахен, в якому зосереджувалися найкрупніші чиновники імперії: палатний граф, верховний суддя (з прерогативою заміщення імператора за його відсутності), начальник імперської канцелярії, камерарій (імперський скарбничий), конетабль (голова кінноти) та ін. Водночас були закріплені місцеві чиновники, впорядковані у певну феодальну ієрархію. Велику адміністративну округу очолював граф, у якого були помічники-вікарії (віце-графи), найнижчим чиновником в імперській таблиці про ранги був сотник – начальник дрібної сотні, округи. Графи були наділені широкими повноваженнями на місцях. Їм були надані судові функції.

З часом ця система була імплементована практично кожною країною в Європі й була повністю скасована лише після подій Французької революції. Отже, ця система мала постійний ефект близько 1000 років і через тривале поширення виокремлювала континент як економічно самодостатній регіон, яким він залишається і на сьогодні.

У васальну залежність від Карла потрапило й папство. Місцеве духовенство, зокрема єпископи, яких Карл призначав особисто, відіграло значну роль в житті держави.

Ще одним інтеграційним здобутком Карла Великого стали його досягнення у сфері культури, які заклали основу так званого «каролінзького відродження». Його зусилля в цьому

напрямку змінили більшу частину Європи шляхом створення нової грошової системи, освітньої реформи та відродження мистецтв, включаючи військове мистецтво та мистецтво облоги, створивши те, що називається «сучасною Європою». Нові церкви та монастирі були побудовані для збереження давніх римських знань, а каролінзький манускрипт було створено для полегшення письма. Григоріанські пісні поширилися по всій Європі. Ця епоха «каролінзьського ренесансу» стала фундаментом культури Відродження XV ст.

Римська традиція вплинула не тільки на організацію управління. Офіційною мовою державної системи була визнана латина, мова римлян. У найменуваннях державних посад та установ використовувалася римська термінологія. Радники Карла Великого добре знали римську історію та римські традиції й були адептами традиційного римського вчення про імператорську владу як вищу абсолютну владу на землі. Усе це свідчить, наскільки сильною залишалась сама ідея об'єднання земель в рамках Римської імперії.

Втім, попри очевидні зусилля Карла, створену ним імперію навряд чи можна назвати централізованою державою. Вона залишалась істотно різномірною за своїм етнічним складом. Народи, що її населяли, не мали єдиної економіки, єдиної мови, єдиної культури. Кожне з племен, що увійшли до її складу, говорило на своїй мові та жило по своєму законодавству. Почасті не втратили свого значення і варварські «правди»: Салічна, Рипуарська, Баварська, Бургундська, Саксонська та ін. Окремі племена починали оформлюватись у народності, що можна розглядати як передвістя розпаду імперії.

Політичній розробленості сприяв і процес феодалізації. Інтереси багатих і впливових феодалів та імператора Карла вже не збігалися. Для вирішення нагальних питань земельні магнати почали скликати свої власні осінні з'їзди. «Травневі поля» – зібрання, що сягають корінням давніх германських зборів,

покликані вирішувати найважливіші проблеми, за Карла Великого перетворюються у звичайні традиційні військові оглядини. На них також формально оголошуються вже затверджені імператором Капітулярії.

Одночасно з активізацією діяльності королівських судів Карл був змушений практикувати систему імунітетів. Імунітетні права, надані імператором великим феодалам, були різноманітні: звільнення від ревізії та контролю, дарування права суду, поліцейських прав тощо. Бенефіціарії (воїни, які отримали за свої послуги земельні наділи-бенефіції) поступово дедалі менше підкоряються імператору і дедалі більше – великим феодалам-землевласникам. Військо Карла поволі перестає бути військом імператора і перетворюється у військо, що економічно й політично посилює позиції феодалів. Графи, начальники адміністративних округів, перетворили свої посади та землі, отримані за службу, у власні спадкові володіння.

Після смерті Карла Великого перше суто європейське геополітичне утворення проіснувало недовго. У 814 р. Карл помер в Ахені, а титул імператора перейшов до його старшого сина Людовіка Благочестивого, який був королем Аквітанії. Великі феодали у боротьбі за владу налаштовували проти Людовіка його власних синів, які розпочинали усобиці. У 843 р. у м. Верден відбувся розподіл імперії на три частини. По Верденському договору старший брат Лотар отримав територію майбутньої Італії та майбутньої Франції, Людовік Німецький – німецькі землі (територія майбутньої Німеччини), Карл Лисий – території на захід від земель Лотаря (західна частина майбутньої Франції та частина майбутньої Іспанії). Утворилися різні країни з різними мовами й різними долями.

Хоча каролінзька епоха закінчилася наприкінці першого тисячоліття, здобутки Карла Великого були успадковані династією Оттонів, так само, як і мрія про європейську гегемонію. Мешканці як каролінзької, так і оттонівської імперій

являли собою суміш нащадків римського населення та романізованих варварських народів. Однак саме Верденський договір фактично поклав початок новій геополітичній системі – системі європеїзації. Після розподілу імперії Карла почалося поступове створення політичного світу сучасної Західної Європи.

## **2. Пацифізм XIII століття: націоналізм Дюбуа та гуманізм Данте**

Хрестові походи стали окремою епохою, яка надовго визначила пріоритетним східний вектор розвитку інтеграційних концепцій. Вони сприяли формуванню стійкого світогляду, в основу якого була покладена ідея об'єднання задля спільної боротьби із зовнішнім ворогом – арабським світом. Тож провал хрестоносного руху наприкінці XIII ст. і особливо втрата Акри 1291 р., з одного боку, фактично зумовили згасання популярності глобальної ідеї Європи як християнського світу, але з іншого – спричинили сплеск окремих пропозицій інтелектуалів-ентузіастів, ідеалістів і практиків, які мріяли про відновлення колишньої могутності європейців на Сході.

У цей період з'явилася значна кількість меморандумів (дипломатичних нот, записок), адресованих як папам, так і впливовим правителям, з ідеями щодо повернення Святої землі. Такі проекти можна розподілити на дві категорії. Перша з них являла собою пропозиції авторів, які мали безпосередній досвід і обізнаність у справах Леванту, – Фіденціо з Падуї, Маріно Санудо, Жак де Моле і Фульк де Вілларет. Друга група була представлена суто теоретичними проектами представників тогочасної політичної думки – Гійом Ногаре, Гальвано де Леванто, Пьер Дюбуа<sup>1</sup>.

---

<sup>1</sup> Sagby M. *Crusade and Nationalism: Pierre Dubois, the Holy Land and French Hegemony // The Crusades and the Military Orders: Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity.* – Budapest, 2001. – P. 44.

Значний інтерес становить проект французького правника, королівського радника **П'єра Дюбуа** (1250–1321), який запропонував ретельно розроблену схему повернення Святої землі, а разом і встановлення французької гегемонії над Східною і Західною імперіями та Церквою.

П. Дюбуа був одним із найвідоміших публіцистів свого часу. Учень Фоми Аквінського й Сігера Брабантського він мав широкий світогляд і у своїх творах висловлювався щодо всіх подій сучасного йому політичного життя, відстоюючи ідеї сильної королівської влади й централізації французької держави.

Адвокат у королівських справах, у 1302 і 1308 рр. він був членом Генеральних Штатів, завжди цікавився проектами реформ і у своїх політичних памфлетах висував ідеї реорганізації французької монархії. П. Дюбуа вважав, що мир всередині французького королівства може бути досягнутий тільки шляхом зменшення прав католицького духовенства й розширення влади короля.

У трактаті «Про припинення війн та суперечок у королівстві Франції», складеному 1300 р., П'єр Дюбуа розмірковував як зробити військові конфлікти й судову тяганину коротшими. Це був суто політичний памфлет, який розглядав проблему реформування французької монархії та її експансії на Сході, містив розмірковування, як Валуа могли б перебрати на себе повноваження Візантії. У цій праці немає навіть згадки про хрестовий похід<sup>1</sup>.

1302 р. вже в якості представника від м. Котанс у Генеральних Штатах, він презентував свій антиклерикальний проект з фанатичним захистом політики Філіпа Красивого в його протистоянні з папою Боніфацієм VIII.

---

<sup>1</sup> Sagby M. *Crusade and Nationalism: Pierre Dubois, the Holy Land and French Hegemony // The Crusades and the Military Orders: Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity.* – Budapest, 2001. – P. 43–50.

Його найвідоміша праця «Про повернення Святої землі» («De recuperatione Terrae Sanctae») з'явилася між 1305–1307 рр., коли він був членом парламенту в Котанс. У цьому трактаті він окреслив низку політичних питань, пов'язаних з повноцінним відновленням контролю християн над Палестиною, і виклав своє бачення умов, які призвели б до успіху в новому хрестовому поході. Копію трактату він особисто презентував королю в замку Шинон у травні 1308 р. Того ж таки року за його авторства з'явилось іще чотири праці щодо Святої Землі<sup>1</sup>.

У своєму проєкті «De Recuperatione» він пропонує проєкт європейської конфедеративної унії «Християнської республіки» зі спільною інституцією – асамблеєю. Це був грандіозний і дещо фантастичний план хрестового походу; світового панування Франції. Проте найбільш важливою умовою для будь-кого спільного загальноєвропейського походу до Святої землі мав стати мир між християнськими правителями, принаймні між тими, які визнають владу Папи Римського. Гарантом миру виступало спільне політичне Європейське об'єднання, до складу якого увійшли б усі християнські держави (включаючи й Візантію). Провідна роль в об'єднанні відводилася Франції. Для вирішення суперечок між його учасниками та попередження загрози переростання цих спорів у збройні конфлікти, мав бути створений європейський третейський суд у складі трьох світських і трьох духовних арбітрів<sup>2</sup>. Порушники миру мали бути покарані штрафом або конфіскацією володінь. Витрати мали нести сторони, втягнуті у тяжбу. Апеляційною інстанцією пропонувалося зробити Папу Римського.

Відродження Святої землі він вбачав можливим, якщо величезна кількість людей буквально заповнить територію, по

---

<sup>1</sup> Там само. – Р. 44.

<sup>2</sup> Юмашев Ю.М. Европейская идея и ее развитие от «Христианской республики» до Европейского Союза: исторический аспект возникновения и формирования права и институтов Европейского Союза // Труды Института государства и права РАН. – 2015. – № 3. – С. 10.

якій ходив Ісус, оскільки «країни не можуть бути захоплені ані втримані після захоплення інакше як великою чисельністю. Втім, переселення великих мас людей є проблемою, оскільки вони не зможуть використати морські шляхи за відсутності достатньої кількості кораблів та відсутності портів, де могла б висадитися велика кількість людей, та й воїни часто виснажені після морських подорожей. Він пропонував комбінувати морські шляхи із сухопутними: французи, англійці й італійці можуть обрати пересування морем, позаяк німці, угорці й греки – подорожувати суходолом.

З кого мала б складатись ця навала завойовників – за П. Дюбуа це були б чоловіки й жінки різних соціальних категорій. Він також запропонував застосовувати візуальні та аудіо-засоби впливу задля заохочення мобілізації: відправляти посланців із барабанами та іншими інструментами, піснями та веселими банерами, щоби знайти відгук у серцях і наполегливо надихати їх відправлятися морем чи суходолом у належних обладунках. Завданням для цієї маси людей ставилося спорудження фортець і заснування міст.

Також значну цивілізаційну роль у колонізації Сходу він відводив жінкам, які могли б стати лікарками та фармацевтами. Усі дівчата і жінки, так само як і чоловіки, мали пройти відповідну ступеневу підготовку: спочатку вивчати латину, потім логіку й хоча б одну іноземну мову, основи природничих наук і насамкінець хірургію й медицину.

У родинних стосунках жінки також мали виконувати певну функцію теологів у змішаних арабо-християнських сім'ях, народжуючи й наvertingаючи у християнство своїх дітей. Молодим дівчатам навіть пропонувалося пройти спеціальну підготовку задля уміння стисло й переконливо відтворювати основи християнського віровчення.

Отже, проект П. Дюбуа містив конкретні методи досягнення миру й безпеки. Його поява була зумовлена



тогочасною військовою необхідністю забезпечення єдності європейських держав у період хрестових походів. Ідея підтримання миру шляхом колективних дій та створення наднаціональних органів управління згодом була розвинена й доповнена іншими представниками політичної думки.

У новій європейській реальності ідея спільного християнського світу поступово втрачала свою теократичну або релігійну компоненту. Проте покладений в основу християнського віровчення моральний універсалізм зберігав свій об'єднавчий потенціал, трансформуючись у гуманізм та пацифізм.

Ідея миру як вищої самодостатньої цінності європейського суспільства вперше знайшла чітке вираження у творах видатного італійського поета **Данте Аліґ'єрі** (1265–1321). У трактаті «Монархія» (1313 р.) він висловився за універсальну світську монархію, яка виступала б гарантом миру в Європі.

Початок XIV ст. позначився черговим сплеском боротьби між папським престолом і Священною Римською імперією за панування на Апеннінському півострові. Італійські міста, відчувши певний вакуум влади, запроваджували республіканські форми правління. Флорентійська республіка створила складну систему управління, засновану на упередженні узурпації влади однією особою і досить широкому залученні громадян до формування державних органів. Тому найвідоміший поет доби Середньовіччя вже з 24 років активно долучався до політичного життя Флоренції й заробляв собі на життя як політик і дипломат. Він належав до партії флорентійських гвельфів (міських підприємців, які підтримували папу Римського), які 1289 р. здобули перемогу над гіббелінами (представниками великого феодалного землеволодіння, які підтримували імператора). Партія, яка захоплювала владу, формувала уряд, видавала закони й слідувала за їх виконанням. Відтак Данте, як один із

переможців, невдовзі обійняв низку державних посад, був послом і брав участь у раді пріорів до 1300 р.

Проте поступово між самими гвельфами намітився розкол, зростала напруга між поміркованими групами білих гвельфів, які представляли інтереси верхівки торгівельно-ремісничого прошарку, схильних до примирення з гіббелінами, та радикалами (чорними гвельфами), які спиралися на затятих прихильників Папи Римського. Ця боротьба між чорними й білими гвельфами визначала перебіг флорентійської історії кінця XIII – початку XIV ст. 1302 р. після державного перевороту чорних гвельфів до смертної кари було засуджено 15 вождів білих гвельфів. З-поміж засуджених був і Данте Аліґ'єрі, якого звинуватили у привласненні державних коштів та непокірності Папі. Відтоді Данте перебував у вигнанні, поневіряючися здебільшого містами Північної Італії й мріючи повернутись на батьківщину, яку йому так і не судилось побачити аж до самої смерті у 1321 р.

Перебуваючи за межами рідного міста, Данте написав чимало творів, у тому числі «Божественну комедію», яка принесла йому славу батька літературної італійської мови. Розмірковуючи над ідеальною формою правління, яка поклала би край розбрату на його батьківщині й у всій Європі, Данте у 1312–1313 рр. написав «Монархію» – філософсько-політичну утопію<sup>1</sup>, що базувалася на ідеї уніфікації в рамках універсальної європейської імперії. При цьому особливі сподівання він покладав на германського імператора Генріха VII, якого вважав політичним рятівником, здатним покласти край домінуванню Церкви й впливу Папи Римського у Флоренції.

Мир він вважав засадничим принципом успішного розвитку людства: «рід людський, перебуваючи в стані спокою і нічим не збуреного миру володіє найбільшою свободою і

---

<sup>1</sup> Pavananthi Vembulu R. Understanding European Integration: History, Culture, and Politics of Identity, – Delhi, 2003. – P. 108.

легкістю вершити властиву йому справу, майже божественну»<sup>1</sup>. Єдиним дієвим гарантом миру і добробуту, на думку Данте, може виступати імператор. В одноіменному творі він поставив собі за мету дослідити поняття «світської монархії», розкрити його зміст і сутність. Для досягнення поставленої мети автор сформулював триєдине завдання: з'ясувати, чи необхідна монархія для добробуту, чи по праву здобув монархію народ римський та чи залежить авторитет монарха безпосередньо від Бога або від служителя Бога чи його намісника.

Аргументами на користь того, що саме і тільки монарх може бути гарантом найвищої справедливості, він вважав наявність рівних по статусу правителів, які один одному не підпорядковуються (адже рівний не підвладний рівному). Відтак, має бути хтось третій, з більш широкими повноваженнями. До того ж, монарх є найбільш забезпеченою особою, вільною від спокус повсякдення. Саме тому він міг би встановити певну інституційну основу для суспільства, щоб приборкати невимірну жадібність та корупцію, яку Данте спостерігав у XII столітті в Італії й засуджував. Таким чином абсолютна влада мала повністю викоринити корупцію.

Далі він розвивав свою думку, що монархія є доцільною формою організації влади, на відміну від «спотворених» державних систем, таких, як демократія, олігархія і тиранія. Свободу він розуміє як можливість людей жили заради самих себе самих: «Адже не громадяни існують заради консулів і не народ заради царя, а навпаки, консули заради громадян і цар заради народу»<sup>2</sup>. Автор робить висновок, що монарха належить вважати слугою усіх його підданих, а не навпаки.

Він також підкреслював необхідність верховенства права як обов'язкової умови для блага держави й людства: метою будь-

---

<sup>1</sup> Данте А. Монархія // Європейський Союз: від ідеї до імплементації. Практикум / Упорядники: М.К. Кеда та ін.: Навч.-метод. посібник. – Чернівці, 2017. – С. 59.

<sup>2</sup> Там само. – С. 63.

якого суспільства є загальне благо його членів. Таким чином, на думку Данте, не може існувати право, яке не має на увазі спільне благо людства.

Також автор трактату виступав проти середньовічної традиції дробити державні володіння, зазначаючи, що «розсікати» імперію значить руйнувати її, адже сутність імперії полягає в єдності універсальної монархії. Відтак, тому, хто наділений імператорською владою, «розсікати» імперію не личить. Руйнування імперії суперечить загальнолюдському праву.

Вирішуючи питання про верховенство Церкви чи держави, Данте у цій праці фактично виносить вирок Церкві: якби Церква мала повноваження санкціонувати владу римського імператора, вона мала б їх або від Бога, або від себе, або від якого-небудь монарха, або за одностайною згодою смертних, або, на крайній випадок, за згодою найперших. Але жодне з перерахованих джерел Церкві подібних прав не надавало; отже, вона вищезазначених повноважень не має. А хто поставить під сумнів, що на ці права Церква не має згоди усіх або найперших? Адже не тільки всі мешканці Азії та Африки, але й більша частина мешканців Європи від цього відвертається. Тому імператор або монарх усього світу стоїть у безпосередньому відношенні до голови Всесвіту, тобто до Бога й не підпорядкований Папі Римському.

Таким чином, Данте, на відміну від своїх попередників, запропонував об'єднати європейські країни не заради протистояння спільному ворогу, а задля її процвітання добробуту людства. Він представив федеративну модель організації Європи, коли універсальний мир досягається об'єднанням рівних з субординацією верховному управителю (монарху), єдиному, наділеному унікальною й легітимною владою.

І хоча Данте зазначав, що його позицію щодо розподілу влади Папи й імператора «не слід сприймати так суворо, ніби

римський імператор ні в чому не залежить від римського первосвященника» і вказував що цезар має виявляти до Петра повагу, «яка проявляється первородним сином до батька свого», усе ж визнання ним незалежності влади імператора призвело до того, що 1329 р. його праця була засуджена католицькою Церквою й занесена до Індексу заборонених книг.

І все ж для Данте європейський світ був передовсім світом християнським, і саме християнські чесноти, на його думку, мали стати основою для загальноєвропейського примирення та об'єднання.

### **3. Від секуляризації до європейської цивілізації: I. Подебрад та Е.-С. Пікколоміні**

XV ст. можна вважати, до певної міри, переломним у розвитку євроінтеграційної ідеї. Боротьба за супрематію в політичній сфері дедалі більше схилила шальки терезів на користь світської влади. Саме в епоху Відродження починається поступове витіснення середньовічного поняття «християнський світ» новим поняттям «Європа». Яскравим прикладом цих протиборчих процесів стало протистояння двох осіб, унікальних новаторів кожен у своїй сфері: Енеа Сільвіо Пікколоміні – першого гуманіста на престолі Святого Петра, та Іржі Подебрада – першого реформатора на королівському троні Чехії.

Загальноєвропейські геополітичні настрої другої половини XV ст. визначалися тією обставиною, що від падіння Константинополя минуло лише кілька років, відтак ідея боротьби з турками володіла умами чи не всіх вищих посадовців Європи. Хрестовий похід проти турок став центральною ідеєю понтифікату і нового Папи Пія II (1458–1464), в миру відомого як Еней Сільвіо Пікколоміні (1405–1464). Виходець із Сієни, широко освічена людина, знавець класичних мов, поет-гуманіст, учений, який крім теологічних залишив праці географічні, історичні, трактати з античної поезії, сільського господарства,

ремесла. В юності він писав фривольні оповідання в дусі Боккаччо і здобув собі славу і популярність новеліста. Його прозові твори критики характеризують як «енергійні, яскраві, елегантні й дотепні»<sup>1</sup>.

Бурхлива молодість та двоє незаконнонароджених дітей не завадили п'ятдесятирічному церковному сановнику 1458 р. стати Папою під іменем Пія II. Ім'я він обрав на честь того, що античний поет Вергілій часто вживав слово *pius* (благочестивий) по відношенню до свого героя Енея. С. Лозинський для характеристики моральності новообраного Папи наводить його лист до батька, в якому він повідомляє, що відправляє до нього свого сина, що народився від англійки, ім'я якої головний секретар «через великий обсяг роботи встиг забути»<sup>2</sup>.

Головний абревіатор (секретар) Базельського собору, прихильник крайнього концеляризму, замолоду він виступав за обмеження папського абсолютизму і верховенство вселенських соборів. Однак згодом змінив позицію на діаметрально протилежну. Ця світоглядна еволюція відображена в його чималій епістолярній спадщині. Служив при дворі німецького імператора і в якості вправного дипломата об'їхав майже всю Європу. Упорядники спадщини визначають його як різносторонню особистість, часто проникливу, інколи наївну, схильну брати все, що давалося йому життям<sup>3</sup>. За визначенням історика папства Е. Гергея, розумний, дотепний, з універсальною освітою, Пікколоміні одночасно поєднував у собі поета, історіографа, вченого-географа, політика і дипломата, все, що завгодно, крім вищого священнослужителя<sup>4</sup>.

---

<sup>1</sup> *Diary of an Embassy from King George of Bohemia to King Louis XI of France in the Year of Grace 1464. From a contemporary manuscript, literally translated from the original Slavonic by A.H. Wratislaw, M.A. – London, 1971. – С. 9.*

<sup>2</sup> Лозинский С.Г. История папства. – М., 1986. – С. 204.

<sup>3</sup> *Diary of an Embassy from King George of Bohemia to King Louis XI of France in the Year of Grace 1464. From a contemporary manuscript, literally translated from the original Slavonic by A.H. Wratislaw, M.A. – London, 1971. – С. 4.*

<sup>4</sup> Гергей Е. История папства. (Пер. с венгр.). – М., 1996. – С. 116.

Проте, навіть ставши кардиналом, він здобув собі прихильність і повагу. Його обрання як «князя гуманістів» у Римі викликало захоплення. Він проявляв прихильність до мистецтва, старовинних речей, усіх радощів буденного життя. За його понтифікату розпочалося систематизоване збирання пам'яток античного Риму. Навіть в якості Папи він продовжив літературну діяльність, залишивши по собі мемуари, написані класичною латиною, а щодо дорікань з приводу бурхливого минулого 1463 р. видав славнозвісну булу, в якій віруючим пропонувалося «пройти повз Енея і зосередитися на Пії»<sup>1</sup>. Сам він зосередився на прибуткових статтях куріального бюджету: скасував канонічну заборону стягування відсотків, брав участь у торговельних ініціативах, запроваджував різні комерційні монополії, спекулював галунами і накладав анафему на тих, хто купував турецькі «святотацькі» галуни<sup>2</sup>. Прибуток приносили «хрестові» податки.

Ще не будучи Папою Римським Еней Сільвіо Пікколоміні в одному з листів своєму другові скаржився, що ні Папі, ні імператорові не надають належних почестей, що немає ніякого благоговіння і слухняності, і що з такими звичаями не можна знищити турецьку армію. Тому тема миру в Європі – «у нашій батьківщині, в нашому власному домі, у нашого святого вогнища» – стала лейтмотивом праць Папи Пія II. Християнство і Європа для нього – поняття рівнозначні, але показовим є те, що замість раніше прийнятих висловів «християнські народи», «Християнський світ» Пій II запропонував вживати терміни «європейські народи» і «європейський світ». Він першим почав активно використовувати поняття «європеець», запроваджуючи його до широкого ужитку. Понтифік був настільки захоплений ідеєю об'єднання Європи, як сили, здатної протистояти туркам,

---

<sup>1</sup> Лозинский С.Г. История папства. – М., 1986. – С. 204

<sup>2</sup> Гергей Е. История папства. (Пер. с венгр.). – М., 1996. – С. 204.

що навіть присвятив їй невеличкий трактат<sup>1</sup>. Засадничим об'єднавчим елементом мав виступити католицизм. Новаторським у його концепті Європи було те, що до «європейського світу» включалася і Візантія, тобто йшлося про Європейську Християнську Метацівілізацію<sup>2</sup>. І це в той час, коли багато хто на Заході розглядав Візантійську імперію як чужу і ворожу силу, обмежуючи Європу рамками Західноєвропейської (Католицької) цивілізації. Папа Пій II був одним з найактивніших прихильників зближення Західної та Східної Церков з метою згуртованого протистояння турецької агресії, а також зміцнення стабільності у самій Європі. Торжество християнської віри, на його думку, немислимо без торжества Європи, без припинення внутрішніх чвар.

Наступного ж дня після свого обрання Папою Римським Пій II спеціальною буллою оголосив про скликання 1 червня 1459 р. з'їзду всіх государів в Мантуї. Це була спроба створити новий загальноєвропейський інститут замість Соборів, що скомпрометували себе протистоянням із Папою. Водночас «з'їзд усіх государів» міг розглядатися як модифікація самих церковних Соборів, на яких протягом XV століття постійно зростав вплив світської влади. По суті, це був новий варіант ідеї папського верховенства в Європі, але вже не проти світських государів, а в союзі з ними. Пій II задумав стати на чолі нового світського європейського конкордату для боротьби зі світом ісламу і водночас для об'єднання Європи.

Однак репутація Папи ще не встигла зміцнитися. У день відкриття Конгресу майже ніхто із запрошених монархів на нього не з'явився. Тільки через чотири місяці Пій II зміг провести засідання, на якому були присутні посланці деяких європейських государів. Папа виголосив велику промову,

---

<sup>1</sup> Ле Гоф Ж. Рождение Европы. – СПб., 2008. – 400 с.

<sup>2</sup> Браницкий А.Г. Процесс объединения Европы: поиск универсальной парадигмы идентичности. – Автореф... докт. ист. наук. – Нижний Новгород, 2006. – С. 10.



закликавши до нового хрестового походу проти турків. Учасники засідання, висловивши принципову згоду з цією ідеєю, причому деякі государі навіть пообіцяли реальну допомогу в організації походу грошима, сухопутним військом і флотом. Але справжньої єдності на конгресі не було. До того ж, склад учасників був не настільки представницьким, щоб можна було всерйоз говорити про «з'їзд усіх християнських государів». Головне, чого домогся Пій II, було відновлення переваги Папи над церковними Соборами. Перед закриттям Конгресу він зачитав декрет, яким забороняв скликати Собори без його згоди. Тим самим завершився тривалий етап боротьби папської влади з Соборами, які після цього втратили своє значення.

Однак, попри вжиті заходи, ідея «з'їзду всіх християнських государів» не мала жодного практичного втілення. Ані князі, ані монархи на заклик нового Папи не взялися готувати похід, а Венеція навіть уклала торговельний договір з мусульманським володарем Константинополя. Папа заходився організовувати нові спроби для захисту від турецької небезпеки. Оскільки єдиним європейським лідером, хто задекларував бодай якийсь ентузіазм по відношенню до нового хрестового походу, був Влад Цепеш (Дракула), Папа наблизив початок війни Влада проти Мехмеда II. Пік цього конфлікту припав на спробу валахівців убити султана 1462 р. У 1461 р. папа написав листа султанові Мехмеду II, переконуючи його хреститися й обіцяючи йому титул імператора. У листі, поряд зі спробою узгодити християнське віровчення з Кораном, він закликав турецького владу перейти у християнську віру. За це папа обіцяв визнати його спадкоємцем Візантійської імперії, коронувати й укласти з ним союз. Дослідник історії папства Е. Гергей називає ці плани фантастичним світом ідей Папи-гуманіста, який мав не дуже розвинене чуття в галузі практичної політики щодо проблем східноєвропейських народів<sup>1</sup>.

---

<sup>1</sup> Гергей Е. История папства. (Пер. с венгр.). – М., 1996. – С. 116.

Тим часом, однак, небезпека турецького вторгнення загрожувала вже не тільки Угорщини, а й безпосередньо Італії, і перш за все Венеції. У 1463 р. венеціанський флот стояв напоготові, щоб розпочати морський похід проти турків. Під час засіданні консисторії Пій II заявив, що він особисто очолить об'єднаний папський і венеціанський військовий флот. Однак до Анкони папа прибув уже смертельно хворий і за кілька днів помер.

Відчайдушні спроби Пія II згуртувати християнських монархів провалились. Імовірною причиною можна вважати відмову Пія II від колишніх конциляристських поглядів і перехід до табору прихильників і захисників дворянського абсолютизму. На початку 1460 р. він видав буллу «Execrabilis», в якій підкреслював, що ніхто не може оскаржувати папський вирок, апелюючи до Вселенського Собору, а той, хто таке вчинить, сам буде відлучений від Церкви. Цей крок Папи загострив стосунки передовсім з Францією. Французька церква за підтримки короля Людовіка XI в дусі Прагматичної санкції, прийнятої в Бурже 1438 р., стояла на позиціях конциляризму, забезпечуючи в такий спосіб свою автономію на противагу верховній владі папи. Виступ папи проти конциляризму викликав незадоволення також в Італії та Німеччині.

У середині XV ст. католицька церква вже втратила значну частину свого авторитету в Європі. Епоха хрестових походів безповоротно минула разом з оспіваними в поемах Пікколоміні ідеалами рицарства і хрестоносного руху, та і сама ідея хрестоносного руху вже перетворювалася в анахронізм. Християнське Середньовіччя поступалось епосі централізованих станових монархій.

І все ж, хоча папська влада в особі Пія II засвідчила свою неспроможність в євроінтеграційних ініціативах, вона була ще достатньо сильною, щоби провалювати аналогічні світські

проекти, які ініціювались реформаторами і загрожували її інтересам.

Ще задовго до 1517 р. і Лютера Європою почали поширюватись ідеї реформи католицької церкви. Страта одного з найвідоміших ранніх реформаторів Яна Гуса 1415 р. стала поштовхом до початку масових рухів у Чехії, відомих як гуситські війни (1419–1437). З середини XIV ст. Прага стала столицею Священної Римської імперії, відповідно й імператори постійно заявляли свої права на чеську корону. Прихильники ж чеської автономії, зі свого боку, прагнули затвердити на троні місцевого претендента. Найбільш вдалою кандидатурою виявився голова чеських реформаторів Іржі Подебрад (1420–1471).

Коли 1452 року новий імператор Священної Римської імперії Фрідріх III прибув до Риму для коронації, представники чеських земельних зібрань попросили його оголосити Подебрада королем Чехії. Перемовини затягнулись майже на п'ять років. Зрештою обрання відбулось, але від самого початку правління йому довелось лавіювати між реформаторами, які звели його на престол, та головою католицької церкви<sup>1</sup>. Папа Пій II, хоча і був особисто знайомий з новим чеським королем і відгукувався про нього як про «мужа справедливого і благородного», вирішив, що І. Подебрад має повернути чеські землі до лона католицизму. Відтак, він скасував укладені між гуситами і католиками 1436 р. компактати, які закріплювали мир чашників з імператором Сигізмундом та визнавали за гуситами право вільного відправлення обрядів. Папа наполягав, щоб І. Подебрад дав обітницю послуху. Чеські реформатори, звісно, були проти цього.

За таких складних політичних обставин, з метою уникнення міжнародної ізоляції, король-гусит також вирішив

---

<sup>1</sup> Браницкий А. Европа. История объединения континента [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.proza.ru/2014/01/13/1661>

залучити європейських монархів до боротьби проти турків, але запропонував власне бачення умов об'єднання європейських держав. Його ідеї знайшли втілення у праці, відомій як «Трактат про встановлення миру у світі християнському», що приніс чеському королю європейську славу. Цей текст також відомий у латинській версії 1464 р. під назвою «Єдність» («Universitas»), був названий його перекладачем Костянтином Гелінеком «Трактатом про Європу»<sup>1</sup>. А. Браницький називає його «Договір про союз та конфедерацію між королем Людовіком XI, королем Богемії Іржі та Великою Радою Венеції для протистояння туркам» (1463) і зазначає, що це був другий після ініціативи П. Дюбуа детально розроблений світський план об'єднання Європи.

Структурно документ складається з двох частин – вступної (преамбули) та власне проектної пропозиції у вигляді статуту організації європейських держав. Ця організація, в розумінні автора, не обмежувалася суто європейськими кордонами і в перспективі могла з регіонального розгорнутися до універсального (всесвітнього) об'єднання.

Вступ містив перелік причин, які спонукали до створення проекту. Зокрема зазначалося, що християнський світ перебуває в занепаді і тільки 16 християнських держав зберегли своє існування до часу створення документу. Щоправда жодного пояснення механізму обрахунку не наводилось. Головною причиною такої жахливої ситуації автор вважав відсутність єдності, а її наслідком те, що ісламський світ постійно підпорядковує собі все нові й нові території, у тому числі й європейські. Текст переповнений інвективами у бік турків та арабів, як представників ісламської експансії. Відсутність дипломатичного такту автора у цьому питанні деякі історики

---

<sup>1</sup> Ле Гоф Ж. Рождение Европы. – СПб., 2008. – С. 283.

згодні пробачити всього однією декадою, що минула після падіння Константинополя<sup>1</sup>.

Втім, найважливіші пункти трактату увагу акцентують увагу не на боротьбі проти турків, а на необхідності створення організації, метою якої є збереження миру. Друга частина трактату присвячена структурним складовим універсальної організації, запропонованої королем. Трактат складається з 23 статей, розташованих у певному порядку. Наголос зроблено передовсім на політичних за своєю природою аспектах. Їх прагматичний зміст – запропонувати суттєві зміни у тогочасних міждержавних відносинах, натомість організаційні та адміністративні аспекти перебувають на другому плані. Так, найпомітніші позиції в тексті відведені пропозиціям, мета яких полягала у виключенні самої можливості війни у людському суспільстві. Деталям, які покликані забезпечити досягнення окресленої мети, відводиться перші вісім статей, що складає третину проекту. Ці статті містять ґрунтовний опис механізмів зменшення кількості воєн, регулювання міждержавних суперечок мирним шляхом та методів покарання порушників миру.

Наступні три статті стосуються організаційних аспектів врегулювання політичних конфліктів без застосування сили. Вони містять пропозиції щодо організації міжнародного суду (генеральної консисторії) у рамках означеної універсальної організації. Термін «парламент» не вживається у цих трьох статтях, проте в тексті він застосовується по відношенню до суду. У цьому контексті документ також передбачав створення універсального права. І. Подебрад різко засудив міжособні війни в Європі (Християнському світі), закликавши до встановлення союзу любові і братерства, для чого учасники конфедерації мали

---

<sup>1</sup> Vaněček V. The charter for the universal piece organization from the year 1462–1464 // The Universal Peace Organization of King George of Bohemia a fifteenth Century Plan for World Peace 1462 / 1464. – Prague : Publishing House of the Czechoslovak Academy of Sciences 1964. – P. 18.

дати обіцянку не застосовувати зброю один проти одного. Пропонуються й узгоджені дії проти агресорів. Зокрема, якщо князь, який не входить до союзу, буде готуватися до війни проти члена союзу або цю війну вже почав, то спеціально створене союзне зібрання має вжити заходів для залагодження суперечки, створивши третейський суд<sup>1</sup>.

Дві наступні статті (13 і 14) присвячені життєво важливій для християнської Європи XV ст. проблемі захисту від експансії ісламу, а також організаційним та матеріальним засобам такого захисту. Текстом трактату передбачено, що всі превентивні заходи проти турків мають бути вжиті тільки за рішенням усього зібрання або його більшості, включаючи часові регулятори, керівництво, військові засоби, напрям атаки, тощо. Тим не менше, навіть у цьому випадку війна не визнавалася неминучою. Документом спеціально передбачалося, що мир з турками міг бути досягнутий за згодою членів мирної організації і за умови дотримання безпеки християн, які проживають поблизу турецьких територій.

Загалом проект містив не тільки обґрунтування ідеї згуртування усіх європейських держав перед обличчям спільної загрози, але і схему інститутів конфедеративної Європи. Головна думка полягала в тому, що тільки об'єднана Європа в змозі протистояти ісламській агресії.

Варто відзначити, що під Європою чеський король розумів «світ християнський». У його «Трактаті» не зустрічається жодної лексики «євро(-па, -пейський, ін)». Натомість, вжито загалом дев'ятнадцять лексем, пов'язаних із християнством: «християн(-ство, -ський, ін.)». Так само і в щоденнику посольства І. Подебрада до короля Франції в якості

---

<sup>1</sup> Браницкий А. Европа. История объединения континента [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.proza.ru/2014/01/13/1661>

оперативної лексеми вживається концепт «Християнський світ», але не термін «Європа».

З історичної точки зору щодо організаційних форм союзу найважливіша частина проекту полягає в останніх восьми статтях. Вони пропонують формулу організації спільноти та формулюють умови для подальшого уточнення процедурних статей. Стаття 16 окреслює влаштування універсальної мирної організації, що складається із делегатів, обраних і направлених з виключними повноваженнями від їхніх урядів. І це мала бути не наднаціональна держава, а інтернаціональна організація, базована на багатосторонньому договорі, укладеному суверенними державами. Саме 16 стаття стисло, але найбільш промовисто з точки зору права, презентує природу і структуру цієї нової геніально задуманої правової структури<sup>1</sup>. Ця універсальна мирна організація (союз), у тому вигляді, в якому її запропонував І. Подебрад, мала стати окремою юридичною особою з наступними основними органами: асамблеєю делегатів (конгрегацій), радою правителів (консиліум), міжнародним судом (із зазначенням його юрисдикції), а також адміністративним апаратом, який не деталізується, але який на сьогодні був би неодмінно названий секретаріатом. Стаття 16 чітко згадує синдика, фіскального прокуратора, який займався би фінансовим регулюванням організації, скарбника і архіваріуса, а також інших посадовців (офіціалів). Передбачалася наявність власного герба і печатки.

Решта статей деталізує структуру універсальної організації, особливо щодо її «спільної волі» (процедури голосування) та забезпечення її фінансування (внески для спільних видатків). На тлі все ще суто середньовічних феноменів (християнська республіка, інститути папства та імператорської

---

<sup>1</sup> Vaněček V. The charter for the universal piece organization from the year 1462–1464 // The Universal Peace Organization of King George of Bohemia a fifteenth Century Plan for World Peace 1462 / 1464. – Prague, 1964. – P. 19.

влади, феодална ієрархія монархічних титулів, нації у сенсі регіональних угруповань за інтересами та ін.) вже помітні обриси нових політичних інституцій для міжнародного співіснування принципово нового характеру. Новаційними елементами його концепту Європи стали: створення союзу як такого, усіх його базових органів (конгрегації, консиліуму, консисторії), принцип рівноправ'я держав під егідою універсального міжнародного закону, принцип мирного врегулювання міжнародних конфліктів, засудження воєн, визнання агресорів поза законом, принцип колективної безпеки тощо<sup>1</sup>.

Окремий розділ встановлював порядок розподілу голосів у зборах: король Франції разом з усіма французькими князями отримував один голос, другий діставався королям і князям Німеччини, третій венеціанському дожеві і главам італійських міст, четвертий – королю Кастилії та іспанським князям за аналогією з церковними соборами. У переліку країн не знайшлося місця Англії, замовчувалися і Польща з Литвою. Склад Ради, запропонований І. Подебрадом, не включав також ні Папу Римського, ні імператора. Втім, останній мав засідати в Раді як представник німецької сторони, тобто практично нарівні з іншими. Папа ж поставав у проекті дещо з несподіваного боку: він мав подбати про стягнення десятин з церков і священників «на справу миру», а також про збирання коштів з князів і керівників італійських міст на будівництво Союзного флоту. Природно, подібна місія не могла влаштувати главу Католицької Церкви: проект був сприйнятий як антипапський.

Отже, об'єднавчий проект короля-гусита передбачав створення єдиних інститутів влади, визначав механізми їх функціонування, прийняття рішень більшістю націй. За висловом Ж.Ле Гофа, «запропонував найкращий проект Європейського союзу, який з такими зусиллями будувався шість століть потому,

---

<sup>1</sup> Там само. – Р. 20.



і найбільш виразне пояснення мети його існування – створення Європи миру»<sup>1</sup>.

Чеський король доклав чимало зусиль для реалізації свого задуму. Він залучив на свій бік польського короля Володиміра IV. Слов'янські государі зобов'язалися допомагати один одному у боротьбі проти турків і вирішувати можливі суперечки у третейському суді. Про підтримку проекту заявила Венеція. 1463 р. І. Подебрад уклав дружній договір із герцогством Бранденбурзьким. Одночасно вживались заходи для організації перемовин з угорським та французьким королями.

У створенні та спробах імплементації проекту богемського короля значну роль відіграли його радники та дипломати. Одним з них був німець Григорій з Геймбурга, який захищав І. Подебрада у своїх листах і в «Апології». Однак чи не найпомітнішим був внесок Антоніо Маріні з Гренобля, котрий став королю у великій нагоді у дипломатичних місіях до Риму, Франції, Польщі та Угорщині. Як зазначає американський історик чеського походження Ф. Дворнік, саме А. Маріні за пропозицією короля написав політико-економічний трактат, з якого зберіглася тільки «найменш цікава» частина. Збереглися ще два описи відряджених до Франції посольств. Один з них – щоденник молодшого члена посольства 1469 р. Ярослава, а другий – складений Шашеком опис посольства на чолі з Левом із Рожміталя до Франції, Іспанії та Португалії у 1465–1467 рр.<sup>2</sup>.

Щоденник аташе Ярослава був знайдений в одному з архівів у Богемії. Він містить досить детальний опис подорожі до короля Франції послів на чолі з поміркованим утравкістом Лордом Альбрехтом Косткою із Поступіц та католиком шевальє Антоніо Маріні з Гренобля. Д-р Паласкі зробив ретельну копію і підготував щоденник до видання, проте його рукопис було

---

<sup>1</sup> Le Goff: Europa no es vieja, es antigua: una buena baza para construir el futuro // El Periodico. – 06.06.2004; Ле Гоф Ж. Рождение Европы. – СПб., 2008. – С. 241.

<sup>2</sup> Дворнік Ф. Слов'яни в Європейській історії та цивілізації / Пер. з англ. – К., 2000. – С. 256.

повернуто з викресленими частинами тексту із зауваженням, що вони містять зневагу до Римської церкви. Тому 1827 р. документ був опублікований з помітними пропусками, а його оригінал зник з архівів, і подальша його доля невідома.

При врученні мандатів А. Костка представляв Богемію, а Лорд Антоніо – Угорщину та Польщу. Лорд Костка, зокрема, зазначив, що король Богемії «благає та просить короля Франції, як Найхристияннішого з королів, щоб він влаштував парламент і зібрання християнських королів і принців зустрітись особисто або через їх уповноважених осіб зібратись в одному місті і в один і той самий час, як призначить король Франції». Він також зазначив, що Богемський король хоче цього «на славу Господню та прославляння Християнської віри, і святої римської католицької церкви і священної Християнської імперії»<sup>1</sup>.

Ці перемовини виявилися доволі складними. До прибуття короля обидва, Лорд Альбрехт та Лорд Антоні, були запрошені до Лорда-Канцлера, де відбулась «надзвичайна» розмова. Як зазначив аташе Ярослав, «нікого більше не допустили до кімнати, крім цих двох», але вони з іще одним членом посольства Рупрехтом підслухали під одним із вікон, як ті кричали один на одного і мали «екстраординарний диспут». Зі щоденника очевидно, що особливо гостру дискусію викликав «парламент» або «зібрання» королів та принців. Посланцям дорікали, що король Богемії не має права ініціювати нічого подібного, особливо без згоди Папи та християнського імператора, що такі перемовини належить вести Папі з імператором, а королю Богемії не слід втручатись у цю справу. Так само і з огляду на дружні відносини між королями Богемії та Франції не можна не поставити до відома папу: «Багато інших звинувачувальних і неприємних речей» було ще виголошено

---

<sup>1</sup> Diary of an Embassy from King George of Bohemia to King Louis XI of France in the Year of Grace 1464. From a contemporary manuscript, literally translated from the original Slavonic by A.H. Wratislaw, M.A. – London, 1971. – P.35.

патріархом, канцлером і одним магістром, про яких «я не міг написати або запам'ятати»<sup>1</sup>.

Цей епізод промовисто засвідчував, що європейські монархи ще не були готові укласти домовленості, спрямовані проти духовної влади, особливо ініційовані королем-утраквістом.

У результаті ідейного протистояння світської та духовної влади обидва інтеграційні проекти XV ст., що мали на меті згуртувати європейські держави у боротьбі проти турецької загрози, були провалені. Папа Пій II, декларуючи єдність Європи, доклав значних зусиль, щоб налаштувати світських государів проти об'єднаних планів чеського короля, а наступний Папа Павло II оголосив про відлучення І. Подебрада від церкви, позбавлення його королівського титулу і закликав до хрестового походу проти чехів-єретиків. На чолі походу став колишній зять І. Подебрада, амбітний угорський король Матіаш Корвін. За таких складних обставин богемський король змушений був укласти угоду про передачу чеської корони польським Ягеллонам.

Ідейні змагання чеського короля-реформатора з папами засвідчили про змістовне перезавантаження концепту Європи: ідея теократичної спільноти поступилася світським (кон)федеративним практикам національних держав, а універсальна християнська спорідненість почала витіснятися різнорідними ідентичностями.

---

<sup>1</sup> Там само. – Р. 41–42.

## **ЄВРОПЕЙСЬКА ІДЕЯ У ПРОЕКТАХ І РЕАЛІЯХ НОВОГО ЧАСУ**

- 1. Реформація XVI ст.: між універсалізмом і націоналізмом.**
- 2. Вестфальська Європа. Реалії та проекти вічного миру.**
- 3. Народження слова. Шарль-Ірині де Сен-П'єр і його проект Європейського союзу.**
- 4. Війна і мир в ідеях просвітників. Від Руссо до Бенґама.**
- 5. Республіканська ідея єдності Європи в епоху Французької революції.**
- 6. Протистояння і Священний Союз імперій. Віденський конгрес.**

У Новий час першорядну роль у формуванні ідей і принципів, які визначали характер модерного суспільства і європейської інтеграції, відіграли Ренесанс, Реформація і Просвітництво. Ренесанс формулює гуманістичну парадигму гідності людини, громадянина і громадянських прав, яка надалі набуває загальноєвропейського значення. Реформація утверджує ідею рівності й відповідальності людей перед Богом, культивує низку християнських якостей і чеснот, які визначатимуть ментальні особливості європейського суспільства Нового часу. Просвітництво активно впроваджує ідею побудови суспільства, держави і міжнародних відносин на основі демократії, раціоналізму і права.

В історичній літературі поширена думка про те, що ідеї об'єднання європейських країн, які знайшли своє відображення в проектах «вічного миру», належать до свого роду утопії. Справді, у більшості з них мають місце численні елементи утопії й навіть фантазії авторів. Натомість усі вони у тій чи іншій формі

апелювали до реальних процесів та інституцій, що мали місце у Європі впродовж Нового часу, або пропонували перетворити конгреси європейських держав, що займалися питаннями мирного устрою, у постійно діючі органи. Іншими словами, ідеї «вічного миру» були суголосні з реаліями того часу, й тому їх слід розглядати як складову загального суспільно-політичного та ідеологічного розвитку європейського суспільства. Важливим стимулом для створення союзу держав були великі європейські війни, які засвідчували взаємозалежність інтересів їх учасників у межах континенту, і сприяли розгортанню пацифістського руху, в річищі якого народжувалися численні проекти миру і європейської єдності.

Впродовж раннього Нового часу більшість авторів проектів створення союзу європейських держав посилалися на досвід Священної Римської імперії німецької нації. Після реформ імператора Максиміліана I імперія являла собою об'єднання держав, найвищим представницьким органом яких був рейхстаг. Для реалізації його рішень і координації політики було створено імперське правління, в якому держави, що входили до Імперії, мали своїх представників. Ще одним органом був суд, який мав займатися улагодженням спірних питань. Імператора обирала колегія курфюрстів – ще один важливий елемент колегіального правління. Така «союзна» структура Імперії у багатьох проектах «вічного миру» викликала критику за її недосконалість, недостатню дієвість владних інститутів, засилля династії Габсбургів. Однак попри це більшість авторів намагалися використати її досвід для створення нового міждержавного об'єднання. Йшлося не лише про його розширення, а й про створення такої системи, яка б забезпечувала рівне представництво і справедливість при прийнятті рішень.

На порозі Нового часу система універсальної європейської держави, основою якої була католицька церква і Священна Римська імперія, зазнала глибокої кризи. Слід врахувати, що

обидві структури були взаємозалежні і мали претензії на духовну і світську владу. У середині XV століття здійснювалися спроби врегулювати взаємини і розподілити функції та повноваження Риму та Імперії в церковній сфері. Результатом переговорів стало укладання 1448 р. Конкордату між папою та імператором Фрідріхом III. Документом було врегульовано права папи на надання церковних ленів, заміщення вищих церковних посад, фінансових надходжень до курії. Однак Конкордат викликав невдоволення імперських станів, які висловлювали претензії до папської курії. За часів правління імператора Максиміліана I у 1497 і 1500 рр. рейхстаг двічі обговорював скарги князів та імперських міст. У 1509 році було сформульовано розлогий документ проти Риму зі звинуваченнями його у гнобленні німецьких земель. «Скарги» стали свого роду прологом Реформації та релігійного розколу, який докорінним чином змінив політичну ситуацію на європейському континенті. Протистояння Риму та імперських станів слід розглядати в контексті загального посилення конфліктності в європейському суспільстві у період пізнього Середньовіччя і раннього Нового часу.

### **1. Реформація XVI ст.: між універсалізмом і націоналізмом**

Питання про роль Реформації у становленні національних держав і націй, утвердженні нових європейських цінностей є одним із центральних в історіографії. У світлі інтегративних тенденцій, процесів глобалізації, які визначають долю й обличчя сучасної Європи, постає проблема з'ясування ролі та значення принципів універсалізму і націоналізму у формуванні модерної європейської спільноти.

В історичній літературі XIX – першої половини XX ст. утвердилася думка про суто національний характер реформаційного руху, його спрямованість на руйнацію

вселенської папської церкви і створення незалежних від Риму релігійних організацій. Головну причину Реформації автори вбачали в «національному антагонізмі між германськими і романськими расами», ненависті німців до папського Риму. За таких умов міста і князі «скористалися злиттям національної ідеї з релігійною реформою і повели боротьбу проти габсбурзького універсалізму»<sup>1</sup>.

Протиставлення національної свідомості і середньовічного католицького універсалізму, що «заперечував національність», стала класичною для історіографії. Після Другої світової війни німецькі історики намагалися обережно обходити «гострі» національні сюжети та проблеми історії Реформації. На відміну від німецьких авторів, дослідники з інших європейських країн більш сміливо наголошували на національному характері Реформації<sup>2</sup>.

Витіснення національних проблем історії Реформації на історіографічне узбіччя мало низку об'єктивних причин. Активна участь кальвіністських і лютеранських церков у сучасному екуменічному русі сприяє зверненню церковних істориків і теологів до універсалістського змісту їх віросповідання<sup>3</sup>. Процес об'єднання Європи дав ще один поштовх для пошуків універсальної європейської ідеї, в контексті якої Реформація і Контрреформація розглядаються як початок модернізації європейського суспільства<sup>4</sup>. У новітній

---

<sup>1</sup> Бергер А. Культурные задачи Реформации. Введение в биографию Лютера. Пер. с нем. – СПб., 1901 – С. 77–78. Подібної точки зору дотримувалися також російські історики. Див.: Кареев Н. История Западной Европы в новое время. Т. 2: Реформация и политическая жизнь в XVI и XVII вв. – СПб., 1893 – С. 4.

<sup>2</sup> Bagchi D. V. N. "Teutschlandt über alle Welt". Nationalism and Catholicism in Early Reformation Germany // Archiv für Reformationsgeschichte – 1991 – Jg. 82. – S. 39–58.

<sup>3</sup> Posfay G. Die eine allgemeine Kirche bei Luther. // Lutherische Kirche in der Welt: Jahrbuch des Martin-Luthers-Bundes. – 1994 – F. 41.

<sup>4</sup> Одним з перших думку про рівнозначність Реформації та Контрреформації висловив німецький дослідник В. Рейнгард. За його словами, «контрреформаційний рух паралельно й в конкуренції з Реформацією здійснював модернізацію європейського суспільства». Reinhard W.

європейській історіографії помітним став тренд до позитивної оцінки значення Священної Римської імперії німецької нації для формування підвалин європейської єдності<sup>1</sup>.

Історики концентрують увагу на чотирьох головних проблемах: політичний устрій, модернізація середньовічної Імперії, приведення політичної системи у відповідність до нових вимог та умов; церковна реформа, яка після виступу Лютера призвела до Реформації та кофесіоналізації; зміна співвідношення політичних сил у Європі, спочатку під впливом претензій імперської влади на вирішальну роль у християнському світі, а пізніше – під знаком відмови Карла V від універсалістської ідеї; пристосування до умов трансконтинентальної світової економічної системи, що формувалася<sup>2</sup>.

Під впливом європейської інтеграції в історичній літературі спостерігається переоцінка політичного універсалізму Карла V. Трагедію «глобалістських» змагань «останнього імператора західного християнського світу», «першого європейця Нового часу», історики почали пов'язувати з перемогою у XVI ст. ідеї держави-нації. Сьогодні, коли в Європі держава-нація стає структурною частиною наднаціонального утворення, імперію Карла V зображають навіть як прообраз Європейського союзу<sup>3</sup>.

З огляду на такі концептуальні новації слід звернути увагу на взаємопов'язаність універсалістського та національного принципів у релігійних і політичних перетвореннях XVI ст.

---

Gegenreformation als Modernisierung Prolegomena zu einer Theorie des konfessionellen Zeitalters // Archiv für Reformationsgeschichte. – 1977 – Jg. 68 – S. 231.

<sup>1</sup> Neuhaus H. Das Reich in der frühen Neuzeit. München, 2003. – S. 58–59.

<sup>2</sup> Schilling H. Aufbruch und Krise Deutschland. 1517-1648. – Berlin, 1994. – S. 16–7.

<sup>3</sup> Минеев А. О Евросоюзе, оказывается, мечтал еще Карл V // Эхо планеты. – 2000. – № 16 – С. 34.



Німеччина, землі якої входили до складу Імперії, на відміну від Англії, Франції, скандинавських королівств, не змогла виступити в епоху раннього Нового часу як молода політична нація, що ускладнювало політичний ландшафт Європи. У Центральній Європі на порозі Нового часу посилювалися протиріччя між старими і новими принципами політичної організації, між середньовічною протодержавною Імперією, яка в цілому сприймалась як область «німецької мови», і землями, які вступили на шлях ранньомодерної державності.

Не тільки у політичному устрої, а й у церковно-релігійному житті Німеччини проблеми середньовічної спадщини, основою якої були універсалістські принципи, долалися набагато складніше, ніж в інших країнах Європи, де утвердилися інтелектуальні здобутки та ідеї Ренесансу і гуманізму. Проблема загальної реформи церкви – також середньовічна проблема – стала центральною для Німеччини. Крім того, саме тут був найбільш сильним імперсько-християнський універсалізм, який стримував національний розвиток країни.

В Європі напередодні Реформації були досить поширені ідеї гуманістичного універсалізму, представники якого вважали мир загальною цінністю, вищою за будь-які конфесійні, політичні, національні та династичні інтереси<sup>1</sup>. Найбільш видатним ідеологом такого християнського гуманізму з його програмою мирного реформування католицької церкви та Імперії був **Еразм Роттердамський**.

Велич Еразма полягає в тому, що його трактат «Скарга миру» побачив світ у 1517 р., в рік, коли Мартин Лютер оприлюднив свої 95 тез проти індульгенцій, які стали відправною точкою загальноєвропейської Реформації. Трактат гуманіста був свого роду попередженням європейському світу

---

<sup>1</sup> Трактаты о вечном мире. Предисл. Ф.В. Константинова. Вводная статья в прим. И.С. Андреевой. Сост. сб. И. С. Андреева и А.В. Гулыга. – М., 1963.– С. 40.

напередодні глобальної катастрофи – релігійного розколу і релігійно-політичних воєн.

Еразм визначав конфліктність як головну проблему релігійного, соціального, політичного, етнічного життя європейського суспільства. За його словами, злагода, мир відсутні у містах, де відбувається боротьба за владу, серед простого народу, який влаштовує заколоти та повстання, серед учених, які ведуть нескінченні суперечки. Гуманіст стурбований тим, що в період посилення загрози з боку Османської імперії, тривають чвари серед церковників, між різними чернецькими орденами, теологами, що підриває єдність християнства. Натомість головна проблема, на його думку, полягає у непримиренній боротьбі між государями, які з егоїстичних і владних амбіцій та зазіхань ведуть нескінченні кровопролитні війни. Еразм закликав суспільство протиставити егоїзму можновладців своє прагнення до встановлення миру і злагоди серед християн. Свій трактат він завершує зверненням: «Зрозумійте, яка величезна сила таїться в злагоді більшості, що протистоїть тиранії знаті!»<sup>1</sup>.

«Скаргу миру» не можна розцінювати як утопію. Заклик гуманіста до миру не був почутий. Однак сформульована ним ідея толерантності навіть у таких питаннях, як релігійні, згодом стане парадигмою нового гуманістично-просвітницького світогляду. Еразм не заперечував розмаїття релігійного, соціального і політичного устрою, натомість він визначив важливі засади, дотримання яких могло забезпечити європейську єдність. Перш за все, це християнство, яке має стати на заваді наступу мусульманських держав. Заклики до єдності християнства і консолідації Імперії будуть звучати на різних рівнях. Автори наступних проектів будуть посилалися на необхідність єдності та внутрішньої злагоди в Європі для протистояння країнам Сходу.

---

<sup>1</sup> Трактаты о вечном мире... С. 39–64.

Еразм, добре обізнаний у суспільно-політичній і церковно-релігійній ситуації, розумів, що його заклики до можновладців залишаться без відповіді. Своє завдання він вбачав у тому, щоб визначити стратегічний напрямок розвитку суспільства, від протистояння, ворожнечі, конфліктності до встановлення миру і злагоди. Важливим об'єднавчим принципом мала стати активна участь простого народу у досягненні миру. Гуманіст лише у загальних рисах визначив ключову роль цього чинника, який пізніше отримає назву «громадянське суспільство». Еразм мислив загальноєвропейськими масштабами і намагався зберегти церковно-релігійну єдність, універсальну державність і утвердити принципи толерантності у всіх сферах життя суспільства.

На відміну від Еразма, більшість гуманістів у різних країнах виступили поборниками національної ідеї. Так, ідея національного відродження у творах німецьких гуманістів обґрунтовувалася визнанням відсталості й принизливого становища німців серед інших народів і доведенням необхідності добитися першості серед них. Прикладом комплексу неповноцінності, визнання відсутності політичної нації можуть слугувати заяви відомого гуманіста Ульріха фон Гуттена: «У іноземних народів, італійців, давно сформувалася тверда й досить невтішна думка про німецьких князів – це люди, які лише пиячать і сваряться. В іграх (полювання, турніри) ми спритні, в серйозних справах нас не визнають. До безглуздох речей ми здатні, а до блага – ні. Наша хоробрість пропадає даремно, наша сила витрачається безрезультатно. На чужині нас визнають як сильних людей, однак аж ніяк не славетних митців»<sup>1</sup>.

Реформація сформулювала свою універсалістську ідею оновлення європейського християнства, яке мало стати об'єднавчою платформою для усіх європейських держав. З самого початку Мартин Лютер вважав Реформацію Божим

---

<sup>1</sup> Flak O. Ulrich von Gutten. – Berlin, 1983. – S. 187.

здумом і промислом, які мають змінити сутність усього, а не тільки римсько-католицького, християнства. Вже на зорі Реформації він визначив її як глобальне явище, що докорінним чином змінить європейський світ. У 1518 р. у своїх нотатках з приводу дискусій навколо його тез проти індульгенцій реформатор писав: «Церква потребує Реформації, і це справа не однієї людини, не папи і численних кардиналів, а усього світу, – її здійснить тільки Бог. Лише Він знає час такої Реформації»<sup>1</sup>. Універсальними, загальнохристиянськими реформатор вважав свою ідею спасіння вірою і принцип загального священства віруючих, у світлі яких національна приналежність людини не мала значення. Визначаючи перспективу побудови нової церковної організації, він постійно підкреслював, що істинна церква – не інститут, а «співтовариство віруючих», «співтовариство святих», єдина «невидима» спільнота усіх християн усього світу, головою якої є Христос<sup>2</sup>. Нова церква не знає національних меж, а є вселенською. Натомість універсалізм такої еклезіології принципово відрізняється від вселенського характеру папської церкви. Лютер постійно протиставляв «духовний» універсалізм адміністративному, на основі якого побудована, на його думку, римська церква. Реформація обстоювала ідею демократичного універсалізму, організаційною основою якого були автономні релігійні громади, об'єднані єдиним духовним принципом<sup>3</sup>. В ідеальному варіанті нова релігійна організація розглядалась як єдність, скріплена Євангелієм, ідеєю спасіння вірою, Таїнствами Причастя і Хрещення.

---

<sup>1</sup> Luther M. Werke. – Bd. 1., Weimar, 1883. – S. 627.

<sup>2</sup> Posfay G. Die eine allgemeine Kirche bei Luther // Lutherische Kirche in der Welt: Jahrbuch des Martin-Luthers-Bundes. – 1994 – F. 41 – S. 31–32.

<sup>3</sup> Luther M. Von der Ordnung des Gottesdienstes in der Gemeinde. 1523. // Luther M. Sämtliche Werke. EA. – Bd. 22. – S. 151–155; Luther M. Kurzer Unterricht, worauf Christus seine Kirche oder Gemeinde gebauet habe // Luther M. Sämtliche Werke. EA. – Bd. 22. – S. 95–100.

Програма реформ, яку запропонував Лютер, вважалася загальнохристиянською, адресованою усім європейським громадам, народам і державам. Однак реалізувати таку універсальну програму можна було шляхом активізації і піднесення національного руху. Національна ідея перетворювалась у головне знаряддя руйнації католицької церкви. До того ж реформаційний універсалізм не виключав створення національної організації віруючих. Поряд із «невидимим» співтовариством християн Лютер виділяє «видимі» групи, громади, які він також називає церквою<sup>1</sup>. У процесі перетворень та в програмних заявах Рим протиставлявся національним державам і народам, універсалізм організаційний з його підпорядкуванням усіх структур і систем єдиному центру – універсалізму духовному.

Реформація призвела до втрати такого важливого чинника, що забезпечував єдність Європи, як використання латинської мови у багатьох сферах життя. Положення свого віровчення європейські реформатори намагалися представити у національній формі. Рідна мова проповіді, Святого Письма, богослужіння покликана була зробити доступними універсальні цінності і теологічні положення реформаційної ідеї. Так лютерівська Біблія стала найбільш популярною книгою, зразком і нормою літературної німецької мови. Під впливом Реформації середньовічне поняття «нація» набуває нового змісту і сенсу. Відтепер воно означає спільноту, яка утверджує своє право вирішувати свої проблеми без будь-якого втручання ззовні і стає символом надії на утвердження «загального блага» народу шляхом звільнення від іноземного панування.

У своєму місіонерстві реформатори апелювали до уражених національних почуттів і настроїв, до масового невдоволення Римом, що, безумовно, посилювало національний

---

<sup>1</sup> Luther M. Kurzer Unterricht, worauf Christus seine Kirche oder Gemeinde gebauet habe. // Luther M. Sämmtliche Werke. EA. – Bd. 22. – S. 93–94.

компонент реформаційної ідеї. Найбільш активно його використали європейські монархи, які прагнули до зміцнення централізації правління і до незалежності від Риму. Політичні інтереси монархів, можливість посилити свою владу були набагато сильнішими за універсальні принципи, які сповідували реформатори.

Центральне місце в реалізації реформаторського універсалізму відігравала ідея церковного Собору. Щоправда і на цьому шляху відбувається зіткнення національного і універсального. Після невдач і розчарування у спробах реалізувати свою програму на загальному християнському Соборі реформатори звертаються до німецької політичної еліти з пропозицією скликати національне церковно-політичне зібрання, яке б здійснило реформи в Німеччині і дало зразок для інших народів і країн Європи<sup>1</sup>.

У Реформації зародилася і набула поширення «ліва» ідея створення єдиної європейської християнської спільноти. Радикальні реформатори Андреас Карлштадт, Ульріх Цвінглі, Томас Мюнцер також підкреслювали універсальне значення своїх програм перебудови не тільки церкви, а й суспільно-політичного устрою. Відомий дослідник творчості Мюнцера і Лютера К. Хінрікс цілком справедливо вказує на своєрідність універсалістської ідеї Мюнцера. За його словами, алльштедтський опонент Лютера боровся за суспільний лад, який буде створений Святим Духом та волею Божих обранців і який буде позбавлений державного та приватно-майнового інтересу<sup>2</sup>. Революційне піднесення 1525 р. давало Мюнцеру підстави сподіватися на реалізацію своєї всесвітньої місії і розраховувати

---

<sup>1</sup> Brockmann T. Die Konzilfrage in der Flug- und Streitschriften des deutschen Sprachraumes 1518 – 1563. – Göttingen, 1998 – S. 143–145.

<sup>2</sup> Hinrichs C. Luther und Müntzer: ihre Auseinandersetzung über Obrigkeit und Widerstandsrecht. 2. Aufl. – Berlin, 1962. – S. 46.

на «універсальну експансію нової церкви»<sup>1</sup>. Радикальні реформатори прагнули здійснити перетворення загально-світового масштабу на основі принципів «Божа справедливість», «Боже право». Більшість з них були переконані в тому, що настає час світового перевороту.

Духовному універсалізму Реформації протистояла імперська ідея релігійно-політичного католицького універсалізму, захисником якої виступив імператор Карл V. У період Реформації послаблення папської церкви і самого інституту папства сприяло посиленню впливу імперської влади та її ролі у європейських справах. Карл V відчував себе рятівником вселенської церкви і віросповідання, яке об'єднувало Західну і Центральну Європу в єдине ціле. Імперія своєрідним чином зберігала універсальність Європи, в якій етнічна приналежність імператора не мала особливого значення<sup>2</sup>.

Аугсбурзький релігійний мир 1555 р. своєю формулою «чия країна, того і віра» засвідчив поглиблення кризи як габсбурзько-папського, так і протестантського універсалізму. Іншими словами, цей документ означав прощання з великими цілями. Релігійна монолітність була втрачена. Усі надії на те, що хід історії буде спрямований на перемогу «світової» Реформації, виявилися марними. Універсалістські претензії Карла V також зазнали невдачі. Для нього, як для політичного лідера і захисника європейського християнства, це питання мало головне значення, про що яскраво свідчить документ про відречення від імператорської корони. Криза християнсько-імперського універсалізму, безумовно, сприяла утвердженню національного

---

<sup>1</sup> Bräuer S. Thomas Müntzers Kirchenverständnis vor seiner Allstedter Zeit // Der Theologe Thomas Müntzer. Untersuchungen zu seiner Entwicklung und Lehre /Hrsg. V. S. Bräuer u. H. Junghans. – Berlin, 1989. – S. 120.

<sup>2</sup> Проблема політичного універсалізму габсбурзької Імперії неодноразово привертала увагу дослідників. Див. напр.: Ивонин Ю. Е. Религиозно-политические аспекты отношений между Священной Римской Империей и территориальными государствами Германии в XV–XVI вв. // Религия и политика в Европе XVI–XX вв. – Смоленск, 1998. – С. 7–21.

принципу, створенню суверенних держав. Після Аугсбурзького миру у другій половині XVI ст. Імперія стає більш «німецького», ніж це було раніше. Утвердження і перемога національного принципу побудови Європи та європейської державності були відносними. Аугсбурзький релігійний мир виявився досить хитким компромісом.

Реформація і конфесіоналізація сприяли формуванню національних централізованих держав, незалежних від папського Риму, і, водночас, посилювали регіоналізм, прагнення політичних еліт, окремих реформаторів, груп, сект до утворення «своїх» територій, де можна було повною мірою реалізувати свої програмні наміри, утвердити свою владу й автономію від імперських структур. У сучасній історіографії регіоналізм почав розглядатися не як реакційний атавізм Середньовіччя, а як один із принципів утворення модерної державності<sup>1</sup>.

Регіоналізм переважав над національними принципами побудови церковної організації і мав тенденцію до інтернаціоналізації, створення громад, розпорошених у різних частинах Європи. Політика релігійного регіоналізму була притаманна німецьким князям і сепаратистськи налаштованим територіальним володарям інших країн Європи. Намагання побудувати територіальну державність всупереч тенденціям до національної централізації, поглиблювали кризу імперської універсальної державності.

Руйнація релігійної єдності, глибокі протиріччя між універсалізмом і посиленням національного тренду заклали підвалини чергової глибокої загальноєвропейської кризи і війни.

---

<sup>1</sup> Press V. Komualismus oder Territorialismus. Bemerkungen zur Ausbildung des frühmodernen States in Mitteleuropa // Die Bildung des frühmodernen States – Stände und Konfessionen. Hrsg. Timmermann. – 1989. – S. 109–135.



## **2. Вестфальська Європа. Реалії й проекти вічного миру**

У період Реформації та конфесіоналізації в процесі соціально-економічного, політичного розвитку, релігійних воєн і союзів формувалася система європейських держав. Будь-які зміни, перетворення в одній із держав, посилення її економічного і політичного статусу, давалися взнаки у всій системі міждержавних відносин.

Релігійний розкол Європи XVI століття, утворення нових протестантських конфесій призвели до поділу континенту на великі й дрібні конфесійні анклави, які стали важливим чинником міжнародних відносин і формування модерного європейського простору. Перехід європейського континенту в стадію поліконфесійності супроводжувався драматичною перебудовою світогляду, релігійними війнами, боротьбою військово-політичних союзів, добровільною і примусовою міграцією релігійних меншин.

У XVII–XVIII століттях на перший план починають виступати національні інтереси держав, прагнення визначити і захистити кордони в межах етнічних територій. Поряд із національними інтересами на характер міждержавних відносин продовжували впливати династичні, щоправда, поступово вони втрачали своє значення.

Новим явищем стали загальноєвропейські війни, в ході яких поряд із великими державами в якості їхніх союзників беруть участь практично всі країни. Такі союзи і об'єднання, незважаючи на їхню тимчасовість, свідчили про взаємозалежність європейських держав. Після завершення війни вони ставали учасниками міжнародних конгресів з урегулювання міждержавних спорів й облаштування післявоєнного устрою Європи. Такі конгреси створювали принаймні ілюзію можливості досягти загального мирного співіснування держав.

Найважливішим елементом міжнародних відносин раннього Нового часу слід вважати організацію регулярної

дипломатичної служби. Європейські конгреси, дипломатичні служби та інституції стають важливими інструментами урегулювання та улагодження міждержавних відносин і конфліктів. Відтак, їх можна розглядати в якості нового чинника формування загальноєвропейської системи.

У період раннього Нового часу зовнішня політика була справою винятково монархів, їхнього честолюбства, бачення світу, амбіцій і капризів. Автори політико-правових трактатів і проектів «вічного миру» намагались обмежити цей суб'єктивний чинник і ввести пріоритет права у міжнародних відносинах. Відповіддю на розпад середньовічного світового порядку і на розкол Європи за конфесіональним принципом стало формування міжнародного права як головного регулятора відносин між державами.

Важливою новацією цього періоду було прагнення гуманістів і просвітників мінімізувати наслідки воєн, ввести певні правила і закони, які б запобігали військовим конфліктам або забезпечували захист мирного населення. На цій основі інтенсивно розвивається міжнародне і національне гуманітарне право, яке регулювало правила військових конфліктів і мирних відносин<sup>1</sup>.

Побудова міждержавних відносин на основі права була тісно пов'язана зі змінами в економічному житті Європи. Боротьба за колонії, ринки збуту товарів і джерела сировини стають потужним рушієм політики держав. Економічний фактор дедалі більше доводив взаємозалежність європейських регіонів і попри конкуренцію спонукав до урегулювання відносин у сфері виробництва і торгівлі.

Аугсбурзький релігійний мир виявився тимчасовим компромісом. Подальше поглиблення кризи Імперії історички

---

<sup>1</sup> Уманова И.А. Право мира: философское и юридическое измерения. – М. 2011. – С. 7.

вбачають у конфесіоналізації європейського суспільства, яка стала наслідком релігійного розколу. Владні еліти активно використовували релігійно-конфесійний чинник у проведенні внутрішньої і зовнішньої політики. Сепаратистські тенденції всередині імперії, конфлікт між протестантами і католиками стали причиною послаблення імперських інститутів, протистояння між різними німецькими державами.

Кульмінацією релігійно-політичного протистояння стала Тридцятилітня війна (1618–1648), яка набула загальноєвропейського масштабу. Певним чином вона підвела підсумки релігійно-політичного розколу європейського континенту і визначила нові принципи міжконфесійних відносин. Після війни релігійно-конфесійний чинник втратив своє значення. Папський Рим став одним із центрів релігійно-конфесійного розмаїття Європи.

Вестфальський мир, який закріпив результати Тридцятилітньої війни, став важливим рубежем у розвитку ідеї єдності Європи. У жовтні 1648 р. у містах Мюнстер та Оснабрюк були підписані мирні договори, які на півтора століття визначили міжнародне становище німецьких земель. Вестфальський мир як юридичний документ був найбільш вдалою формою врегулювання міжнародних відносин в Європі. Надалі він буде використовуватися в якості взірця, ідеальної моделі для врегулювання міжнародних відносин<sup>1</sup>.

Мирними угодами були підведені підсумки релігійно-політичних війн і чвар, які точилися впродовж XVI – першої половини XVII століть. Зокрема, було визнано рівноправність протестантських і католицької конфесій. Головним принципом, що народився у процесі подолання конфесійного протиборства, стало утвердження ідей толерантності та віротерпимості, що будуть надалі визначати розвиток європейського суспільства. У

---

<sup>1</sup> Kohler A. Von der Reformation zum Westfälischen Frieden. München, 2011. – S. 176.

дискусії навколо ідеї миру і у самих вестфальських документах було закладено основи секуляризації міждержавних відносин<sup>1</sup>.

Результатом миру стало послаблення Священної Римської імперії, а тим самим австрійських Габсбургів, подальше роздроблення Німеччини на окремі князівства і визнання незалежності Швейцарії і Голландії. Внаслідок територіальних придбань Франція і Швеція стали наймогутнішими державами Європи. Розширення території князівства Бранденбург сприяло перетворенню його на початку XVIII століття у королівство Пруське.

Під впливом тривалих релігійно-політичних війн й особливо Тридцятилітньої війни провідну роль у пошуках «вічного миру» починає відігравати концепція «балансу сил», що не допускала гегемонії однієї країни. Ставало очевидним, що порушення цієї рівноваги однією з держав призводить до конфлікту загальноєвропейського масштабу. Політичний баланс сил у Європі визначали декілька країн і монархій. Особливе значення для міжнародних відносин мали три країни – Франція, Австрія і Англія. Головним конкурентом французької монархії виступали австрійські Габсбурги, представники яких, завдяки своїй впливовості серед курфюрстів, мали титул імператорів. Попри несприятливі умови, імператори зберігали першість місце у становій піраміді й мали усі колишні преференції. Правовий статус Імперії не зазнав суттєвих змін<sup>2</sup>.

Тридцятилітня війна дала новий поштовх для пошуків миру і забезпечення справедливого міжнародного порядку. В цей період був оприлюднений розлогий трактат про «вічний мир» в Європі, автором якого був Максиміліан де Бетюн, відомий як герцог де Сюллі. Герцог Сюллі був вірним сподвижником французького короля Генріха IV, здійснював керівництво

---

<sup>1</sup> Kremer B. M. Die Westfälische Friede in der Deutung der Aufklärung. Tübingen, 1986. – S. 23.

<sup>2</sup> Прокопьев А.Ю. Германия в эпоху религиозного раскола 1555–1648. – Санкт-Петербург, 2002. – С. 340.

фінансами та усіма іншими сферами держави. Як державний діяч він мав досвід практичної політики і водночас виступав зі сміливими ідеями та проектами, які визначали стратегію економічного та політичного життя країни.

**Проект герцога де Сюллі** мав на меті максимально захистити інтереси Франції і послабити позиції Габсбургів на європейському континенті. По суті, його можна вважати проектом реформи Священної Римської імперії, перетворення її у конфедерацію. Зокрема, він запропонував створити союз п'ятнадцяти рівноправних держав. Центральним пунктом проекту було відокремлення Габсбургів від Імперії. Для вирішення цього завдання він пропонував розподілити іспанські Нідерланди між Англією і Францією або передати Сполученим провінціям, Угорщину відновити як незалежну монархію.

Замість колегії курфюрстів пропонувалося проводити вільні вибори на імператорський трон, захистивши їх від монопольного впливу однієї династії. В інтересах вічного миру Сюллі планував створити Європейську лігу монархів і вперше висунув пропозицію про створення політичної інституції під назвою «Рада Європи». У Раді сильніші держави мали б по 4 місця, а решта – по 2. Передбачалося проведення ротації голови цього міждержавного органу. Сполучені військові сили Ліги могли бути використані для залагодження конфліктів і здійснення спільної зовнішньої політики.

В основу проекту було покладено принцип рівноваги і балансу політичних сил і держав, що мали увійти до Ліги. Європа повинна була стати «єдиною християнською республікою». Республіканський принцип Сюллі трактує як федеративний, що передбачає союз країн з різним політичним устроєм. Ідея християнського об'єднання держав надалі буде використовуватися в інших проектах і буде втілена у Священному Союзі на початку XIX століття.

Християнський принцип побудови федерації мав забезпечити єдність Європи проти наступу турків та інших нехристиянських держав Азії та Африки. Сюллі навіть пропонував завоювати ці території і у такий спосіб гарантувати безпеку союзу. Поряд з політичними і релігійними принципами такого об'єднання важливе значення відводилося створенню економічної системи, зокрема пропонувалося ввести у межах союзу вільну торгівлю.

Проект Сюллі слід розглядати як спробу радикального перетворення міжнародних відносин учасниками політичного концерту держав, що були представлені на мирних переговорах. Прив'язаність до процесу укладення післявоєнного миру і ослаблення Габсбургів давали надію на його прийняття. Принаймні окремі положення цього документу могли бути використані у післявоєнному устрої.

Сюллі у своїх пропозиціях акумулював різні ідеї та варіанти створення європейського об'єднання держав, які набули поширення в умовах Тридцятилітньої війни. Широкий резонанс у європейському суспільстві викликав проект **Емерика Крюсе**, який висловив свої ідеї у формі літературної утопії. Популярність його трактату «Новий Киней» (1623) була обумовлена прагненням інтелектуалів того часу показати безглуздість війни, яка розгорталася на європейському континенті. Крюсе закликав «мудрих» християнських монархів створити міждержавну асамблею і навіть дозволити брати участь в ній нехристиянським державам (Персія, Індії, Китай та ін.). Мета такого органу – забезпечення миру, улагодження конфліктів, сприяння розвитку вільної торгівлі і виробництва. Він навіть запропонував ввести єдину валюту.

Тридцятилітня війна суттєво підірвала економічні зв'язки і викликала невдоволення комерсантів і підприємців. Цей чинник було покладено в основу іншого проекту, автором якого виступив **Е. Лакруа**. У 1623 р. він запропонував створити

об'єднання європейських держав зі столицею у Венеції. Мета такого союзу полягала у забезпеченні стабільності економічних інтересів держав<sup>1</sup>.

У проектах та ідеях європейської інтеграції першої половини XVII століття остаточно втратили значення різні варіанти християнського універсалізму. Головна мета, яку ставили їхні автори, полягала у подоланні релігійного протистояння, поширенні принципів толерантності на всі сфери життя суспільства. На перший план в якості інтеграційних чинників виступають економічні та політичні інтереси держав.

Вестфальський мир підвів ризик під подіями Реформації та релігійного розколу і реформував систему Священної Римської імперії. До того ж, він справив значний вплив на розвиток просвітницької думки у сфері міжнародного права і стимулював дискусію навколо ідей мирного співіснування європейських держав<sup>2</sup>.

В європейських проектах другої половини XVII століття починає помітно переважати політичний прагматизм. Концептуальним обґрунтуванням подібного імморалізму стали ідеї англійського філософа **Томаса Гоббса** (1588–1689), який тлумачив суспільні відносини як «війну всіх проти всіх». Відштовхуючися від цієї ідеї, автори ідей європейського об'єднання зосереджували увагу на створенні різних механізмів і систем, які б стримували егоїстичні зазіхання держав і забезпечували мир і безпеку. Більшість із них пропонували різні варіанти універсальної держави на зразок Імперії. Найбільшу небезпеку для загальноєвропейського миру автори трактатів вбачали у пануванні династії Габсбургів. Так, **Готфрід Вільгельм Лейбніц** 1670 року запропонував ідею створення

---

<sup>1</sup> Гнатюк М., Чорногор Я. Зародження ідей об'єднання Європи [Електронний ресурс] // Віче. – 2010. – № 20. – Режим доступу: <http://veche.kiev.ua/journal/2239/>

<sup>2</sup> Kremer В.М. Die Westfälische Friede in der Deutung der Aufklärung. – Tübingen, 1986. – S. 2, 280–283.

союзу європейських держав, мета якого полягала у позбавленні влади Габсбургів у Європі. Антигабсбурзький дискурс політико-правової думки другої половини XVII століття слід розглядати як намагання удосконалити вестфальську систему. Натомість за такими намірами проглядалися інтереси провідних держав, зокрема Франції та Англії, а також німецьких династій, які претендували на імператорську корону.

Демократичний варіант європейського устрою запропонував англієць **Вільгельм Пенн**, якого небезпідставно називають одним із засновників США. Пенн був поборником об'єднання колоній на основі федеративного устрою, а його конституція Пенсільванії була покладена в основу демократичного устрою майбутньої держави. Пенн був глибоко релігійним мислителем, а його проект нової держави базувався на християнських принципах та ідеалах. Значною мірою його задум вкладається в річище пошуків ідеального устрою, прообразом якого були біблійні міфи «Нового Єрусалиму», «Міста на Пагорбі».

Свої пропозиції щодо встановлення миру в Європі він сформулював під впливом війни Франції з Аугсбурзькою Лігою, в яку була втягнута вся Європа. У своєму «Есе про сучасне і майбутнє миру в Європі» (1692-1694) він запропонував створення свого роду Сполучених Штатів Європи, на чолі яких має бути європейський Конгрес, Парламент або Палата держав. Така асамблея депутатів з різних країн мала обговорювати і виносити рішення у різних конфліктах, не вдаючися до насильства. В основу проекту було покладено принцип договірної утворення держави, згідно з яким народ віддає частку своїх прав урядам та правителям, які мають діяти на підставі відповідних законів. Правова система забезпечує мир і злагоду в суспільстві і у міждержавних відносинах. Ідея Пена щодо федеративного устрою Європи знайде чимало прихильників у XIX столітті.



Поряд із прагматично-політичними проектами у цей період побачили світ трактати **Яна Амоса Коменського**, який спробував вирішити проблему миру на основі гуманістично-просвітницьких принципів та ідей. Проект Яна Амоса Коменського поєднував три теми: духовне довершення людства шляхом просвітництва і морального виховання; утвердження нових релігійних відносин на основі принципу віротерпимості; створення федеративного об'єднання держав. Коменський присвятив один із трактатів міжнародній конференції у Бредах, яка вирішувала питання миру між Англією та Голландією.

Моральне виховання і просвітництво мали на меті звільнити шлях до загального виправлення людства. Вище згадувалося про те, що Вестфальський мир утвердив принцип толерантності у релігійних питаннях і відносинах між католиками і протестантами. Коменський підносить цей принцип на рівень нового віросповідання, згідно з яким кожна людина обирає свій шлях до Бога. Така релігія має виключати війни і розбрат. За його словами, нова «релігія або теологія має бути такою, щоб ніхто не міг не визнати її чистою і єдиною дорогою до Бога і вічного блаженства, прихильник будь-якого віросповідання або секти – християнин, єврей, мусульманин»<sup>1</sup>. Ідеї Коменського важливі тим, що католицькому універсалізму він протиставляє новий універсальний принцип у сфері релігії – принцип толерантності та свободи совісті. Відтак, нова європейська спільнота мала базуватися не лише на християнстві, а й на поліконфесійності та полірелігійності.

У новому політичному устрої автор пропонував передбачити створення спеціальних наддержавних органів, які мали б забезпечувати мир і стабільність у світовому масштабі. На його думку, «доречно створити триголовий третейський собор, де розбиралися б усі спори, які можуть виникати між просвітителями, священнослужителями і світськими владиками».

---

<sup>1</sup> Трактаты о вечном мире. ... С. 73

У такий спосіб він сподівався вирішити проблему, яку свого часу поставив Еразм, – припинити «розлади і чвари», досягти злагоди і миру у всіх сферах суспільного життя, філософії, політиці, релігії<sup>1</sup>. Він запропонував дати новим органам влади різні назви. Трибунал просвітителів назвати Собором світла, церковний трибунал – консисторією, трибунал політиків – судовою палатою. Новий міждержавний уряд, «собор держав міг би називатися також Директорією держав світу, сенатом світу або ареопагом світу, а його члени – правителями світу (верховними судьями світу)». Досягнення злагоди і загального миру просвітник і гуманіст поєднував із встановлення соціальної справедливості, головною турботою будь-якої союзної держави має бути «народне благо» і мир між усіма народами.

У свої конкретних пропозиціях Коменській, як й інші автори проектів «вічного миру», вбачав головне завдання у подоланні релігійного і політичного розколу та протистояння на європейському континенті. Натомість він найбільш послідовно проводив релігійно-пацифістську ідею, відмову від застосування зброї, утвердження нової багатоконфесійної релігії, моральне вдосконалення людства.

### **3. Народження слова. Шарль-Ірині де Сен-П'єр і його проект Європейського союзу**

Вестфальська система міжнародних відносин проіснувала півстоліття. Нове XVIII століття, розпочиналося великою європейською війною, яка внесла значні зміни у вестфальський поділ політичних сил у Європі. Війна за іспанську спадщину (1701–1714) була викликана претензіями Франції на гегемонію в Європі шляхом послаблення Габсбургів. Приводом для війни стала смерть Карла II Габсбурга Іспанського, який не залишив після себе прямого нащадка. Претендували на іспанський престол Франція, Священна Римська імперія, Баварія і Пруссія.

---

<sup>1</sup> Там само. – С. 75

Зрештою трон дістався онуку Людовика XIV Філіпові, який став новим королем Іспанії. Умовою такого рішення була заборона об'єднання Франції та Іспанії в одну державу.

Однак Франція не стала виконувати цю умову. Якщо б новий король успадкував французький престол, то могла утворитися велика франко-іспанська імперія, що порушувало баланс сил у Європі. Претензії Людовіка XIV на об'єднання Іспанії та Франції викликали протидію з боку європейських держав. Проти Франції сформувався великий альянс, головними учасниками якого були Великобританія, Нідерланди, Австрія, Пруссія, Португалія.

Після тривалих військових дій у січні 1712 р. в голландському місті Утрехт відкрився мирний конгрес за участю Франції, Англії, Голландії, Савойї, Португалії, Пруссії та інших країн. Конгрес тривав декілька років, і результатом його роботи стало підписання з 11 квітня 1713 р. по 6 лютого 1715 р. серії договорів, які отримали загальну назву «Утрехтський мир».

За Утрехтським миром Філіп V був визнаний іспанським королем, але відмовився від прав на французький престол; імператор Священної Римської імперії Карл VI отримав іспанські володіння в Нідерландах та Італії; Пруссію визнали королівством. Англія здобула окремі іспанські володіння у Північній Америці та контроль над іспанським Гібралтаром.

Ще одним результатом війни став поділ величезної Іспанської держави, яка остаточно втратила статус великої, і послаблення Франції, яка домінувала в Європі в другій половині XVII століття. У той же час значно зросла морська і колоніальна могутність Великобританії, зміцнилися позиції австрійських Габсбургів, а серед німецьких держав найбільш впливовою стала Пруссія.

Суттєві зміни у міжнародні відносини внесла також Північна війна (1700–1721). Наслідком її стала втрата провідних позицій Швеції та посилення Росії. Північна війна відбувалася

паралельно з війною за іспанську спадщину й сприяла перетворенню Європи у театр військових дій.

Загальноєвропейські війни дали поштовх для пошуку дієвих інструментів та інститутів, які б забезпечили мир на європейському континенті. Більшість авторів нових проектів найбільш ефективним інститутом вважали створення універсальної європейської держави.

На початку XVIII століття Джон Беллерс запропонував власну версію європейського політичного об'єднання, вищим органом якого мав стати Європейський парламент як представницький орган європейських територіальних округів, поділ на які передбачав новий політичний федеративний устрій. Парламент був покликаний не допускати війн між європейськими національними державами. Модель такого європейського союзу Д. Беллерс вбачав в унії Англії і Шотландії 1707 р.

Серед трактатів і пропозицій, що побачили світ на початку XVIII століття, особливе місце належить проекту французького абата Шарля-Ірині де Сен-П'єра (1658–1743), який він у 1713 р. запропонував Утрехтському конгресу. Абат Сен-П'єр належав до представників раннього Просвітництва. Зокрема, він критикував систему абсолютизму Людовика XIV, наголошуючи на необхідності створення широкого представництва, яке б обмежувало владу короля.

Особливість проекту Сен-П'єра полягала у використанні ідей попередників, політико-правової думки того часу, прагматизмі, наявності детального плану майбутнього європейського союзу. Оскільки пропозиції були адресовані учасникам міжнародного конгресу, вони містили чіткі формулювання та статті, які, на переконання автора, могли бути покладені в основу переговорів.

У своєму проекті Сен-П'єр уперше використав словосполучення Європейський союз – Union Européenne. У створенні такого союзу він не покладався на моральні норми, а

підійшов прагматично до його організації на основі примату міжнародного права. Існуюче європейське право, на його думку, було суперечливим, у законах і порядках відсутні спільні принципи і норми. За його словами, держави декларують свою прихильність до правових норм, однак, оскільки вони суперечливі, «війна стає ще більш невідвратною». Абат запропонував відмовитися від принципу *ius ad bellum* (право на війну) та права держави на застосування сили.

Сен-П'єр запропонував правителям Європи створити «суспільство рівних», яке б враховувало інтереси усіх й у такий спосіб не допускало війни і забезпечило вічний мир. В основу єдиного європейського союзу, він пропонував покласти 12 принципів, що передбачали єдність, гарантію суверенітету і територіальної цілісності держав, нерушимість кордонів, невтручання у внутрішні справи.

У проекті було передбачено створення Конгресу, в якому мали бути представлені 40 делегатів із усіх країн союзу. Він як постійно діючий орган мав займатися улагодженням конфліктів і не допускати війни. Спеціальний суд одержував право покарання порушників законів. У проекті було передбачено статті про відповідальність держав за підготовку і розв'язування війн, право застосування колективних санкцій, включаючи військову силу.

Європейський союз з єдиною конституцією та інституціями мав стати ефективним засобом забезпечення стабільності, інтересів народів, їхнього «благополуччя», «щастя і прогресу», вільного обігу товарів, ідей і людей. Для доведення реальності свого плану Сен-П'єр посилався на Священну Римську імперію німецької нації, яку він називав «*Union germanique*» або «*Société germanique*».

Сен-П'єр схвально відгукувався про таке довготривале універсальне державне утворення. Однак, на його думку, в реальності воно є поганим прикладом реалізації гарного задуму.

Головну ваду Імперії він вбачав у тому, що імператор перебуває у Відні, а рейхстаг у Регензбурзі і маніпулює імператорським двором, окремі держави переслідують свої династичні інтереси, а імперський суд недієздатний. Натомість при всіх недоліках принципи федеративного устрою можуть бути використані у новому союзі<sup>1</sup>.

Створити європейський союз Сен-П'єр запропонував на міжнародному Конгресі шляхом укладання договору з п'яти статей. Відповідно до першої статті государі укладають між собою вічний і нерозривний союз і призначають своїх повноважних представників, які утворюють за згодою у певному місті постійну раду або конгрес, в якому всі непорозуміння між сторонами будуть вирішуватися арбітражем або судом.

У другій статті було визначено представництво держав, які матимуть голос у раді; визначався порядок її роботи, внески для покриття загальних витрат і спосіб їх отримання.

Третя стаття конфедерації гарантувала кожному зі своїх членів володіння і правління у тих державах, які вони мають у даний час, виборну і спадкову наступність відповідно до законів кожної країни. Для того, щоб разом покінчити з джерелами виникнення постійних чвар, договір мав визначати гарантії взаємних зобов'язань держав, відмову від будь-яких подальших претензій, крім спірних питань спадщини та наслідування, які будуть регулюватися арбітражними рішеннями ради без права під яким би то не було приводом піднімати один проти одного зброю.

У четвертій статті оговорювалися випадки, коли кожен союзник, який порушив договір, може бути підданий ізоляції і переслідуватися як ворог суспільства, а саме, якщо він відмовиться виконувати рішення суду великого альянсу чи почне підготовку до війни, укладе союз, що суперечить законам

---

<sup>1</sup> Трактаты о вечном мире. ... С. 110.

конфедерації або візьметься за зброю, щоб протистояти їй або напасти на одного з союзників.

Цією ж статтею було передбачено створення армії та спільні наступальні дії проти будь-кого, хто розпочне війну, поки він не складе зброї, не підкориться рішеннями і постановами ради, відшкодує збитки і витрати. Конфедерація має забезпечити військовий контингент для охорони кордонів Європи і для забезпечення, в разі потреби, рішень ради. Інші військові витрати держав-учасниць повинні бути суттєво скорочені.

Згідно з п'ятою статтею, повноважні представники європейських держав завжди матимуть можливість спочатку більшістю голосів в раді (для тимчасових рішень), а через п'ять років для остаточних рішень – трьома чвертями голосів – видавати за поданням їхніх урядів закони, які вони вважатимуть необхідними, щоб забезпечити для європейської республіки і для кожного з її членів усі можливі блага. Лише за спільною згодою усіх конфедератів можна буде вносити зміни у вищезазвані п'ять основних статей<sup>1</sup>.

Зобов'язання держав-учасниць договору нагадують відразу кілька принципів сучасного міжнародного права: принцип територіальної цілісності, принцип непорушності кордонів, принцип мирного вирішення спорів і невтручання у внутрішні справи.

Проектом передбачалося, що в раді європейського союзу менш могутні государі матимуть один голос у союзі з більш могутніми, загалом 19 голосів: Імператор Римський; Імператор Росії; Король Франції; Король Іспанії; Король Англії; Генеральні штати (тобто Республіка Сполучених провінцій Нідерландів); Король Данії; Швеція; Польща; Король Португалії; Самодержець Риму (тобто Римський Папа); Король Пруссії; Курфюрст Баварський, який представляє також своїх союзників; Курфюрст Пфальцький, що представляє також своїх союзників; Швейцарці

---

<sup>1</sup> Трактаты о вечном мире. ... С. 120–124.

і їх союзники; Князі церкви і ті, що входять до них; Венеціанська республіка та їхні союзники; Король Неаполітанський; Король Сардинії<sup>1</sup>.

Історики, які звертаються до проекту Сен-П'єра, наголошують на тому, що більшість його пропозицій і принципів реалізовані в рамках сучасного Європейського Союзу, НАТО або ООН. Такі твердження не викликають заперечень. Цілком логічною є постановка питання про те, наскільки проект Сен-П'єра був реальним на той час. Очевидним є те, що французький абат готував реальний політичний план встановлення миру після загальноєвропейської війни. Війна за іспанську спадщину була другою за масштабами після Тридцятилітньої війни загальноєвропейською війною, й відповідно, передбачала досягнення миру і консенсусу між провідними державами. Питання миру вирішувалося на Конгресі, що робило реальним перетворення його у постійно діючий орган. Крім того, європейські монархи були занепокоєні посиленням опозиційних настроїв і прагнули забезпечити внутрішній спокій та захистити свою владу. Незважаючи на поразку Франції у війні, Сен-П'єр намагався скористатися прагненням різних держав обмежити владу Габсбургів у Європі.

#### **4. Війна і мир в ідеях просвітників. Від Руссо до Бенґама**

Проект Сен-П'єра не було реалізовано, однак його ідеї та принципи швидко вписалися у загальну політико-правову думку і просвітницьку канву XVIII століття й багато в чому визначили стратегію пошуків європейської єдності. Актуальність питання миру була обумовлена численними локальними конфліктами, а також новими загальноєвропейськими війнами. У таких глобальних конфліктах дедалі більше давалася взнаки взаємозалежність європейських держав.

---

<sup>1</sup> Трактаты о вечном мире. ... С. 124



Значні зміни у політичному балансі сил на європейському континенті внесла війна за австрійську спадщину (1740–1748). Протягом двох попередніх століть вісь європейської політики складала боротьба Франції (Бурбонів) і Австрії (Габсбургів) за гегемонію в Європі. Поява Пруського королівства змінила розстановку сил на європейському континенті. Причиною війни були спроби Прусії та інших держав здійснити поділ володінь австрійських Габсбургів.

Приводом до розв'язання війни були використані особливості престолонаслідування у Священній римській імперії німецької нації. Згідно з указом імператора Карла VI, усі спадкові землі Габсбургів були нероздільні, а престол у разі відсутності у нього синів мав перейти до його старшої доньки Марії Терезії (1717–1780). Однак коли Карл VI помер (1740), права на імператорський престол заявили государі Баварії, Саксонії та Іспанії.

Пруссія, скориставшись тимчасовим союзом з Англією, захопила частину Сілезії. Надалі у війні протистояли дві коаліції: франко-прусько-баварсько-іспанська та австро-англо-голландська, на боці якої з 1746 виступала Росія. Габсбургам вдалося зберегти частину своїх володінь, за винятком Сілезії, що відійшла до Пруссії, і частини італійських земель, що були приєднані до Іспанії та Сардинії. Однак Австрія і надалі залишилася серйозним політичним гравцем в Європі.

Після 1748 р. фокус основного конфлікту перемістився в німецькі землі, де особливої гостроти набуло протистояння Пруссії та Австрії. У результаті цього виник австро-пруський дуалізм, який став головним чинником поглиблення кризи Священної Римської імперії. Франція після 1748 р. основну увагу приділяла зміцненню своєї військової сили та підготовці до боротьби за колонії у Північній Америці, що загострювало її протистояння з Великобританією.

За цих умов відбулося те, що одержало назву «дипломатичної революції». Версальський договір 1756 р. заклав основи союзу Австрії, Франції та Росії. Водночас відбулося зближення Пруссії та Великобританії. «Зміна союзів» була пов'язана зі становленням Пруссії і Росії як впливових європейських держав. Мирний договір став лише інструментом підготовки до нової масштабної війни, яка за своєю тривалістю отримала назву Семирічної (1756–1763). До війни призвели протиріччя між Англією та Францією, пов'язані колоніями у Північній Америці та Ост-Індії. Поряд з цим відбулося загострення інтересів Австрії, Франції та Росії, з одного боку, і Пруссії – з іншого. Посилення Пруссії, захоплення нею Сілезії і намагання продовжити агресію викликали занепокоєння Австрії, яка знайшла нових союзників – Росію та Францію. У листопаді 1762 р. було підписано мир між Пруссією і Францією, перемир'я між Пруссією і Австрією, а в січні 1763 р. – мирний договір між Францією і Англією.

Кордони європейських держав залишилися без змін. Переділу підлягали колонії: Англія захопила у Франції Канаду, Східну Луїзіану, острови у Вест-Індії та її володіння в Індії, а в Іспанії – Флориду. Франція позбулася усіх своїх володінь у Північній Америці.

В результаті складного процесу боротьби європейських країн і низки поділів впливу сформувалася система міжнародних відносин, яку визначають як пентархію. П'ять країн, Великобританія, Франція, Австрія, Пруссія, Росія, значною мірою визначали характер міжнародних відносин на завершенні раннього Нового часу.

Війна за австрійську спадщину та Семирічна війна активізували пошуки інструментів для врегулювання конфліктів. Значною мірою, це сприяло реанімації і поширенню ідей і проекту Сен-П'єра. Сталося так, що племінник абата звернувся до Жан-Жака Руссо з проханням підготувати твори свого дядька

для нового видання. «Проект вічного миру» Руссо виокремив як найбільш значний і найбільш досконалий з усіх творів Сен-П'єра. Він прийняв рішення «викласти ідеї автора і свої окремо, висвітлити, розвинути і зробити все, щоб їх можна було оцінити по достоїнству». Так з'явилися два твори Руссо, пов'язані з пропозиціями де Сен-П'єра, які були видані у 1761 р. Вони являли собою короткий виклад тритомного твору абата під назвами «Витяг з Проекту вічного миру» і «Судження про вічний мир».

Руссо відповів критикам Сен-П'єра, які вважали себе реалістами, тим, що вони нездатні були протиставити цьому проекту нічого іншого, крім заяв, що його не можна здійснити. Для Руссо тема мирного співіснування держав була однією з центральних у його теорії суспільного договору. На його думку, прагнення усіх держав до збільшення своїх територій за рахунок сусідів змушує докладати зусиль для свого збереження. Відтак французький філософ вважав корисними пошуки механізмів встановлення миру, які пропонував його попередник. Разом з тим, реальний мир можливий лише за умови утвердження принципів свободи і демократії, найбільш досконалим втіленням яких може бути республіканський устрій як держав, так і їх союзів. Натомість такий шлях до миру пролягав через революцію, якої не хочуть опоненти Сен-П'єра.

Проект Сен-П'єра мав також широкий вплив на багатьох видатних мислителів XVIII–XIX століть. Посилання на його ідеї та думки можна знайти у працях К.-Ф. Вольнея, М. Кондорсе, А. Тюрго, А. Сміта. Вони припускали можливість установа вічного миру в Європі, однак більшість з них покладали надії не на політичні домовленості глав держав, а на процес просвітництва, економічного і духовного зближення цивілізованих народів.

У другій половині XVIII століття дедалі важливішу роль в якості інтеграційного чинника почала відігравати ідея спільних

економічних інтересів і солідарності у їх забезпеченні. У цей період зароджується ідея всесвітньої республіки товарів і продуктів на принципах вільної конкуренції, авторами якої були відомі економісти Адам Сміт і Давид Рікардо.

Надії на політико-правове вирішення загальноєвропейських інтересів давало те, що після Паризького миру 1763 р. на протязі майже трьох десятиліть континент був позбавлений загальноєвропейських війн і масштабних військових дій. Це було наслідком встановлення мирних відносин між Росією і Прусією, до них приєдналася Австрія, яка зберегла тісні зв'язки з Францією. Така відносна «злагода» була скріплена участю цих країн у поділах Польщі.

У період такого відносного мирного затишшя англійський філософ і юрист Ієремія Бентам (1748–1832) запропонував план встановлення міжнародного миру на основі права і економічних інтересів європейських країн. **Проект європейського миру Бентама** багато в чому схожий з проектом Сен-П'єра. Однак, якщо французький абат покладав надії на політичні механізми встановлення довготривалого миру, то Бентам апелював до інших мотивів, які б спонукали держави до мирного союзу. Зокрема він відстоював ідею вільної торгівлі та конкуренції, що, на його думку, має забезпечити спокій, справедливість і рівність.

Ще одним важливим принципом європейської інтеграції англієць вважав морально-релігійний. Він запропонував вважати головним критерієм моралі «досягнення користі, вигоди, задоволення, добра і щастя». Бентама небезпідставно вважають засновником принципу утилітаризму. Зокрема, у питаннях прав людини він радив керуватися не теорією природних невідчужуваних прав, а принципом корисності. Потрібно закріплювати в законі лише ті права, які були б корисні суспільству, і відмовитися від шкідливих прав. Бентам говорив про можливість раціональної політики, що поєднувала б власну користь з інтересами інших за допомогою моральності.

Як і багато інших ліберальних мислителів, Бентам розробляв проекти міжнародних організацій для запобігання війнам, мирного вирішення міждержавних проблем. У праці «Про загальний і вічний мир» (1789 р.), що стала заключною частиною його відомого трактату «Принципи міжнародного права», розмірковуючи про «загальний добробут цивілізованих націй», філософ запропонував європейським державам відмовитися від надмірних військових ресурсів, претензій на чужі території, натомість укласти міжнародні договори, які б передбачали економічні преференції.

Бентам радив у рамках союзної організації заснувати постійний конгрес на основі рівноправного представництва держав, загальний суд і міжнародні збройні сили, скоротити національні армії. Він закликав відмовитися від колоній, встановити загальну свободу торгівлі, долати національну і релігійну нетерпимість.

При всій нейтральності проекту і пропозицій Бентама історики небезпідставно вбачають у них відображення у першу чергу національні інтереси Великобританії. Просування подібних принципів у реальній політиці було прихованою та досконалою формою вираження економічних інтересів.

Англія, яка пережила революційну кризу у XVII столітті, створила велику колоніальну імперію, стала флагманом консервативно-поміркового політичного розвитку, здатного за допомогою реформ уникати революційних криз. Політичні ідеї і проекти Бентама відображали намагання Англії правовим шляхом врегулювати внутрішні проблеми і перенести ці принципи на міжнародні відносини. Проект побачив світ у рік, коли почалася Французька революція, яка унеможливила реалізацію ідей англійця.

## **5. Республіканська ідея єдності Європи в епоху Французької революції**

Революція дала новий поштовх формуванню європейської ідеї на принципах прав людини і громадянина, демократії. Республіканські принципи набули чіткого оформлення і попри спротив монархічної та абсолютистської Європи визначають подальший розвиток суспільства<sup>1</sup>.

Революція докорінним чином змінила розстановку сил у Європі і призвела до чергової європейської війни за гегемонію і соціально-політичні перетворення у всіх сферах життя. У революційних і наполеонівських війнах, соціально-політичному протистоянні та боротьбі, пошуках балансу сил пропонувалися різні варіанти нового європейського устрою. Особливість загальноєвропейської війни 1792–1814 р. полягала в тому, що Франція виступила в якості держави, яка намагалася забезпечити свою гегемонію шляхом революційних перетворень не лише у своїй країні, а й у межах усєї «монархічної Європи».

Тема нового демократичного устрою Європи знайшла широкий відгук в інтелектуальних колах різних країн. У революційному пафосі й романтизмі народжувалися ідеї та проекти створення універсальної республіки європейського і світового масштабів. Більшість інтелектуалів були впевнені, що революція відкрила шлях до республіки народів усього світу. Впевненість у її перемозі висловлював Джордж Вашингтон у листі до Лафаета, який був одним із лідерів революції. Філософ Вольней у своїх проектах законів і виступах у Національних зборах Франції закликав позбавити короля права на оголошення війни. Він був переконаний у тому, що монархи є головними винуватцями війн, які кров'ю оплачують народи. Філософ вважав за можливе створити братерську співдружність народів і виключити війну як засіб вирішення протиріч і суперечок між державами. Активним поборником ідеї всесвітньої республіки

---

<sup>1</sup> Conze V. Das Europa der Deutschen. – München, 2005. – S. 2.

виступав палкий революціонер Анахарсис Клотц. Переважна більшість ідей світової або європейської республіки була проявом революційного романтизму.

Втілення в життя демократичних ідей призвело до протистояння і європейської війни. Після оголошення 20 квітня 1792 р. війни Австрії і розгортання військових дій, в які втягувалися інші європейські країни, французький уряд сформулював доктрину революційної війни. За постановою Національного Конвенту, «у країнах, які будуть зайняті республіканськими арміями, генерали оголошують від імені республіки суверенітет народу, скасування усіх існуючих органів влади... десятини, феодалізму, сеньйоріальних прав, як феодальних, так і цензових; повинностей, привілеїв на полювання, рибної ловлі, панщини. Вони оголошують народу, що несуть йому тільки мир, допомогу, братерство, свободу і рівність... Французька нація буде вважати ворогом той народ, який, відмовившись від свободи і рівності, забажав би призвати государя і зберегти привілеї станів, але обіцяє підтримку тому народу, який приймає принципи рівності».

Декларація експорту революції була розрахована на активну підтримку суспільства в зарубіжних країнах. Розрахунок революціонерів виявився доволі точним – ідеї свободи, боротьби з «тиранами» знайшли чимало прихильників за її межами, зачарованих ідеєю оновлення світу. Революційна війна мала на меті демократизацію політичного життя і перебудову європейського суспільства на засадах федеративного, республіканського устрою. Водночас у революційних війнах доволі чітко простежувалося прагнення французької нації, яка вважала себе носієм прогресивних ідей, до домінування в Європі. Війна проти республіканської Франції була непопулярною всередині європейських держав, у тому числі в німецьких землях, що входили до Священної Римської імперії. З іншого боку, посилення експансіоністських зазіхань Франції викликало

насторожене ставлення інтелектуальних кіл європейських країн до революційної війни.

Більшість проєктів «вічного миру» і союзного устрою Європи виникли не у Франції, а в Німеччині. Значною мірою це обумовлено, з одного боку, прагненням інтелектуальних кіл німецьких земель до проведення демократичних перетворень, а з іншого – пошуком механізмів, які б забезпечили реформи, мир і стабільність на континенті.

Вихід із війни Прусії і підписання нею Базельського миру з Францією дали привід німецькому філософу Іммануїлу Канту для оприлюднення своїх роздумів на тему «вічного миру». **Трактат Канта «До вічного миру»** (1795) суттєво вплинув на суспільно-політичну думку Європи, неодноразово перевидавався і став найбільш популярним твором знаменитого філософа. Сьогодні багато хто з політиків та істориків вважають, що саме в ньому сформульована філософія Європейського Союзу та ООН.

Збереження миру для Канта стало темою прикладного Просвітництва<sup>1</sup>. Слід зауважити, що він не пропонував конкретних деталей створення певного союзу держав. Свої думки, починаючи з самої назви трактату, філософ формулював у відверто вираженій іронічній формі. Навіть сам текст побудований як пародія на міжнародні мирні договори з їх «прелімінарними», «кінцевими» і «таємними» статтями.

Іронія філософа обмовлена тим, що всі попередні спроби встановлення вічного миру залишились утопіями, хоча автори проєктів адресували їх главам держав і сильним світу усього. Кант не хотів бути серед тих мудреців, котрі, за словами Фіхте, при черговій війни позіхають і мріють про вічний мир. Головне завдання він вбачав у тому, щоб вказати на історичну необхідність припинення війн і досягнення миру на основі

---

<sup>1</sup> Краузе. Й. Кант vs теория демократической войны: от Просвещения до современности // Кантовский проект вечного мира в контексте современной политики. Материалы международной конференции. – Калининград, 2013.– С. 11.



міжнародних договорів. Альтернативою в такому випадку може бути «вічний мир на гігантському кладовищі людства». Нагадаємо, що ранній Новий час починався «Скаргою миру» Еразма напередодні великої і тривалої релігійно-політичної «війни всіх проти всіх». Кант своїм трактатом завершує цю епоху і попереджує про небезпеку нових воєн, які за своїми масштабами і жертвами перевершуватимуть всі попередні. Крім того, німецький філософ висловлює недовіру тим механізмам забезпечення миру і мирних угод між державами, які мають місце у світовій практиці.

Проект Канта був продовженням гуманістично-просвітницької дискусії навколо проблеми загального миру, припинення чергової європейської війни<sup>1</sup>. Оптимізм філософа базувався на перетвореннях, які розпочала Французька революція шляхом утвердження ідеї прав людини, громадянина і республіки. Крім того, він підтверджував раціоналістичні підходи до єдності та злагоди між народами за допомогою провіденціалізму, який він вбачав у загальному розвитку людства в напрямі мирного співіснування.

Поряд із філософськими міркуванням Кант сформулював низку принципів, які, на його переконання, мали бути покладені в основу загального миру і гарантували його дотримання. Перш за все, на його думку, слід зробити так, щоб «жоден мирний договір не міг вважатися таким, якщо при його укладенні була збережена прихована можливість нової війни». Новий мирний план передбачав незалежність і самостійність держав, які ніхто не може порушувати у будь-який спосіб. При цьому німецький філософ заперечував використання зовнішніх боргів у зовнішньополітичній боротьбі. Ще однією умовою вічного миру він вважав ліквідацію постійних армій. Загрозу миру Кант вбачав

---

<sup>1</sup> Bahner W. Der Friedensgedanke in der Literatur der französischen Aufklärung // Grundpositionen der französischen Aufklärung / Hrsg. W. Krauss, H. Mayer. – Berlin, 1965. – S. 139–208.

і у таких ворожих акціях, які сьогодні кваліфікуються як тероризм. Навіть у період війни, за його словами, жодна держава «не повинна вдаватися до підступних дій, які б зробили неможливою взаємну довіру в майбутньому, в мирний час. Такими можуть бути підсилення вбивць, порушення умов капітуляції, підбурювання до зради в державі ворога»<sup>1</sup>.

Основу мирного союзу вільних держав філософ вбачав у республіканському устрої, який він вважав «єдиним таким, що цілком відповідає праву людей». Таким чином, він повертався до ідеї Руссо про демократичні підвалини такого союзу. Однак, якщо Руссо попереджав про те, що шлях до цього лежить через революцію, то Кант намагався спрямувати політичний розвиток Європи у правове річище. Ідея республіки тісно пов'язана з ідеєю громадянства. Причому філософ поряд із національним громадянством вводить принцип світового громадянства. На його думку, вільний громадянин здатен вирішувати проблеми як внутрішнього державного життя, так і міждержавних відносин. Громадянський устрій і права людини перетворювалися у важливий інструмент дотримання суспільного договору.

Згідно з проектом Канта, міжнародне право має базуватися на принципах федералізму вільних держав. Таким чином, ідея Канта щодо устрою Європи на основі федерації національних, вільних держав впродовж наступного століття буде покладена в основу національно-демократичного руху.

Кант, добре обізнаний у численних спробах встановлення вічного миру, вбачав вади багатьох проектів у відсутності чітких гарантій їх дотримання. Відтак, лівову частину свого трактату він присвячує пошуку інструментів і механізмів дотримання мирних угод. На його думку, таку гарантію дає перш за все «природа, в механічному процесі якої з очевидністю виявляється доцільність того, щоб досягти згоди людей через розбіжності навіть проти їх волі». Такий закон природи не підлягає

---

<sup>1</sup> Кант И. Сочинения: В 8 т. – М., 1994. – Т. 7. – С. 8.

раціональному поясненню, тому він називає його долею, в якій прихована вища мудрість. Саме вона «зумовлює хід світових подій, спрямований на досягненні об'єктивної кінцевої мети людського роду, яка називається провидінням»<sup>1</sup>.

На заваді справедливого устрою постають егоїстичні інтереси. Натомість сама «природа надає підтримку за допомогою саме тих же егоїстичних схильностей». Він запропонував за допомогою раціональної організації державного життя спрямувати сили егоїзму так, щоб кожна з них стримувала руйнівну дію іншої. По суті, він пропонував будувати державу на основі принципів, які б примушували людину, навіть морально недосконалу, бути гарним громадянином. Міждержавні відносини мають формуватися на основі міжнародного права, яке здатне приборкати й врегулювати сили «взаємного користолобства» й спрямувати їх для забезпечення миру. За словами філософа, утвердження «права всесвітнього громадянства» – один із шляхів забезпечення загального миру. Всесвітнє громадянство не може співіснувати із загарбанням чужих територій і перетворенням їх на колонії.

До об'єднання і забезпечення миру, за словами Канта, спонукає «дух торгівлі, який рано чи пізно підпорядковує собі кожен народ, – ось що не може існувати поряд з війною. Оскільки з усіх сил (засобів), підпорядкованих державній владі, сила грошей є, мабуть, найбільш надійною, відтак держави вимушені (звичайно, не з моральних мотивів) сприяти благородному миру і всюди, де загрожує спалахнути війна, запобігати їй своїм посередництвом».

Раціональні та прагматичні засоби встановлення і збереження миру неможливі, на думку філософа, без моральних норм і цінностей. Нормами моралі мають керуватися політики. Він вводить при цьому поняття «моральний політик». У своїй діяльності такий політик, а особливо глава держави, керується

---

<sup>1</sup> Там само. – С. 54.

принципом постійного виправлення недоліків, які мають місце у державі або у міждержавних відносинах.

Для перебудови міжнародних відносин Кант пропонував при укладенні миру залучати філософів. Вони мали виступати в якості моральних авторитетів і визначати шляхи та механізми забезпечення миру і злагоди. Щоправда, Кант іронічно ставився до думки, що політики, навіть «моральні», будуть дослухатися до авторитетної думки філософів. У всіх випадках гарантувати моральність можуть лише право, гласність і відкритість. Попри свою іронічність, Кант виступав як оптиміст, і своє завдання вбачав у тому, щоб довести закономірність переходу до мирного спілкування. Держави мають стати на шлях створення мирного союзу, подібно до того, як свого часу люди стали на шлях створення держави<sup>1</sup>.

Трактат Канта викликав широкий резонанс серед сучасників. Одним з перших до ідей філософа звернувся Йоганн Гердер і навіть одному із розділів своєї роботи дав кантівську назву «До вічного миру». Натомість він вважав, що укладання миру між ворогуючими державами не може бути надійним і довготривалим. На шляху досягнення миру і справедливості він віддавав перевагу моральному перевихованню людей. Він погоджувався з Кантом, що навіть за таких умов це не виключає війн. Гердер сформулював сім основних принципів миру, утвердження яких можливо лише за умови демократизації суспільства і політичного життя. У своєму проєкті філософ апелював не до урядів, а до народу, вважаючи його активною і творчою силою, здатною забезпечити мир і стабільність.

Ідеї Канта викликали справжнє захоплення у молодого філософа Йоганна Готліба Фіхте, який відгукнувся на появу трактату свого кумира розлогою рецензією. Від був упевнений у тому, що європейські держави у майбутньому можуть досягти вічного миру і встановити суто правові відносини. Фіхте активно

---

<sup>1</sup> Гулыга А. Кант. – М., 1977. – С. 237.

підтримував ідеї Французької революції і вважав, що створення союзу держав можливо лише за умови встановлення справедливих соціальних відносин. За його словами, держава з несправедливим соціальним і політичним устроєм неодмінно прагне до завоювання сусідів. Значною мірою така постановка питання виправдовувала революцію і засуджувала європейські монархії у їхній війні проти Французької республіки.

Фіхте був представником молодих інтелектуалів тогочасної Європи, які покладали надії на революцію, на те, що її ідеї перетворять європейський світ і перебудують міждержавні відносини на республіканських засадах і принципах, які гарантуватимуть вічний мир. На відміну від Канта, який іронічно ставився до можливості швидкого досягнення миру, він був переконаний у тому, що людство вступило в нову епоху – «час ранкової зорі, і скоро настане справжній день». Наполеонівські війни призвели його до глибокого розчарування у тому, що революція може принести мир і злагоду. Нова політична еліта Франції і третій стан, народ, на які покладали надії Гердер і Фіхте, принесли диктатуру і війну. Розчарування Фіхте завершилось тим, що надалі він виправдовував експансію і війну як засіб задоволення державних інтересів. Таке зречення є символічним – в епоху наполеонівських воєн і Реставрації ідеї перебудови Європи на демократичних принципах опиняться на узбіччі, настав час великих імперій та їх союзів.

## **6. Протистояння і Священний Союз імперій. Віденський конгрес**

На початку XIX ст. Ф. Гізо, з гордістю писав про те, що «головна особливість європейської цивілізації полягає в тому, що вона виглядає заплутаною, бурхливою; в ній водночас існують усі форми, всі начала суспільної організації: духовна і світська влада, теократичний, монархічний, аристократичний, демократичний елементи; усі класи, усі стани суспільства

змішані й переплутані; всюди виступають нескінченно різноманітні ступені свободи, багатства, впливів. І всі ці сили знаходяться в стані постійної боротьби, причому жодна з них не одержує рішучої переваги над іншими, не оволодіває повністю суспільством»<sup>1</sup>.

Успіхи Французької республіки у боротьбі проти європейських монархій відкривали шанс для демократичних перетворень на всьому континенті і перебудови міждержавних відносин на принципах права і справедливості. В ході завоювань Франція практикувала створення дочірніх республік. У цей період поширюються також ідеї перетворення Священної Римської імперії німецької нації у велику федерацію німецьких держав. Однак такий демократичний шлях виявився недовгим і поступився місцем імперським амбіціям постреволуційної Франції.

У своїх мемуарах Талейран, міністр закордонних справ у наполеонівському уряді, визнавав той факт, що після перемог над Австрією, Пруссією та Росією Наполеон міг вирішувати долю Європи і створити систему, яка б забезпечувала мир та стабільність. За його словами, Наполеон був перший і єдиний, хто міг дати Європі справжню рівновагу, яку вона безуспішно шукає впродовж століть. Європейські народи мали б таку організацію, яка б відповідала моральним законам. Справжня рівновага, на думку Талейрана, зробила б війну неможливою, а правильна організація забезпечила б піднесення просвітництва у всіх народів на вищій ступінь. Талейран виклав конкретні пропозиції для досягнення такої рівноваги держав та народів. Для цього слід було посприяти об'єднанню Італії; розподілити Німеччину на Австрію, яка б простягалась до Дунаю, і на бранденбурзьку династію, володіння якої слід було б збільшити;

---

<sup>1</sup> Гизо Ф. История цивилизации в Европе (фрагменты) // Европейский альманах. История. Традиции. Культура. – М., 1990 – С. 66.

відновити Польщу і передати її саксонському дому<sup>1</sup>. Досвідчений дипломат Талейран доволі точно визначив головні больові точки тогочасної Європи, які будуть визначати розвиток континенту впродовж XIX століття.

Наполеон не пристав до такої історичної місії, а реанімував імперську ідею, щоправда, завуальовану демократичним флером. Скориставшись патріотичними і національними почуттями французів, Наполеон намагався, за його словами, створити «широку федеративну європейську систему». Силою зброї він вважав за можливе об'єднати європейські держави у єдину імперію, основою якої була, безперечно, Франція.

Імперська ідея Наполеона не була позбавлена демократичних елементів. Цивільний кодекс Наполеона став свого роду взірцем для європейського законодавства. Перетворення в дусі французької конституції, яка народилася під час революції, сприяли створенню єдиної правової системи європейських народів. Якщо повалення абсолютистських режимів знаходило підтримку народів, то тенденція до пригнічення національних прагнень, до встановлення французького панування викликала протест. Саме національно-визвольні змагання сприяли руйнації імперського проекту французького імператора.

Руйнівним чинником імперії Наполеона став династичний принцип її побудови та управління. На чолі завойованих держав і територій він призначав членів своєї родини. Їхні владні і матеріальні амбіції невдовзі підірвали єдність такого державного утворення.

У своїх намаганнях створити нову імперію під егідою Франції Наполеон ліквідував у 1806 р. стару Священну Римську імперію німецької нації. Імперські зазіхання Наполеона базувалися на французькому націоналізмі, його прагненні до гегемонії в Європі шляхом послаблення германського та

---

<sup>1</sup> Тарле. Е.В. Талейран. Из мемуаров Талейрана. – М., 1993. – С. 268.

габсбурзького чинників. Імперські амбіції живилися прагненнями французької буржуазії до економічного панування у Європі, розширення своїх підприємницьких і торговельних можливостей. Імперська форма виявилася зручним механізмом забезпечення переваг і преференцій буржуазії Франції. Боротьба за гегемонію між Францією та Австрією у період правління Наполеона на короткий час завершилася тріумфом Франції. Можна стверджувати, що йому вдалося створити свого роду Священну Римську імперію французької нації, однак Наполеонівське об'єднання Європи виявилось тимчасовим.

Повалення імперії Наполеона кардинально змінило вектор загальноєвропейського процесу і породило нові суперечливі тенденції. Провідні європейські монархії здійснили новий поділ Європи за династичним та імперським принципами, внаслідок його частина народів була позбавлена права на власну національну державність і стала складовою імперій.

Особливе місце в історії європейської інтеграції посідає Віденський конгрес 1814–1815 рр. Учасники конгресу спробували створити нову систему безпеки, яка б не допускала чергового поділу кордонів і революційних перетворень. Конгрес поклав початок серії подібних міжнародних форумів Нового часу, таких як Паризький (1856), Берлінський (1875) конгреси і Паризька мирна конференція (1819), які вирішували проблеми післявоєнного устрою Європи. Вперше в історії в європейському форму 1815 р. брали участь 216 європейських держав.

Конгрес розпочав роботу 1 листопада 1814 р. Напередодні, після вступу союзних військ до Парижа, чотири держави (Росія, Австрія, Велика Британія, Прусія) уклали Шомонський трактат (березень 1814 р.). Договір був спрямований на спільний захист і наступ союзних військ проти наполеонівської агресії. На його основі було підписано Паризький договір про союз чотирьох держав і протокол про скликання Віденського конгресу.



Союзницькі відносини країн-переможниць були досить хиткими й базувалися на прагненні задовольнити свої інтереси. У своїх намірах не допустити зміцнення союзу Росії та Пруссії, Англія, Австрія і Франція підписали у грудні 1814 р. таємний договір про спільні дії. Австрійський канцлер Меттерніх намагався посилити вплив віденського уряду на німецькі держави і був противником їхнього об'єднання. Це влаштовувало також Англію і Францію. Лондон прагнув закріпити за собою загарбані під час наполеонівських війн французькі, іспанські й голландські колонії, виношував ідею об'єднання Голландії та Бельгії в Нідерландське королівство.

Після тривалих дискусій було сформульовано загальні принципи нової моделі міжнародних відносин, побудованої на новому балансі сил, створено механізми стримування гегемонії Франції у Європі. Ключовим принципом нового устрою став принцип легітимізму, відновлення, збереження і недоторканості монархій, кордонів держав та їхнього політичного устрою станом на 1792 р.

Німецькі держави і деякі володіння Австрії утворили Німецький союз, до складу якого входили 38 дрібних держав та вільних міст. Керівна роль у ньому належала Австрії.

Новий поділ Європи було закріплено у заключному акті Конгресу від 28 травня 1815 р. Росія, Австрія, Велика Британія, Прусія виступили гарантами договорів, які закріпили віденську систему міжнародних відносин.

Конгрес прийняв спеціальне Положення про дипломатичні представництва. Були затверджені ранги дипломатичного представництва: посол, посланець і повірений у справах.

14 вересня 1815 р. у Парижі Олександр I, Франц I, Фрідріх-Вільгельм III підписали Акт про Священний союз. Монархи керувалися «заповідями святої віри, правди і миру» і «нерозривного братерства». Керуючись цими принципами, вони зобов'язувалися надавати допомогу один одному. До Акту приєдналися усі монархи Європи.

Наступні конгреси Союзу засвідчили наявність значних протиріч серед його членів. Наприкінці 1822 р. відбувся останній Конгрес у Вероні, в якому взяли участь п'ять великих держав Європи.

Політика «Священного союзу» і Віденського конгресу базувалася на ідеології Реставрації. Реставрація як загальноєвропейське явище визначалася відновленням і збереженням традиційної політичної системи. Основою ідеології Реставрації був консерватизм. Значною мірою зміст Реставрації визначала політика провідних монархій Європи, які були переможцями у протистоянні з Наполеоном. Крім того, значна частина Південно-Східної Європи залишалася під владою Австрійської та Османської імперій, які були оплотом традиціоналізму і збереження старої системи.

Після Віденського конгресу, у першій половині XIX ст. у Європі набирав силу національно-визвольний рух, в основі якого лежали антиімперські тенденції та принципи створення мононаціональних держав. Ідеологи і лідери національного руху керувались ідеологією націоналізму, яка, однак, не виключала універсалістських і, зокрема, європейських об'єднавчих елементів.

Розвитку націй і національних держав сприяли два важливі фактори: Французька революція і національно-визвольні рухи початку XIX століття проти наполеонівської імперії. Ще одним важливим фактором стала боротьба проти Віденської системи, сформованої на династичному принципі, який не враховував національних інтересів. У цьому зв'язку відбулося загострення польського питання, що стосувалося інтересів трьох держав – Австрії, Росії і Пруссії. Для Австрії найбільш значним центром національного руху стала Угорщина. Вогнищем національного руху в Європі стали також Балкани, де розгорнулася боротьба поневолених народів проти Османської імперії.

Поряд з цим важливу роль у формуванні національної самосвідомості відіграло подолання політичної роздробленості, формування національних ринків.

Утвердження національної самосвідомості супроводжувався створенням нових національних організацій: «Молода Італія», «Молода Німеччина», «Молода Польща».

Джузеппе Мадзіні у 1834 р. видав «Статут молоді Європи» і «Акт Братерства», в яких він закликав до створення нової Європи як союзу національних демократичних держав. «Молода Італія», «Молода Польща», «Молода Німеччина» були об'єднані у загальноєвропейську організацію «Молода Європа», яка зображалась як спільнота народів і держав, пов'язаних єдиними моральними цінностями.

Національні держави у боротьбі за звільнення від імперських сил або після об'єднання в єдине ціле, намагалися захистити себе шляхом формування нової європейської системи безпеки і закріпити її міжнародними універсальними договорами. На цьому ґрунті революційні ідеологи висували проекти союзу демократичних національних держав, об'єднання Європи на демократичних засадах з наднаціональними державними інститутами. Теократії була протиставлена ідея народного суверенітету, незалежності світської держави від влади церкви.

Таким чином, у період Нового часу європейська інтеграція визначалася процесами у духовному, ідеологічному, політичному, економічному житті, які попри національні особливості мали спільну природу і спільні прагнення. Єдність середньовічної Європи базувалася на католицизмі, політичною опорою якого виступала Священна Римська імперія німецької нації. Ранній Новий час почався з «великого розколу» – утвердження протестантизму як опозиції католицизму. У XVII–XVIII ст. відбувся занепад релігійного світогляду, послаблення ролі церкви у суспільно-політичному і духовному житті,

посилювалася роль економічного чинника, формування загальноєвропейського ринку.

Просвітницька ідея єдиної Європи формувалася на тлі загальної кризи християнства, занепаду середньовічних наддержавних утворень. Релігійному розколу, конфесіональному поділу, релігійним війнам гуманісти і просвітники протиставили ідею «вічного миру», універсалістську ідею прав людини і громадянина. Просвітницькі проекти встановлення вічного миру передбачали створення загальноєвропейських органів, які б гарантували мир. В окремих проектах було докладно визначено структуру та функції таких наддержавних механізмів. Усі проекти базувалися на визнанні прав і суверенітету національних держав.

Першорядне значення для об'єднання Європи мала просвітницька ідея єдиних цінностей, прав людини, демократії, свободи. Ідея суспільного договору визнавалась як універсальний засіб формування будь-яких державних і наддержавних структур та інститутів на основі політичної волі народів.

## **РОЗДІЛ II. КОНЦЕПТ ЄВРОПИ ЯК МІЖНАРОДНОГО СОЮЗУ**

### **КОНЦЕПТ «ЄДИНА ЄВРОПА» У 1918-2018 рр.: ПРОЕКТИ, ОРГАНІЗАЦІЙНЕ Й ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ**

- 1. Ідеї та проекти об'єднання Європи у період між двома світовими війнами.**
- 2. Розвиток європейської ідеї в умовах початкового етапу економічної інтеграції.**
- 3. Розвиток концепту «єдина Європа» в умовах функціонування «Спільного ринку».**
- 4. Дискурс концепту «єдина Європа» на теренах Європейського Союзу.**

#### **1. Ідеї та проекти об'єднання Європи у період між двома світовими війнами**

Поняття «Європа» та усвідомлення європейцями приналежності до цього концепту, а також певної окремішності та винятковості формувалося століттями під впливом низки зовнішніх та внутрішніх факторів. Разом з тим, у цьому процесі простежується певна тенденція: у той час як кордони зовнішнього світу розширювалися (Великі географічні відкриття, процес колонізації, експансія у всіх її проявах), населення Європи, передовсім Західної, дедалі тісніше гуртувалося навколо своїх ідеалів, релігії, культури, традицій, моделей права, управління тощо. Однак, поряд із цим європейські народи продовжували конфліктувати між собою, накопичуючи негатиї та формуючи стереотипи один щодо одного. На цьому фоні поодинокі проекти об'єднання Європи навколо спільних цінностей тривалий час залишалися надбанням вузького кола

представників освічених еліт та вважалися скоріше утопією, ніж навіть віддаленим майбутнім Європи.

Водночас, саме глибокі протиріччя між провідними європейськими країнами стали причиною Першої світової війни (сучасники називали її Великою війною), котра завдала Європі величезних збитків та людських і моральних втрат. Європа була послаблена, її імперії, котрі тривалий час визначали стабільність Віденської системи світоустрою, були зруйновані, а нові держави, що постали на їхніх теренах, були слабкими та нестабільними. Ускладнення політичної карти Європи після розпаду імперій не додало їй стабільності та міцності. Населення Європи було деморалізоване розоренням, крахом старих ідеалів та великими людськими втратами, причому це стосувалося не лише переможених країн Четвертого союзу, а й переможців. Натомість, після війни значного піднесення зазнали США, котрі поступово відмовилися від традиційної політики ізоляціонізму та демонстрували претензію на більш активну міжнародну позицію, в тому числі прагнули посилити свої позиції у Європі. Водночас, на Сході швидкими темпами розвивалася Японія, котра прагнула витіснити європейців із Азійсько-Тихоокеанського регіону, активно використовуючи гасло «Азія для азійців», протиставляючи азійську культуру та традицію європейській. Ще одним потрясінням для Європи стало встановлення більшовизму на теренах Росії. Росія Романових хоча й вирізнялася своїми традиціями, проте суттєво не порушувала принципів європейського світу й допомагала зберігати своєрідний баланс сил на континенті. Новий більшовицький режим декларував докорінно відмінну модель суспільно-політичних та економічних відносин, а також руйнував зв'язки суспільства із церквою. Західний світ сприйняв більшовизм як загрозу і намагався її ліквідувати. Значною проблемою були і праворадикальні (фашистські та нацистські) рухи на теренах самої старої Європи, котра традиційно декларувала прихильність

до демократичних принципів суспільного життя. Ще одним викликом для Європи стали нові тенденції у розвитку економіки, зокрема прискорена індустріалізація та формування світового ринку спонукали до пошуку нових форм господарювання та взаємодії у торговельно-економічній сфері.

Однак, саме тяжкі наслідки війни, зростання конкуренції з боку США та Японії, ідеологічне протистояння із СРСР та низка внутрішніх викликів стали каталізатором для розвитку ідеї консолідації Європи. Відтак саме на міжвоєнний період припадає процес ідеологічного обґрунтування низки проєктів об'єднання Європи, пошук найбільш ефективної моделі такого об'єднання, розробка принципів та головних засад кооперації європейських країн тощо.

Цікаво, що одним із найбільш послідовних ідеологів об'єднання Європи став австрійський граф Р. Н. Куденгофе-Калергі 1894–1972 рр., син австрійського дипломата із знатного роду нідерландського походження (Куденгофе), котрий мав у своєму родоводі греків (Калергі) та японців (мати - японка). Проживав та навчався на території Чехії у складі Австро-Угорщини. Показово, що на фоні розпаду Австрійської імперії один із її представників розробляв та обґрунтовував доцільність консолідації європейських країн.

Ще у своїх ранніх працях («Чехи та німці» та інших) Р. Н. Куденгофе-Калергі почав відстоювати ідеї пан'європеїзму. Так, на початку 20-х рр. ХХ ст. він зазначав, що тільки пан'європейська співдружність зможе протистояти конкуренції імперій, що зміцніли після Першої світової війни. Для нього такими імперіями були Панбританська, Панамериканська, Панросійська та Панмонгольська. «Сама Європа, яка втратила майже зовсім свою самовпевненість очікує допомоги ззовні. Одні від Росії, інші – від Америки. І та, й інша держави є небезпечними для Європи. Ні Захід, ні Схід не будуть рятувати Європу. Росія її захопить, а Америка купить. Між Сциллою

російської військової диктатури та Харибдою американської фінансової диктатури проходить лише один вузький шлях, який веде до кращого майбутнього. Він називається Пан-Європа і означає – допомогти самі собі, об'єднавши Європу у політико-економічний союз».<sup>1</sup>

На 1922–1923 рр. припадає активне ідеологічне обґрунтування необхідності такої консолідації та інституційного забезпечення процесу об'єднання Європи. Зокрема, 1922 р. було засновано «Пан'європейський союз», а 1923 р. в одній із найвідоміших праць Р. Н. Куденгофе-Калергі, у маніфесті «Пан-Європа»<sup>2</sup> було сформульовано головні загрози для сучасної Європи: економічна гегемонія США (Пан-Америка) та їхнє прагнення проникнути на європейський ринок, експансіоністська політика Радянської Росії, реваншистські настрої та загроза нової війни. Відтак, автор робить висновок, що задля уникнення руйнівного впливу вказаних факторів, країни Європи – від Польщі до Португалії – повинні об'єднатися. Відтак, саме Р. Н. Куденгофе-Калергі належить ідея створення Сполучених Штатів Європи на федеративних засадах (за аналогією із принципами функціонування США). При цьому велику увагу він приділяв питанням збереження та розвитку європейської культури та духовної єдності європейців.

Р. Н. Куденгофе-Калергі традиційно приділяв значну увагу і Радянській Росії. Наголошував, що починаючи «з часів Петра Великого Росія перебуває у стані військового походу на Захід», а за більшовиків вона стала суттєвою загрозою для Європи, адже на фоні низки серйозних економічних та політичних проблем у низці країн Європи, перемога соціалістичних революцій ставала можливою. У цьому контексті країнам, що виникли після розпаду Австро-Угорської імперії,

---

<sup>1</sup> Рихард Николас Куденгове-Каллергі. Пан-Європа. Пер. с немецкого. Москва: Вита Планетаре – Електронний ресурс: Режим доступу [http://conjuncture.ru/wp-content/uploads/2013/03/web\\_coudenhove-kalergi\\_kampf-um-paneuropa.pdf](http://conjuncture.ru/wp-content/uploads/2013/03/web_coudenhove-kalergi_kampf-um-paneuropa.pdf)

<sup>2</sup> Там само.



відводилася роль своєрідного буфера, у той час, як Польща мала бути у складі об'єднаної Європи. Р. Н. Куденгофе-Калергі наголошував, що лише об'єднання політичного та економічного потенціалу країн Європи було б запорукою непоширення комунізму.

Поряд із ідеологічним обґрунтуванням необхідності об'єднання країн Європи, Р. Н. Куденгофе-Калергі розумів важливість інституційного забезпечення створення та функціонування Паневропейського союзу. У цьому контексті він передбачав низку кроків та заходів. Зокрема, це: скликання Пан'європейської конференції у рамках Ліги Націй; укладення між європейськими державами арбітражного договору, котрий став би запорукою непорушності кордонів та вагомим засобом для уникнення військових конфліктів між членами новоутвореного союзу; створення оборонного союзу як інструменту захисту від зовнішніх ворогів, передовсім більшовицької Росії, а також укладення між членами Пан'європейського союзу митної унії (механізм – скликання економічних конференцій).

Загалом, відводячи вагому роль політичному та оборонному союзу, Р. Н. Куденгофе-Калергі вважав саме митний союз важливою гарантією уникнення конфліктів між європейськими країнами, адже економічні суперечності у минулому часто призводили до конфліктів.

У контексті формування європейської спільноти Р. Н. Куденгофе-Калергі вагому роль відводив союзу Німеччини та Франції, котрий був можливий лише на шляху порозуміння та примирення. Цікаво, що такі ідеї продукувались у період, коли розорена та принижена Німеччина розпачувалась за війну, у розв'язанні якої були зацікавлені ряд європейських країн, а відносини Берліна та Парижа не можна було назвати дружніми. До того ж, Німеччина обрала стратегію економічного зближення з СРСР, що вкрай занепокоїло європейських політиків, і

Р. Н. Куденгофе-Калергі наголошував на суттєвій загрозі такого союзу.

Також Р. Н. Куденгофе-Калергі наполягав на необхідності створення організації, здатної забезпечити мир у Європі (він скептично ставився до можливостей Ліги Націй у цьому питанні, зокрема через відсутність у ній США та інших впливових держав).

Свої ідеї Р.Н. Куденгофе-Калергі та його однодумці викладали у журналі «Пан-Європа» (виходив друком з 1924 р.) – офіційному друкованому органі Пан'європейського Союзу. На сторінках журналу розгорнулися дискусії щодо майбутнього Європи.

Слід наголосити, що ідеї створення об'єднаної Європи, оприлюднені Р. Н.Куденгофе-Калергі, мали як своїх прихильників, так і опонентів. Загалом, рух за об'єднання Європи набув значного поширення передовсім серед інтелектуальних кіл багатьох країн. Учасниками руху та пан'європейських конгресів були представниками різних політичних сил та сфер діяльності: промисловці, банкіри, інтелігенція тощо, а комітети пан'європейського руху було утворено фактично в усіх країнах Європи.

Важливою площадкою для обговорення ідей та проєктів об'єднання Європи стали конгреси пан'європейського руху. Перший відбувся 1926 р., у ньому взяли участь близько двох тисяч делегатів, котрі представляли понад двадцять народів Європи. На конгресі Р. Н. Куденгофе-Калергі було обрано Міжнародним президентом, що стало визнанням його вагомому внеску у справу розвитку ідеї європейської єдності. Сам Р.Н. Куденгофе-Калергі очолював Пан'європейський рух до 1972 р. і став визнаним лідером та ідеологом поступу до єдиної Європи, заснованої на принципах свободи, рівності, християнської моралі, соціальної справедливості та відповідальності.

Дискусії під час проведення I Конгресу свідчили про різні підходи щодо майбутнього європейського об'єднання, однак це було ознакою того, що ідея такого союзу була досить поширеною та не сприймалась як утопія.

Результатом роботи I Конгресу стало прийняття програми та Статуту Пан'європейського союзу, а також утворення Центральної Ради – вищого органу, котрий формувався з представників національних представництв (комітетів) союзу.

На 1920 – початок 1930-х рр. припала активна діяльність А. Бріана, котрий став знаковою фігурою міжвоєнного етапу розвитку панєвропейської ідеї. Важливим фактом було те, що А. Бріан був відомим державно-політичним діячем: одинадцять разів був прем'єр-міністром Франції, а також тривалий час очолював зовнішньополітичне відомство країни. 1926 р. він став Лауреатом Нобелівської премії миру, а наступного 1927 р. обраний почесним президентом Пан'європейського союзу. Він був активним прихильником об'єднання Європи і свої погляди виклав у «Меморандумі про організацію Європейського федеративного союзу» («Меморандум Бріана» від 1 травня 1930 р. або «Пан-Європа»). На відміну від Р.Н. Куденгофе-Калергі, А. Бріан значну надію покладав на діяльність Ліги Націй і саме через цю організацію намагався поширити ідею європейської єдності та реалізувати свій проєкт. Відтак, у рамках Ліги Націй було утворено «Комісію з вивчення способів реалізації Європейського союзу», котра діяла протягом 1929–1932 рр. і була координатором проєктів об'єднання Європи.

«Меморандум Бріана» містив низку надзвичайно важливих положень, котрі стали визначальними як для подальшої дискусії навколо концепту «Єдина Європа», так і для самого процесу європейської інтеграції, котрий розпочнеться вже після Другої Світової війни. Зокрема, головні положення меморандуму передбачали встановлення федеративних зв'язків

між народами Європи задля відстоювання спільних інтересів та прийняття спільних рішень. При цьому автор наголошував, що країни мали зберегти повний суверенітет. Велика увага приділялась питанню встановлення «духовної солідарності» між народами, що було можливим, зважаючи на культурні та духовні традиції європейців. Важливою складовою проекту А. Бріана було формування економічної асоціації європейських держав як вагомого підґрунтя для асоціації політичної та оборонної. При цьому, у межах економічної асоціації передбачалися раціональна організація виробництва та лібералізація руху товарів, людей та капіталів у межах об'єднаної Європи. Зважаючи на суттєву напругу у міжнародних відносинах початку 1930-х рр., план А. Бріана передбачав також здійснення спільної оборонної політики задля гарантування суверенітету, причому в основу такої політики передбачалося покласти принцип колективної безпеки. Як фахівець у галузі міжнародних відносин та дипломатії, А. Бріан добре розумів усі загрози та виклики, що постали перед Європою на початку 30-х рр. ХХ ст., а також зважав на характер і традиції зовнішньої політики великих держав. Відтак, його проект мав компромісний характер: хоча й передбачав федеративний характер майбутнього об'єднання – Сполучених Штатів Європи, проте залишав за державами політичний суверенітет. Смерть А. Бріана у 1932 р. позначилась і на дискусії щодо його проекту: він залишився в історії розвитку ідеї європейської інтеграції як один із документів, спрямованих на об'єднання європейських народів задля уникнення нової війни. Але, разом із тим, безумовно цей проект мав на меті зміцнення позицій Франції, зокрема й шляхом посилення зв'язків із Німеччиною (першим кроком були Локарнські угоди) та США (на противагу Великій Британії). Слід наголосити, що низка відомих державно-політичних діячів Франції також були прихильниками об'єднання Європи (Е. Ерріо, Л. Блюм,

Е. Даладьє). Ідею єдиної Європи підтримувати також відомі діячі науки та культури А. Енштейн, Т. Манн та інші.

У СРСР сприйняли проект А. Бріана вкрай негативно, наголошуючи на його антирадянській спрямованості. Лідери більшовиків-комуністів, на противагу об'єднанню європейських народів, наголошували на необхідності об'єднати зусилля найбільш прогресивного соціального класу – пролетаріату задля здійснення революції у Європі та світі. Саме на таких засадах Л. Троцький вважав за можливе створити на федеративних принципах Сполучені Штати Європи («Завдання європейського пролетаріату – не увічнення кордонів, а навпаки їх революційна ліквідація. Не статус-кво, а Соціалістичні Об'єднані Штати Європи!»).<sup>1</sup> Натомість австрійські соціал-демократи, зокрема О. Бауер та К Реннер, не наполягали на класовій основі інтеграційних процесів, а вважали Сполучені Штати Європи неминучим майбутнім. При цьому вони були також прихильниками ідеї Дунайської конфедерації (тісне співробітництво придунайських країн).

Загалом, слід наголосити, що історичні реалії 1930-х рр. вносили суттєві корективи як у характер дискусій щодо об'єднання європейських країн, так і у діяльність інституцій, котрі відстоювали подібні ідеї. Зокрема, важливим аспектом більшості проектів об'єднання Європи була ліквідація митних бар'єрів між європейськими державами задля стабілізації економіки та вирішення низки соціально-економічних проблем. Однак, світова економічна криза 1929–1933 рр. звела нанівець такі плани, адже уряди розвинених країн широко застосовували практику протекціонізму (митні бар'єри посилюються, лібералізація міжнародної торгівлі стає малопопулярною), а Велика Британія для підтримки своєї економіки та валюти сформувала т.зв. Стерлінговий блок, до якого залучила країни

---

<sup>1</sup> Л. Троцкий. Преданная революция: что такое СССР и куда он идет? Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://www.lib.ru/TROCKIJ/trockij1.txt>

Британської співдружності націй та ряд інших держав, у тому числі й поза межами Європи.

Не сприяла економічній інтеграції й посилена мілітаризація великих європейських держав, котра простежувалася з середини 30-х рр. ХХ ст.: країни покладалися на власні сили та шукали ресурси для зміцнення військового потенціалу. Відтак, ідея суто європейського економічного союзу на цьому етапі історичного розвитку залишилася на рівні теорії.

Наростання напруженості у міжнародних відносинах, світова економічна криза, активізація та посилення СРСР, активізація фашистів та розвиток реваншистських настроїв – усі ці фактори актуалізували дискусію про об'єднання Європи та сприяли проведенню II Конгресу пан'європейського руху, який відбувся у травні 1930 р. у Берліні. На цьому зібранні, котре також було досить масовим та представницьким, активно обговорювались положення «Меморандуму Бріана». Велика Британія, Італія та Німеччина гостро критикували його, а Франція та її союзники по т.зв. Малій Антанті (Румунія, Югославія, Чехословаччина, Польща) підтримували основні ідеї, проте проект залишався на рівні обговорення.

III Пан'європейський конгрес відкрився на початку жовтня 1932 р. у Базелі. Він також супроводжувався гострими дискусіями між учасниками зібрання. Зокрема, Р.Н. Куденгофе-Калергі, наголошуючи на необхідності більш активного просування ідеї об'єднання Європи у суспільстві, запропонував створити Європейську партію. Однак, при цьому одразу постали дві основні проблеми: фінансування та обрання лідера цієї партії. Слід наголосити, що тривалий час головними спонсорами діяльності Пан'європейського союзу були саме німецькі промисловці та фінансисти, котрі підтримували рух із розрахунку значних переваг для німецького бізнесу в умовах об'єднаної Європи, але криза початку 1930-х рр. спонукала їх згорнути ряд проектів та суттєво скоротити фінансування.

Відтак, без значної підтримки нова партія могла перетворитися у кулуарний клуб європейських прихильників ідеї інтеграції та не виконувала б функцій популяризації та підтримки цієї ідеї на наддержавному, загальноєвропейському рівні. Іншою перешкодою, як це не дивно, виявилася проблема обрання лідера Європейської партії: незважаючи на значну кількість відомих людей, які відігравали значну роль у цьому русі, безпартійної та компромісної кандидатури на цю посаду не знайшлося. Відтак проект створення загальноєвропейської партії, котра б відстоювала ідею єдиної Європи, залишився на рівні дискусій.

Ще одним обговорюваним питанням на Конгресі стало ставлення до нацизму. Р. Н. Куденгофе-Калергі запропонував засудити Й. Сталіна та А. Гітлера, наголошуючи, що Й. Сталін готує світову революцію, а А. Гітлер готує світову війну, і обидва ці явища будуть згубними для європейської цивілізації. Слід наголосити, що А. Гітлер негативно ставився до ідеї об'єднання Європи, вважаючи її непринятною для арійської раси. Відтак, після приходу до влади, він заборонив на території Німеччини діяльність осередків Пан'європейського союзу і таких ідей загалом (зокрема. відбувається вилучення та спалення літератури, котра пропагує ідеї європейської єдності). Головний аргумент фашистів – об'єднання сприятиме змішуванню рас, а це неприпустимо. Відтак в основний осередок Пан'європейського руху перетворюється Австрійська республіка, передовсім Відень. Саме тут 1935 р. пройшов четвертий Пан'європейський конгрес. Головна тематика – загроза націонал-соціалізму для Європи та основна перешкода на шляху до єдності європейських народів. Більшість делегатів наголошували на необхідності розбудови єдиної Європи на засадах демократії та збереженні принципів Версальсько-Вашингтонської системи мирних договорів.

Після аншлюсу Австрії (березень 1938 р.) в умовах наростання конфронтації між великими країнами та загрози

нової війни, акценти у дискусії щодо єдиної Європи зміщуються у напрямку безпекових, а діяльність Пан'європейського союзу стає менш активною. Зокрема, секретаріат Союзу було ліквідовано, а Р.Н.Куденгофе-Калергі емігрував спочатку до Швейцарії, а 1940 р. до Нью-Йорка. З 1943 р., на час Другої Світової війни саме там проводився п'ятий Пан'європейський конгрес. Головна тема – перспективи можливості об'єднання Європи у поствоєнному світі.

Ще однією знаковою для ідеї об'єднання Європи постаттю був Томаш Гарріг Масарик (1850–1937 рр.), відомий чеський державний та політичний діяч, філософ. Він мав у своєму родоводі словацьке та німецьке коріння, був лідером чехословацького визвольного руху та президентом Чехословаччини у 1918–1935 рр. Відомим та досить показовим є його вислів: «За освітою я свідомий європеєць... Як європеєць, я – західник».<sup>1</sup> Саме його кандидатура, згідно опитувань початку 1930-х, була найбільш компромісною на посаду президента Сполучених Штатів Європи. На цьому наголошував і Р. Н. Куденгофе-Калергі.

Свої погляди щодо перспективи європейської історії він неодноразово виголошував у публічних виступах та низці публікацій. Головна праця, котра розкриває підходи Т. Масарика до проблеми об'єднання Європи, – «Нова Європа. Слов'янська точка зору», побачила світ 1918 р. Погляди Т. Масарика щодо пан'європейської ідеї формувались поступово і коригувались відповідно до зміни історичних реалій та геополітичної ситуації у Європі та світі. Зокрема, у період існування Австро-Угорської імперії він наголошував, що основною геостратегічною метою має бути загальний (світовий) федералізм, відповідно він виступав і за федерацію вільних народів на теренах реформованої імперії. В умовах Першої світової війни, котра

---

<sup>1</sup> О.Кравчук. Європейська ідея Томаша Масарика // Проблеми слов'янознавства. – 2013. – Випуск 62. С.47–57 : Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://prima.lnu.edu.ua/slavyistyka/n62/04.pdf>.



суттєво змінила ситуацію у Європі та у самій Австро-Угорській імперії, Т. Масарик відстоював інтереси малих народів та наполягав на їхньому праві на державність. При цьому він висловлював думку про доцільність об'єднання малих народів у федерації, що дозволить їм відстоювати свої національні інтереси в умовах конкуренції з потужними, економічно розвиненими державами. У період створення та розвитку Чехословацької держави він продовжував розвивати ідеї щодо федерації малих держав, разом з тим, у рамках європейської співдружності народи мають зберегти свою ідентичність, культуру, традиції.

У концепції Т. Масарика «Нова Європа» мала стати співдружністю держав Європи, в якій і малі, й великі країни повинні мати рівні права. Основою цього союзу, його фундаментом мала стати демократія. При цьому він вважав за доцільне запозичити історичний досвід США та Швейцарської конфедерації з розбудови демократичного суспільства та державності.

Т. Масарик вважав, що об'єднання європейських держав має відбуватись поетапно і поступово, шляхом укладання угод та союзів між окремими державами чи блоками держав. Зокрема, він наголошував на доцільності створення Сполучених Штатів Східної Європи, до яких мали увійти тринадцять держав від Німеччини до Росії. Проект цього об'єднання він розробив 1918 р. і вважав його основою для більш широкого об'єднання європейських народів. При цьому важливе місце Т. Масарик відводив економічній співпраці держав, а також вагомим аспектом він називав гуманітарні та культурно-освітні основи інтеграції. Проте конкретної програми об'єднання Європи Т. Масарик не виробив, а країни Східної Європи, котрі після Першої світової війни отримали незалежність, на той період не були готові відмовлятися навіть від незначної частини свого довгоочікуваного суверенітету.

У подальшому виникали також ідеї створити союзи між кількома державами, зокрема між Австрією, Чехословаччиною та Угорщиною, проте основою такого об'єднання мало стати питання безпеки в умовах експансійної політики А. Гітлера.

Слід також наголосити, що ідеї та проекти об'єднання Європи мали свої національні особливості, зокрема, головна суть проекту А. Бріана та поглядів Е. Ерріо у завуальованому вигляді передбачали формування франко-німецького союзу під керівництвом Парижа, котрий став би противагою англо-американському союзу. Відтак у французькій моделі Англії місця не було, а лідерство відводилось Франції. Ця концепція базувалася на традиційній для Європи зовнішньополітичній стратегії «рівноваги», котра передбачала формування блоків, однак містила й ідею про економічний союз.

На теренах Німеччини також набувають поширення ідеї об'єднання. Однак, у період Веймарської республіки вони спрямовуються на подолання досить важких умов Версальсько–Вашингтонської системи. Зокрема, серед прихильників ідеї європейського об'єднання називають К. Аденауера. Але, з приходом фашистів до влади, концепт «Єдина Європа» набуває дещо іншого змісту: об'єднання німецькомовного населення у рамках III Рейху. Загалом, нацисти відкидали можливість об'єднання із неарійцями та всіляко перешкоджали діяльності панєвропейського руху.

Для Великої Британії традиційно характерним було прагнення зберегти та посилити Британську імперію, в рамках якої й планувалось посилити консолідацію та поглибити співпрацю. Разом із тим, для посилення власної валютно-фінансової системи, Англія утворює т.зв. Стерлінговий блок (1931 р.) до якого залучає й ряд європейських країн – Португалію, Швецію, Данію, Норвегію, Фінляндію. Однак серед відомих британських політиків були й прихильники європейської ідеї, зокрема, до них відносять В. Черчілля, котрий вважав

створення конфедерації країн Європи запорукою непоширення комуністичних та мілітарних ідей. Також проекти пан-Європи розробляв і відомий британський історик А. Тойнбі. Проте, вони суттєво проявляться вже після Другої світової війни.

Проте, усі проекти стосовно об'єднання Європи у міжвоєнний період залишились на рівні дискусій, а серед практичних кроків по створенню союзу європейських державна базі двох країн слід назвати підписання у 1921 р. угоди про економічний союз між Бельгією та Люксембургом: вони домовились узгоджувати внутрішню політику та зовнішньоекономічну стратегію задля посилення своїх позицій на міжнародній арені та світовому ринку. Також 1932 р., в умовах економічної кризи, Швеція, Норвегія та Данія значно активізувати економічну співпрацю між собою та з країнами Бенілюксу.

Відтак, для міжвоєнного періоду характерним було:

- ідеологічне обґрунтування потреби створення пан'європейського об'єднання;
- організаційне оформлення ідеї створення пан'європейського об'єднання (Пан'європейський союз та його національні комітети);
- активне обговорення проектів об'єднання Європи на масових зібраннях (Пан'європейські конгреси);
- простежується тенденція до окреслення 2 моделей формування інтеграційних об'єднань: 1) конфедерація з міждержавними органами управління; 2) федерація на основі інтернаціонального уряду.
- паралельно розвиваються й обґрунтовуються проекти загальноєвропейської та регіональних уній (Центрально-європейські країни, Дунайська конфедерація).

Водночас, суттєвою перешкодою для просування проектів об'єднання Європи стала світова економічна криза та

прихід до влади фашистів, а також потужний сплеск націоналізму.

## **2. Розвиток європейської ідеї в умовах початкового етапу економічної інтеграції**

Друга світова війна для Європи стала ще більшим потрясінням, ніж Перша: величезні матеріальні втрати та людські жертви; втрата лідерства на світовому фінансово-економічному ринку; послаблення позицій у системі міжнародних відносин; втрата більшості колоній та залежних територій; наступ американської економіки та культури. Ще одним важким наслідком стала комунізація значної частини Центрально-Східної Європи та поділ Німеччини, східна територія котрої стала частиною великого комуністичного експерименту. Разом із тим, напруга у міжнародних відносинах та «холодна війна» актуалізували безпекові питання.

Цей комплекс загроз поставив на порядок денний пошук найбільш оптимального механізму порятунку Європи та збереження її лідерства у сучасному світі. Важливе місце у цьому контексті належить проектам об'єднання Європи та заходам щодо реалізації цих проектів, котрі припадають на перше повоєнне десятиліття.

При цьому слід наголосити, що питання щодо доцільності самої інтеграції фактично не викликало сумнівів у провідних політичних та державних діячів, однак теоретичне обґрунтування політико-правового механізму об'єднання Європи породжувало чимало дискусій і було традиційно представлене двома основними проектами: федерації та конфедерації.

Серед теоретиків, котрі відстоювали ідею федералізації європейського простору слід назвати італійського політичного діяча Альтьєро Спінеллі (1907–1986 рр.). Його називають одним з «батьків-засновників» Європейського Союзу. Ще в умовах Другої світової війни в Італії Альтьєро Спінеллі разом із Ернесто

Росії заснували Європейський федералістський рух. Також А. Спінеллі був співавтором «Маніфесту Вентотене» (написаний 1941 р. під час його ув'язнення на о-ві Вентотене) про утворення Європейської федерації: головна умова створення такого союзу – політична воля правлячих верхівок провідних держав. Слід наголосити, що А. Спінеллі був активним учасником Руху Опору, котрий мав інтернаціональний характер, і в рамках цього руху задекларував основи майбутнього об'єднання Європи. Головні принципи такого союзу можна окреслити наступними тезами:

- створення загальноєвропейської Конституції, котра стане основою життя цього об'єднання;
- формування загальноєвропейських органів влади та управління, зокрема, спільного парламенту та уряду за умови збереження суверенітету держав-учасниць;
- поступова розробка та впровадження спільної правової та судової систем;
- створення загальноєвропейської армії для захисту від зовнішніх загроз, у тому числі й комуністичної.

А. Спінеллі послідовно відстоював ідею федералізації Європи, і його погляди мали значний вплив як на початковий етап процесу економічної інтеграції, так і на новий її рівень на початку 1980-х рр. В умовах реалізації частини складових його моделі, А. Спінеллі став активним учасником цього процесу: тривалий час був членом Європейської комісії та депутатом Європейського парламенту. При цьому він постійно наголошував на необхідності поваги до суверенітету держав-членів інтеграційного об'єднання в усіх галузях (збереження широких повноважень національних урядів). Однак, питання зовнішньої політики, оборони, економіки та захисту громадянських прав мали бути передані демократичному європейському уряду, контрольованому європейським парламентом.

Як і передбачав А. Спінеллі, справу об'єднання Європи взяли до своїх рук провідні політичні діячі повоєнного часу. Вагому роль у цьому процесі відіграв В. Черчілль. Зокрема, ще 1940 р. в умовах окупації та загрози повної капітуляції Франції, він пропонував об'єднати Англію та Францію. Проте це була відчайдушна спроба врятувати передовсім Велику Британію, отримавши контроль над французьким флотом та колоніями. У повоєнний період В. Черчілль неодноразово виголошував ідею «Сполучених Штатів Європи» (наприклад, у вересні 1946 р. перед студентами університету Цюриха). Проте у самій Британії традиційно переважали ідеї збереження суверенітету та активізації стосунків у рамках Британської співдружності націй.

Разом із тим, у повоєнний період остаточно відновився та повернувся на терени Європи Пан'європейський рух на чолі з Р. Куденгофе-Калергі. Його представники зберегли та розвивали ідеї федералістської моделі об'єднання Європи. При цьому Р. Куденгофе-Калергі прагнув залучити до процесу об'єднання Європи провідних діячів розвинених європейських країн В. Черчилля і Ш. де Голля. Також він активно виступав за звільнення народів Центральної та Східної Європи від радянської окупації і більш тісне економічне та політичне об'єднання вільних європейських держав. Одночасно він досить гостро критикував суто економічну і технократичну спрямованість європейської інтеграції 1950-х рр. і наголошував, що інтеграційні процеси мають охопити також політичну, соціальну та культурну сфери – лише за таких умов тогочасні загрози для Європи будуть подолані.

Загалом, у повоєнний період формуються та паралельно функціонують декілька різнопланових рухів та об'єднань, котрі розвивають ідеї об'єднання Європи: Європейський рух, Європейський Союз прихильників федералізму (діє на основі «Маніфесту Вентотене»), Союз Європейських федералістів, Рух за соціалістичні Сполучені Штати Європи, Об'єднання союзів

європейської єдності, Нова міжнародна команда (Робер Шуман, Жорж Бідо, Альфіде де Гаспері, Конрад Аденауер – на принципах християнської демократії) та інші.

На фоні суттєвого «полівіння» європейського політикуму та суспільства у перші повоєнні роки, активну дискусію щодо об'єднання розгорнули представники лівих політичних сил. Їхні проекти містили заклики до об'єднання задля проведення широких соціальних перетворень. Зокрема, соціалісти вважали прихильників Пан'європейського руху правими консерваторами та монархістами, котрі заперечують як соціалізм, так і комунізм. Водночас, представники цього руху не підтримували й комуністичну ідеологію та заперечували практику СРСР, критикуючи політичні репресії та ліквідацію демократичних прав і свобод. Вони наполягали, що об'єднана Європа має розвиватись альтернативним шляхом: не комуністичним і не капіталістичним. На таких принципах було засновано Рух за соціалістичні Сполучені Штати Європи.

Водночас, 1947 р. характеризується активним формуванням національних парламентських груп за федералізацію, вони виникають у Великій Британії, Греції, Італії, Люксембурзі, Бельгії, Нідерландах та Франції. У липні 1947 р. у Гштааді (Швейцарія) делегати цих груп провели збори, назвавшись «Європейським парламентським союзом». Активну участь взяв Р.Н. Куденгофе-Калергі, котрий восени того ж таки року організував I Конгрес Європейського парламентського союзу (м. Гштаад, вересень). Рішення конгресу відображали головні ідеї представників Європейського парламентського союзу: здійснювати активну діяльність через проєвропейські парламентські групи та розпочати підготовку проекту Конституції, котра б окреслила принципи формування європейського інтеграційного об'єднання. Слід наголосити, що під час роботи конгресу обговорювалось і питання спільної валюти.

У контексті дискусій стосовно перспективи та моделі інтеграції Європи важливими були ще два зібрання: Конгрес у Монтрє (1947 р.) та Конгрес «Руху за єдину Європу» (1948 р., Гаага).

У серпні 1947 р. у Швейцарії, у м. Монтрє, пройшов Конгрес Союзу Європейських федералістів (створений у грудні 1946 р. за участю Альтьєрі Спінеллі, Генрі Френея, Євгена Когона, Анрі Брюгманса, Олександра Марка). У ньому взяли участь представники шістнадцяти країн. Одне з головних рішень – заклик створити Європейський федеральний уряд.

У травні 1948 р. у Гаазі відбувся досить потужний конгрес «Руху за єдину Європу». Почесним головою став В. Черчілль, делегатами були представники сімнадцяти країн, а також взяли участь представники від Східної Європи та США. Засідання конгресу супроводжувались надзвичайно активними дискусіями, які виявили принципові підходи окремих учасників зібрання, котрі відповідали національним традиціям у цьому питанні й базувалися на державних інтересах. Зокрема, представники Франції, Італії, Нідерландів та Бельгії виступали за якнайшвидше утворення федералістського об'єднання із сильним наднаціональним урядом. Велика Британія наполягала на поглибленні співробітництва на теренах Європи без вагомих поступок у сфері суверенітету. Конкретного рішення чи спільного проекту майбутнього об'єднання Європи учасники конгресу не виробили, проте домовились про подальшу розробку проектів та поглиблення співпраці. Разом із тим, одним із вагомих наслідків цього зібрання стало утворення 5 травня 1949 р. Ради Європи (Бельгія, Велика Британія, Данія, Ірландія, Нідерланди, Італія, Люксембург, Франція, Норвегія, Швеція), котра стала вагомим чинником європейської та світової політики і певним компромісом різнорідних проектів об'єднання Європи, котрий відповідав тогочасним інтересам більшості країн. Головні завдання, окреслені установчим документом Ради Європи:



зміцнення демократії, охорона прав людини, збереження європейської культурної та духовної ідентичності.

Після конгресу «Рух за єдину Європу» перетворився у Європейський рух (увійшло двадцять сім національних рад). Він здійснював активну діяльність у справі поширення ідеї об'єднання Європи та розробки проєктів з інтеграції. Також варто наголосити, що Рух згуртував більшість тогочасних провідних утворень, котрі виступали за об'єднання Європи (Ліга Європи з економічного співробітництва, Ліберальний рух за об'єднану Європу, Соціалістичний рух за Сполучені Штати Європи, Нові міжнародні команди, Союз європейських федералістів, Центр дій федералістів, Європейський парламентський союз та інші). Свого часу почесними президентами Європейського руху були відомі державні та політичні діячі Леон Блум, Вінстон Черчілль, Альчід де Гаспері, Поль-Анрі Спаак, Робер Шуман, Річард Кудегофе-Калергі та Конрад Аденауер.

Зважаючи на суттєву зміну геополітичної ситуації у Європі та світі, зокрема на формування так званого соціалістичного табору, вагомою складовою дискусій про інтеграцію стало питання безпеки, захисту національних інтересів та загальноєвропейських цінностей. Проте, у цьому контексті лідери Великої Британії, Франції та Бенілюксу приймають рішення про створення окремого Західноєвропейського союзу (1948 р., Брюсельський договір). Ця угода передбачала інститут колективної самооборони, а також активну співпрацю в соціально-економічній та культурній сферах. Згодом до цього союзу приєднується більшість західноєвропейських країн, зокрема, 1957 р. – ФРН та Італія. Проте головним інструментом, на котрий у питанні своєї безпеки покладались європейці, став Північноатлантичний альянс, створений 1949 р.

Незважаючи на усвідомлення необхідності інтеграції, саме у перші повоєнні роки простежуються особливості національних підходів до питання європейського об'єднання. При цьому, незважаючи на суттєву зміну геополітичної ситуації, для великих країн Європи характерною була традиційність підходів. Передовсім це стосується Великої Британії, котра зберегла досить сильний економічний та військовий потенціал, поглибила взаємодію із США і мала найбільш міцні економічні позиції у післявоєнній Європі. Відтак, Лондон прагнув до лідерства у Європі й не бажав втрачати навіть частку свого суверенітету на користь загальноєвропейських інститутів. Більшість британців виступала за вибіркочну інтеграцію, хоча на офіційному рівні часто декларувались ідеї та проекти інтеграції. Зокрема, у 1947 р. у парламенті було створено федералістську групу. Того ж таки року В. Черчіль очолив «Рух за об'єднану Європу» до складу якого увійшли чимало відомих британських політиків та бізнесменів, що виступали за «Європейську конфедерацію», котра у загальних рисах мала відображати структуру Британської співдружності націй та жодним чином не обмежувати інтереси цієї співдружності. Також В. Черчіль постійно наголошував на необхідності тісної співпраці Франції та Німеччини як запоруки миру та стабільності у Європі.

Франція суттєво постраждала під час Другої світової війни, проте зберегла потенціал та амбіції держави-лідера на континенті. Відтак, Париж планував шляхом утворення наднаціональної «Європейської федерації» посилити свої позиції, контролювати ФРН та стримувати зростаючий вплив Великої Британії.

Німеччина постала розореною, із деморалізованим населенням та роз'єднаною територією. Слід також враховувати той факт, що вона перетворилась у своєрідний кордон на межі із комуністичним світом та була змушена спокутувати злочини фашизму і спиратись на сильних союзників у економічній та

військовій сферах. За таких історичних умов у Бонні інтеграцію на основі федерації сприймали як можливість поновити свій потенціал та статус провідної європейської держави, а також суттєво скоротити шлях до повного відновлення суверенітету.

Італія вступила у повоєнний період переможеною, з низкою соціально-економічних та внутрішньополітичних проблем, проте з досить м'якими умовами миру. В умовах складної економічної ситуації країні була вкрай вигідна економічна інтеграція, тому на офіційному рівні Італія підтримувала проекти інтеграції.

У контексті впливу на інтеграційні процеси першого повоєнного десятиліття слід вказати і на внесок невеликих європейських країн, передовсім Бельгії, Нідерландів та Люксембургу (БНЛ). Зважаючи на високий рівень індустріалізації та вузький внутрішній ринок, вони виступали послідовними прихильниками передовсім економічної інтеграції. Більше того, саме їхній досвід було покладено в основу формування інтеграційних об'єднань Західної Європи, адже механізм взаємодії економік в умовах Бенілюксу виявився досить ефективним.

Цікаво, що до дискусії про інтеграцію у Європі долучилась і католицька церква. Зокрема, 1948 р. папа Пій XII, наголосивши на загрозі морального і духовного занепаду Європи та комунізації, висловив підтримку проектам федералістів.

Варто також наголосити на позиції та практичній діяльності США, котрі були зацікавлені у відновленні потенціалу Західної Європи, зокрема для зупинення комунізму, а їхні програми сприяли демократизації та інтеграції («доктрина Трумена» та «план Маршалла»). Також у вересні 1950 р. за пропозицією США було створено Європейський платіжний союз, котрий сприяв нормалізації зовнішньоторговельних відносин між європейськими країнами, передовсім у Західній Європі.

Відтак, у повоєнний період шлях до об'єднаної Європи почали прокладати шляхом інтеграції в окремих напрямках: політичному, оборонному, економічному. При цьому співробітництво відбувалося на міжурядовому рівні із створенням окремих елементів наднаціональних структур, однак країни отримали право вето. Важливим етапом на шляху реалізації проекту зближення європейських країн у політичній сфері стало створення 1949 р. Ради Європи. 1948 р. задля реалізації «плану Маршалла» було створено Організацію Європейського Економічного Співробітництва (ОЕСЕ), до якої увійшли шістнадцять країн Західної Європи і Туреччина. Це об'єднання сформувало певну основу для економічного блоку, започаткувавши інструменти економічної співпраці.

Інтеграція у безпековій сфері прокладалася шляхом створення Західноєвропейського союзу. У цьому контексті слід вказати на проект прем'єр-міністра Франції Рене Плевена від жовтня 1950 р. про створення «європейської армії», котрий передбачав формування об'єданого командування. Така армія мала складатися з військових контингентів держав-учасниць, побудованих за наднаціональним принципом. Проте, цей проект виявився не на часі.

Вагому роль у реалізації процесу об'єднання Європи зіграв Бенілюкс (БНЛ). Три невеликі, проте індустріально розвинені країни, в умовах наростаючої конкуренції обрали стратегію економічної інтеграції. Головні етапи цього процесу проходили через формування митного союзу Бельгії, Нідерландів та Люксембургу (вересень 1944 р. – угода про митний союз, котра набрала чинності 1948 р.), а у листопаді 1960 р. розпочав діяльність економічний союз цих країн (за угодою 1958 р.). В рамках цього об'єднання було створено парламент БНЛ (1955 р.), суд БНЛ (1965 р. – угода, 1975 р. – почав діяти).

Вагомими чинниками, котрі перетворили це об'єднання в ефективне та стимулювали інтеграційні процеси у Західній Європі, були:

- вільне пересування громадян і перенесення внутрішніх кордонів зовні БНЛ (угоди 1960 р. та 1969 р.);
- ліквідація митних зборів та інших економічних бар'єрів для здійснення економічної діяльності всередині БНЛ – вільне переміщення товарів, послуг, капіталів;
- вільне переміщення громадян, їхнє працевлаштування, користування соціальним захистом та збереження пільг країни-члена БНЛ;
- координація та узгодження фінансово-економічної та соціальної стратегій розвитку країн;
- узгоджена спільна зовнішньоекономічна та зовнішньоторговельна діяльність щодо третіх країн;
- створення низки координаційних органів, діяльність котрих дозволяла узгоджувати та вирішувати низку поточних і стратегічних питань, що виникали у рамках поглибленого співробітництва (Комітет міністрів, Генеральний секретаріат, міжпарламентська консультативна рада, арбітражна колегія, галузеві робочі групи та комісії тощо).

Слід наголосити, що активно долучившись до процесу європейської інтеграції у 1950-х рр. та підтримуючи ідеї розширення «Спільного ринку» та поглиблення співробітництва між країнами-учасниками, БНЛ тривалий час зберігав і власну організацію в рамках загальноєвропейського об'єднання.

Повоєнний період характеризувався виробленням досить конкретних, обґрунтованих та виважених проєктів щодо принципів створення та функціонування об'єднаної Європи. Цікаво, що більшість з них були розроблені представниками Франції. Серед них слід виокремити проєкт Мішеля Дебре (1949 р.), Декларацію Робера Шумана (1950 р.), меморандум Жана Моне та концепцію «Європи вітчизн» Шарля де Голля.

М. Дебре (французький державний діяч, прем'єр-міністр в уряді Шарля де Голля, один із фундаторів Конституції П'ятої республіки у Франції) був послідовним прихильником концепції сильної держави і, разом з тим, розумів необхідність співпраці країн у нових історичних умовах. Його «Проект пакту про Союз європейських держав» передбачав поглиблення співробітництва «зацікавлених націй» в усіх сферах. При цьому проект передбачав інституційне оформлення такої співпраці, зокрема, створення наднаціональних інституцій: асамблеї європейських націй та обрання Арбітра Союзу (президент). При цьому обидві інституції формувались шляхом прямого голосування, що мало зробити їх легітимними. Слід наголосити, що М. Дебре був федералістом, який розумів, що більшість країн не готові відмовитись від суверенітету, відтак його проект не передбачав вагомій політичній інтеграції.

Концепція «Європейська Європа» («Європа вітчизн») Шарля де Голля репрезентувала позицію Франції не лише напередодні створення «Спільного ринку», а й на початковій стадії його існування. Він наголошував, що «Європа, яку потрібно створити, це Європа європейська. Європейська, це означає, що вона повинна існувати самостійно і для себе, і що на світовій арені вона повинна вести свою, незалежну політику...».<sup>1</sup> При цьому географічно під поняттям Європи, котра має об'єднатись, де Голль окреслював Бенілюкс, Францію, ФРН, Італію, а Скандинавські країни та Велика Британія мають відмінні економічні інтереси, і тому їхнє входження до Європейської спільноти не відповідає, передовсім, спільним економічним інтересам. Хоча в окремих виступах Ш. де Голль говорив про Європу від Атлантики до Уралу.

---

<sup>1</sup> Богдана Сипко. «Європа європейська» у візії Шарля де Голля (за матеріалами фонограм офіційних виступів) // <http://eustudies.history.knu.ua/bogdana-sypko-yevropa-yevropejska-u-viziyi-sharlya-de-gollya-za-materialamy-fonogram-ofitsijnyh-vystupiv/>

Загалом, позицію Ш. де Голля щодо принципів створення європейського об'єднання можна окреслити наступними положеннями:

- збереження національних держав та ідентичності народів (культура, традиції, політико-правова системи тощо);
- створення наднаціональної Європи називав міфом;
- наголос на тому, що саме економічна співпраця є вигідною європейцям;
- у контексті економічного співробітництва вагому роль відводив взаємовигідній митній політиці, спільній позиції щодо співпраці з третіми країнами та регламентації виробництва;
- важливе завдання інтеграційного утворення – захист від агресії з боку інших країн;
- об'єднана Європа розглядалася Ш. де Голлем як своєрідна третя сила між США та СРСР, котра може і повинна бути сильною та самостійною;
- головний принцип формування системи управління Європою: національні уряди делегують своїх представників, котрі мають бути підзвітними своїм урядам; був послідовним прихильником конфедерації на теренах Європи, відтак, його модель отримала назву «Європа вітчизн»;
- центральна ідея проекту об'єднання європейських країн – забезпечення інтересів Франції.

Разом із відомими французькими діячами Етьеном Гіршем та Полем Рейтером 1949 р. ще один відомий французький діяч Ж. Моне розробив концепцію створення економічного союзу – Європейського об'єднання вугілля та сталі (ЄОВС). Вона отримала назву «комунітарний метод», адже маючи за кінцеву мету федералізацію Європи, передбачала дуже помірковані та прагматичні кроки на цьому шляху: держави зберігають повний суверенітет, а процес інтеграції має відбуватися через суто економічні інтереси. За проектом Ж. Моне компетенція наднаціональних органів повинна

стосуватись вузьких, здебільшого галузевих функцій. При цьому автор вважав, що шлях до глибшої інтеграції має проходити через позитивні досягнення в напрямі тісної та взаємовигідної економічної співпраці. Разом із тим, наголошуючи на важливості безпекового напрямку співпраці, він схвалював і підтримував «план Плевена».

Своєрідним продовженням «плану Моне» став план тогочасного очільника міністерства закордонних справ Франції Робера Шумана (1886–1963 рр.), презентований автором 9 травня 1950 р. Головні принципові положення цього плану можна звести до наступних тез:

- об'єднана Європа буде створюватись поетапно, а інтеграційний поступ залежатиме від реалізації конкретних проектів, їхньої успішності та зацікавленості окремих країн;
- першим інтеграційним проектом має стати співпраця у стратегічних галузях, передовсім вугільній та сталеливарній;
- вагома роль відводилась об'єднанню цих галузей двох країн - ФРН та Франції;
- створене на визначених принципах інтеграційне об'єднання стане основою майбутньої федералізації Європи. Однак, план передбачав своєрідну модель об'єднання, котра поєднувала б риси як федерації, так конфедерації.

Цей проект було схвалено більшістю європейських аналітиків, державних політичних діячів та покладено в основу першого масштабного інтеграційного утворення – Європейського об'єднання вугілля та сталі (ЄОВС), започаткованого 1951 р. у Парижі представниками шести країн (Франція, ФРН, Італія, країни Бенілюксу). Угоду уклали на 50 років і вона передбачала:

- створення спільного галузевого ринку у видобувній та металургійній промисловості;
- узгодження національних економічних політик з метою покращення економічної та соціальної ситуації;



- ліквідація митних та інших перешкод в означених галузях;
- вироблення єдиної митної політики щодо третіх країн;
- дотримання принципів чесної конкуренції;
- створення наднаціональних інституцій, котрі мали забезпечувати повноцінне та ефективне функціонування спільноти.

Основні положення угоди вводились поступово, і формально ЄОВС проіснувало до 2002 р. Органи управління ЄОВС, більшість з яких розташовувались у Брюсселі, юридично мали наднаціональний характер, проте принцип консенсусу у прийнятті фактично усіх рішень забезпечував захист національних інтересів кожної країни-учасниці цього об'єднання. Разом з тим, було започатковано юридичну практику, відповідно до якої рішення управлінських інституцій ЄОВС мали вищий статус, ніж національне законодавство. Відтак, частину суверенітету все ж було передано на наднаціональний рівень. Структура та основний функціонал новостворених інституцій ЄОВС відповідав, передовсім, цілям взаємовигідної економічної співпраці:

- спеціальна рада міністрів – вищий координаційний орган. Вона формувалась із галузевих міністрів країн учасниць ЄОВС, при цьому кожний міністр мав право вето;
- вищий керівний орган – здійснював функцію виконавчої інституції ЄОВС;
- європейська асамблея – суто консультативна інституція, котра формувалась із числа представників національних парламентів, спеціально делегованих до цього органу.
- європейський суд – вищий арбітраж, покликаний розв'язувати спірні питання.

Відтак, на початку 1950-х рр. концепт Європа почав набувати реальних обрисів, стрижнем інтеграційних процесів

стали економічні та безпекові чинники повоєнної Європи та світу.

Практична діяльність ЄОВС протягом вже перших років існування спільноти мала позитивні наслідки, що остаточно перевело дискусії щодо інтеграційних процесів у русло обговорення питань про розширення кола учасників інтеграційного руху та поглиблення інтеграції. Число відвертих критиків та скептиків помітно скоротилось. Цьому сприяв і той факт, що друга половина 1950-х рр. характеризувалася зростанням міжнародної напруги між двома таборами – соціалістичним та капіталістичним, а також посиленням конкуренції на світовому ринку, передовсім між розвиненими країнами із ринковою економікою. Це стало черговим поштовхом до подальшої інтеграції. Розробка подальших практичних кроків у цьому напрямку здійснювалася високопосадовцями країн-учасниць ЄОВС. Зокрема, 1956 р. спеціально створений комітет на чолі із П.-А. Спааком (прем'єр-міністр Бельгії) підготував проект, що передбачав інтеграцію у сфері загальної економічної політики та галузі контролю над ядерною енергетикою.

Зрештою, 25 березня 1957 р. у Римі країни-члени ЄОВС уклали другу важливу угоду: про створення Європейського економічного співтовариства та Європейської агенції із атомної енергії. Відтак, у 1950-х р.р. на теренах Західної Європи було сформовано три інтеграційні утворення. Це стало свідченням різноманітності інтересів країн-учасниць і своєрідним перехідним етапом на шляху більш глибокої інтеграції, котра відбувалась із різною інтенсивністю в окремих напрямках. Відповідно до установчих документів, перехідний період мав тривати 12 років і передбачав три етапи: 1958–1961 р.р., 1962–1965 р.р. та 1966–1969 р.р.

Певний час створені у 1951 та 1957 рр. інтеграційні об'єднання – «Європейські економічні співтовариства» (ЄЕС) –

існували окремо, проте поступово інституційна структура співтовариств об'єднувалась і, зрештою, повне злиття відбулось 1967 р.

Загалом, угоди про створення ЄЕС передбачали заходи, котрі надовго визначили як напрямки інтеграційних процесів у Європі, так і характер дискусій щодо сучасного стану та перспектив інтеграції:

- запровадження в рамках співтовариства принципу чотирьох основних свобод: вільне пересування людей, товарів, послуг та капіталів;
- узгоджена митна політика відносно країн, що не є членами співтовариства;
- узгодження політики у галузі сільського господарства («Спільна сільськогосподарська політика»), а також транспорту;
- координація та узгодження антимонопольної політики країн-членів спільноти;
- поступове зближення головних положень економічного й соціального законодавства.

Також слід наголосити, що важливим результатом першого етапу практичної діяльності Європейських економічних співтовариств стало поступове формування системи європейського права, що мало переваги над національним. Спершу ці норми виникали у тих галузях, котрі зазнали впливу процесу інтеграції.

Також на цей період припадає створення Європейського соціального фонду, котрий регулював питання зайнятості у рамках ЄЕС, та Європейського інвестиційного банку, що здійснював контроль за експортом капіталу.

Відтак, у перше повоєнне десятиліття було започатковано новий етап у історії взаємовідносин країн Західної Європи – перехід від жорсткої конкуренції до співробітництва у стратегічних сферах. Це стало відображенням об'єктивних історичних умов та наслідком тривалих активних дискусій щодо

можливості об'єднання європейських країн, котрі в історичній ретроспективі мали століття конфліктів та воєн.

### **3. Розвиток концепту «єдина Європа» в умовах функціонування «Спільного ринку»**

Наприкінці 1950 – протягом 1960-хх рр. тривали дискусії щодо інтеграційних процесів у Європі. Водночас, зважаючи на реалізацію частини намічених кроків в рамках ЄЕС, вони були спрямовані на обговорення досягнень, започаткованих у 1950-х рр., проектів та планів щодо поглиблення інтеграції чи розширення кордонів об'єднаної Європи. Найактивніше обговорення перспектив інтеграції відбувалось у рамках новоутвореного проекту – ЄЕС.

Найбільш гострі дискусії викликало питання щодо політичної інтеграції. Воно обговорювалось у рамках консультацій представників шести держав протягом 1958–1959 рр., а також під час зустрічей провідних політичних діячів, зокрема Ш. де Голля та К. Аденауера у 1960 р. Зокрема, у вересні 1960 р. Ш. де Голль наголосив на необхідності перейти до постійного співробітництва у чотирьох сферах: політичній, економічній, культурній та оборонній.

Деталізовано цю ідею було у так званому «плані Фуше» 1961 р. (Крістіан Фуше очолював комісію глав держав, урядів та міністрів закордонних справ країн-членів співтовариств, що розпочала роботу у лютому 1961 р.). Офіційна назва документу – «Про союз європейських народів», і наголос було зроблено на створенні політичного союзу у формі міжурядового співробітництва, не обмежуючи суверенітет країн-учасниць спільноти. Передбачалася тісна співпраця у політичній, оборонній, культурній сферах, царині прав та свобод. Важливий напрямок, визначений проектом поглибленої інтеграції – узгоджена зовнішня політика. Фактично французька сторона запропонувала створення Союзу європейських держав із

збереженням внутрішнього суверенітету та спільною зовнішньою політикою.

Проект передбачав також формування інституційного механізму для забезпечення поглибленого співробітництва: головні питання цього утворення мала вирішувати рада, у рамках якої проходили зібрання глав держав та очільників зовнішньополітичних відомств. Рішення мали прийматися шляхом консенсусу. Також передбачалося створити ще низку органів та включити до системи управління цього утворення Європейську асамблею. Однак проект зазнав критики з боку партнерів Франції по ЄЕС. У подальшому, у 1962, 1964, 1965 і 1966 р.р. були наступні спроби узгодити вже видозмінений французький проект, однак безрезультатно. На той час країни-учасниці «Спільного ринку» були не готові до формату відносин, котрий передбачав відмову від частини своїх політичних повноважень заради спільної мети. Відтак, питання політичної інтеграції було відкладено на тривалий час.

1960-ті рр. для ЄЕС пройшли під впливом гострої дискусії щодо вступу до Товариств Великої Британії. Лондон, зайнявши у 1950-х рр. позицію дистанціювання від процесів економічної інтеграції у Західній Європі, на початку 1960-х переглянув свою стратегію. Серед причин були успіхи інтеграційного проекту та складна економічна ситуація у Великій Британії. Разом із тим, створена 1960 р. Лондоном альтернативна «Спільному ринку» Асоціація вільної торгівлі, виявилася менш ефективною, ніж об'єднання шести країн. Відтак у серпні 1961 р. Велика Британія подала заявку на вступ до «Спільного ринку», а разом із нею Данія, Ірландія та Норвегія. Однак під час переговорів Британія заявила про прагнення зберегти торговельні преференції з країнами Британської співдружності націй та захистити від конкуренції власне сільське господарство. Британське суспільство активно обговорювало перспективи економічної інтеграції з континентальною Європою.

Проте категоричну незгоду висловила Франції, зокрема Ш. де Голль наголошував, що вступ Британії зашкодить економіці європейських країн та називав Лондон «Троянським конем», котрий приведе до Європи економічні інтереси США. Відтак, 1963 р. він наклав вето на прийняття Британії. Така позиція Парижа призвела до серйозної кризи у Співтовариствах та активного обговорення питання про кордони об'єднаної Європи. 1967 р. Британія та її економічні партнери повторили заявку на вступ, проте позиція Франції не змінилася.

На фоні перипетій зі вступом до ЄЕС у Британії посилювалися позиції тих, хто традиційно вважав найбільш прийнятною стратегію вибіркової інтеграції (у тих сферах і у тих обсягах, які є вигідними країні) зі збереженням повного суверенітету, принципів і традицій. Саме на таких засадах у листопаді 1959 р у Стокгольмі було підписано угоду про Європейську асоціацію вільної торгівлі (ЄАВТ), котра передбачала обмежену співпрацю у сфері економіки та торгівлі. Угода вступила в силу 1960 р., а країнами-засновницями були Австрія, Велика Британія, Данія, Норвегія, Португалія, Швейцарія, Швеція. У подальшому ряди Асоціації поповнювались як асоційованими членами (Фінляндія та Ліхтенштейн із 1961 р.), так і за рахунок вступу інших країн (Ісландія, 1970 р.). Економіка більшості з них була тісно пов'язана з Британською і завдяки тісній співпраці, зокрема у рамках Стерлінгового блоку.

Основна мета асоціації декларувалась як лібералізація торгівлі окремими видами продукції, сприяння економічному зростанню, фінансовій та соціальній стабільності. На практиці були суттєво скорочені, а в окремих сферах і скасовані мита, проте спільної митної політики щодо третіх країн не виробили (створили систему контролю за походженням продукції). Також лібералізація не поширювалася на сільськогосподарську продукцію, пересування послуг та капіталів.

В рамках Асоціації було створено й органи управління: Рада (мала консультативний характер), секретаріат та комітети. Рішення на усіх рівнях приймалися за принципом консенсусу.

Загалом, створення ЄАВТ справило позитивний вплив на економіку країн-учасниць, проте співпраця в рамках ЄЕС виявилась більш плідною. Відтак, поступово більшість країн членів ЄАВТ вступають до Спільного ринку і сфера діяльності організації, створеної Британією, суттєво звузилася.

Після організаційного оформлення ЄЕС тривали дискусії щодо подальшого розвитку пан'європейської ідеї. Вагому роль у цьому процесі продовжував відігравати Р. Куденгофе-Калергі, проте 1965 р. він склав повноваження президента та ініціював реорганізацію Пан'європейського союзу. Цю діяльність він здійснював разом із Вітторіо Понса, котрий обіймав посаду міжнародного генерального секретаря союзу.

1973 р., після смерті Р. Куденгофе-Калергі, Міжнародним президентом Пан'європейського союзу було обрано Отто фон Габсбурга (1912–2011 рр.), котрий відіграв вагому роль у розвитку концепту єдиної Європи. Він був старшим сином останнього Австрійського імператора Карла I, отримав блискучу освіту і був послідовним прихильником боротьби з комунізмом та об'єднання Європи. Тривалий час він був депутатом Європейського парламенту, де послідовно відстоював ідею розширення та поглиблення процесу європейської інтеграції та очолював Пан'європейський союз до 2004 р.

Вагомою заслугою О. фон Габсбурга було перетворення руху в масовий, а також формування молодіжного крила союзу. Слід відзначити, що перша молодіжна організація Пан'європейського союзу була створена у ФРН 1957 р., а у подальшому подібні групи виникли у інших країнах Європи. Також він доклав чимало зусиль, щоб залучити до панєвропейського руху постсоціалістичні країни Східної Європи. Зокрема, вже 1990 р. було оприлюднено нову програму

Пан'європейського союзу під назвою «Європа є християнська, консервативна, європейська, вільна». Мета нової стратегії – сильна та вільна Європа, а механізм досягнення цієї мети – об'єднання усіх країн на наступних принципах:

- об'єднання має відбуватися на принципах федералізму;
  - вільний ринок та правова держава, що забезпечить право кожної людини на самовизначення, а також її демократичні права та свободи;
  - конституційне гарантування правопорядку;
  - вільний розвиток індивідуума в умовах свободи та відповідальності;
  - право на свободу та самовизначення для націй.
- Отто фон Габсбург робив наголос на необхідності збереження ідентичності усіх націй, навіть найменших. Таке завдання покладалося на інтеграційне утворення на теренах Європи;
- заперечення колективізму і тоталітаризму, котрі не відповідають традиціям та культурі європейців;
  - Європа має бути християнською, адже християнство – це душа Європи, основа її культурного та духовного розвитку;
  - об'єднання має ґрунтуватися на принципах християнського гуманізму;
  - дотримання принципів справедливості та людської гідності, відповідно тільки соціальна економіка може бути гарантом достойного рівня життя усіх громадян;
  - заперечення будь-якої дискримінації;
  - підтримка європейського патріотизму, котрий уособлює право на батьківщину для усіх європейців. Отто фон Габсбург наголошував, що заперечує націоналізм та є прихильником саме патріотизму;
  - у майбутньому Європа має сформувати політичний союз, котрий стане вищим ступенем інтеграції.

Зважаючи на ідею необхідності об'єднання усієї Європи, Пан'європейський союз проводив антикомуністичну пропаганду,



а його відділення у країнах соцтабору сприяли демократизації суспільства. Також після ліквідації комуністичних режимів у Східній Європі у більшості країн офіційно створювалися та активно діяли відділення Союзу. Відтак, 1990 р. на генеральних зборах Пан'європейського союзу у Празі взяли участь 400 делегатів із 26 країн Європи, в тому числі й колишніх країн соціалістичного табору.

Безпосередній вплив на характер дискусій навколо концепту єдиної Європи мали практичні здобутки економічної інтеграції:

- 1968 р. – завершення процесу створення митного союзу, відтак почав діяти єдиний митний тариф щодо третіх країн;

- Того ж таки року запровадив спільний ринок сільгосппродукції. Це значний здобуток, адже саме довкола спільної сільськогосподарської політики (ССП) точилися дискусії між протекціоністами та лібералами. Зрештою у «Спільному ринку» виробили наступний механізм у галузі ССП: єдність аграрного ринку; комунітарні преференції («свій до свого по своє»); фінансова солідарність.

- середньорічні темпи зростання економіки країн Спільного ринку на середину 60-х рр. склали понад 5%;

- обсяг внутрішньої торгівлі за 10 років співпраці зріс у 4 рази.

Позитивні досягнення в економічній сфері сприяли двом важливим рішенням: про розширення зони «спільного ринку» та поглиблення співпраці у політичній сфері. Відповідно до Люксембурзької заяви міністрів закордонних справ учасниць Спільного ринку від 1970 р. нагальною потребою визнавалася необхідність координації зовнішньої політики. Важливе значення у цьому контексті мала зустріч на вищому рівні в Гаазі (грудень 1969 р.), на якій було прийнято запропоновану президентом Франції Жоржем Помпиду концепцію про розширення та поглиблення інтеграційного процесу.

Ця концепція Ж. Помпиду передбачала три завдання:

- 1) завершення перехідного періоду, зокрема остаточні домовленості щодо ССПу сфері фінансування;
- 2) прийняття до Співтовариств Великої Британії, Данії та Ірландії;
- 3) поступовий перехід до економічного та монетарного союзу, поглиблення співробітництва у промисловій та науково-технічній сферах, а також реформування Європейського соціального фонду.

Прем'єр-міністр Люксембургу ГГ'єр Вернер на початку березня 1970 р. оприлюднив пропозиції щодо формування економічного та монетарного союзу, а також єдиної європейської валюти. Ці процеси передбачалося завершити до кінця 1980 р. і в історію концепту єдиної Європи цей проект увійшов під назвою «план Вернера».

Водночас, у жовтні 1970 р. під час наради міністрів закордонних справ ЄЕС було схвалено доповідь бельгійського міністра Е. Давіньйона, розроблену комісією під його керівництвом, котра передбачала формування механізму консультацій та обміну інформацією у сфері зовнішньої політики в рамках «Спільного ринку».

Наступним важливим форумом, котрий розвинув практичну площину європейської економічної інтеграції, стала зустріч у Парижі у жовтні 1972 р. Головним її результатом стала домовленість про утворення до кінця 1980 р. економічного та монетарного союзу на теренах «Спільного ринку». Зокрема, з квітня 1972 р. почала діяти т.зв. «валютна змія» (узгодження та коригування курсів валют між країнами-учасницями ЄЕС), що стало першим етапом на шляху запровадження спільної європейської валюти. Також було укладено домовленість про активізацію співпраці у соціальній та науково-технічній сферах, узгодження енергетичної політики та вироблення спільної позиції у рамках Генеральної угоди з тарифів і торгівлі,

укладеної ще 1947 року. Окремим питанням стало створення до кінця 1970-х рр. політичного союзу.

Гаазька та Паризька домовленості дозволили інтенсифікувати підготовку до розширення Спільного ринку, і вже 1 січня 1973 р. членами ЄЕС стали Велика Британія, Данія та Ірландія.

Разом із тим, плани щодо поглиблення економічного співробітництва в рамках «Спільного ринку», зокрема й заходи щодо запровадження спільної валюти, не були реалізовані через потужну енергетичну кризу середини 70-х років. XX ст. (ціни на нафту зросли приблизно у 4 рази), яка переросла в затяжну (фактично до 1983 р.) економічну кризу. Проблеми у національних економіках, котрі мали різний ступінь залежності від енергоносіїв, а також потреба суттєвої структурної перебудови і технічного переоснащення економіки (великі капіталовкладення), не дозволили інтенсифікувати співпрацю у запланованих напрямках і навіть відкоригувати окремі елементи вже традиційної співпраці – спільну енергетичну політику.

Енергетична криза супроводжувалася фінансовою кризою – девальвація долара США та крах Бреттон-Вудської монетарної системи) призвели до кризи системи європейської «валютної змії». Відтак, для нормалізації ситуації Франція та ФРН запропонували створити Європейську валютну систему (ЄВС), котра передбачала запровадження спільної валюти – ЕКЮ (European Currency Unit). Цей проект було схвалено на Бременському засіданні Європейської ради (липень 1978 р.), і ЄВС почала функціонувати із березня 1979 р. у форматі безготівкового обміну. Для забезпечення роботи цієї системи було створено Європейський фонд валютного співробітництва, що формувався із внесків держав-учасниць. Велика Британія та Греція (приєдналася до ЄЕС 1981 р.) не сприйняли цієї ідеї. Механізм узгодження валютних курсів дозволив більш ефективно проводити монетарну політику та боротися з

інфляцією, проте був дуже складним і не дозволяв активно реагувати на фінансові виклики. До того ж суттєво загострилась конкуренція зі США.

Разом з тим, економічний спад та загострення міжнародної ситуації (Афганська криза) підштовхнули країни ЄЕС до поглиблення політичної інтеграції. Головні кроки у цьому напрямку можна окреслити наступними заходами:

- копенгагенський саміт (грудень 1973 р.) – «Декларація європейської ідентичності» (передбачалось проводити екстрені зустрічі на вищому рівні для вирішення нагальних питань);

- паризький саміт (грудень 1974 р.) – підтримано ініціативу президента Франції В. Ж. д'Естена про створення Європейської ради (ЄР), в рамках якої мали проходити регулярні зустрічі вищому рівні та відбуватися прийняття найважливіших рішень як з економічних, так і з політичних проблем;

- створення ЄР стало вагомим кроком у напрямку поглиблення політичної інтеграції. Рішення цієї інституції мали прийматись консенсусом. Разом із тим зменшилася вага Ради міністрів;

- Злиття Комісій трьох товариств (Спільного ринку, Євроатому та ЄОВС);

- Обрання членів Європарламенту шляхом прямих виборів (1979 р.) та розширення його повноважень.

Однак питання щодо поглиблення інтеграції, зокрема поширення її принципів на політичну сферу, викликало хвилю дискусій. Показовою є реакція на пропозиції бельгійського прем'єр-міністра Лео Тіндерманса, оприлюднені у січні 1976 р. Вони стосувалися створення Європейського союзу шляхом поглиблення структурної політики, розширення повноважень Єврокомісії та Європейського парламенту, запровадження спільної європейської валюти, проведення спільної зовнішньої та безпекової політики. Саме дві останні позиції викликали неоднозначне ставлення з боку як політикуму, так і

громадськості. Це було зумовлено і об'єктивними чинниками, адже Ірландія не входила ні до НАТО, ні до ЗЄС, Данія не входила до ЗЄС, Франція вийшла із військової структури НАТО. Відтак, було вкрай важко знайти спільний знаменник для безпекової моделі майбутнього Європейського Союзу. Зважаючи на цей факт, Л. Тіндерманс запропонував переходити до спільної зовнішньої та безпекової політики не усім об'єднанням, а по мірі готовності окремих країн до таких кроків. Саме на цьому ґрунті виникла концепція «багатошвидкісної Європи», тобто передбачалася диференціація за часом (країн могли приєднуватися до поглибленої інтеграції тоді, коли були будуть готові, зберігаючи можливість для інших країн долучитися пізніше). Проект викликав гострі дискусії і не був прийнятий. Варто наголосити, що одним із прихильників цієї концепції був німецький політик канцлер Віллі Брандт.

Водночас у 1970-х рр. з'являється і концепція, що отримала назву «європейське меню» і передбачала вибірку чи секторальну інтеграцію, тобто приєднання країною до тих чи інших інтеграційних сфер, відповідно до її потреб та інтересів. Одна з причин поширення цієї концепції – приєднання Великої Британії та її консервативна позиція щодо інтеграції. Один із ідеологів Л. Армад («Європейський вибір») вважав, що інтеграція має розвиватися за секторами (напрямами), а країни повинні самі обирати вигідні для них сектори співпраці та партнерів по співробітництву. Фактично цей проект передбачав поглиблену міжурядову співпрацю, дуже схожу на модель ЄАВТ. Головні критерії такої інтеграції підтримував і тогочасний комісар Єврокомісії Р. Дарендорф.

Паралельно розвивалася концепція Європи «змінних геометрій» («Європа концентричних кіл»), котра являла собою щось середнє між двома попередніми концепціями. Її прихильники наголошували на історичному, культурному та політичному різноманітті країн Європи, що зумовлює різні

прагнення та потреби. Відтак, окремі групи країн можуть інтегруватися для співпраці у сферах спільної зацікавленості. Ядром же інтеграції мають бути Франція та ФРН. Концепція набуде значного розвитку у 1990-х рр. за сприяння французького політикуму, зокрема її прихильником був прем'єр-міністр О. Балладюр.

На узгодження позицій усіх країн був розрахований італійсько-німецький проект («проект Геншера-Коломбо») Європейського Акту (листопад 1981 р.). Обговорювали його більше року, внесли значні корективи і у червні 1983 р., у Штутгарті, представники країн-учасниць «Спільного ринку» ухвалили Декларацію про Європейський Союз, котра сприяла суттєвому поглибленню інтеграційних процесів на теренах Європи.

Загалом, перша половина 1980-х рр. позначена активізацією дискусії щодо змісту та напрямку європейської інтеграції. Це було зумовлено як економічними, так і політичними обставинами. Також 1985 р. було досягнуто домовленість про приєднання до Спільного ринку з 1 січня 1986 р. Іспанії та Португалії. Водночас цей крок суттєво ускладнив процес прийняття рішень консенсусом.

На цьому етапі реалізації ідеї європейської єдності також простежується різне ставлення країн-учасниць до політичної інтеграції. Так, країни БНЛ, ФРН та Італія виступали за поглиблення інтеграції. Натомість, Франція, котра тривалий час була центром об'єднання, на початку 1980-х дещо змінила свою стратегію і перестала бути двигуном інтеграції. Греція та Данія були проти створення ЄС із наддержавними повноваженнями, а Велика Британія та Ірландія виступили за обмеження наддержавних повноважень ЄС. Це безпосередньо вплинуло на інтеграційний процес і спонукало до пошуку компромісів.

Цей процес завершився прийняттям низки важливих документів. Чільне місце серед них займає Єдиний

Європейський Акт (ЄЄА), укладений на міжурядовій конференції у Люксембурзі (грудень 1985 р.), який був ратифікований у лютому 1986 р., а вступив у силу 1 липня 1987 р.

Важливим кроком стало затвердження 1986 р. символіки інтеграційного об'єднання: прапор із 12 зірками та гімн («Ода радості» Людвіга Ван Бетховена (фрагмент 9 симфонії)). Також ЄЄА накреслив перспективи розвитку європейського співтовариства в усіх сферах, зокрема політичній, та вніс зміни до Римських угод.

Головні положення ЄЄА, котрі суттєво змінили перебіг процесу європейської інтеграції та сприяли суттєвому поглибленню співробітництва у рамках ЄЕС:

- до кінця 1992 р. планувалося завершити утворення єдиного простору із функціонуванням чотирьох свобод (пересування людей, товарів, послуг, капіталів);
- затверджувався обов'язок країн-членів координувати валютну та економічну політику задля створення валютно-економічного союзу (суттєве доповнення Римських угод);
- встановлювалася тісна інтеграція у науково-технічній сфері, створено Раду Міністрів наукових досліджень;
- відкоригована процедура прийняття рішень у Раді міністрів (більшістю голосів, однак зберігалася можливість застосувати право вето);
- узгодження принципів та цілей зовнішньої політики;
- суттєво розширено повноваження Європейського парламенту, зокрема право законодавчої ініціативи. Голова Європарламенту мав підписувати Акт про бюджет ЄС;
- розширено компетенцію суду ЄС. У подальшому Суд мав відігравати важливу роль у справі формування наднаціональної правової системи у рамках інтеграційного утворення;

- статті Положення про Європейське політичне співробітництво (ЄПС) були введені до Римського договору;
- конкретизовано механізм консультацій в рамках ЄПС (постійні консультації міністрів закордонних справ, а також в рамках інституцій ЄС та внаслідок діяльності Політичних директорів). Зроблено наголос на тому, що Європейські інституції активно залучаються до ЄПС;
- до сфери ЄПС офіційно включено питання європейської безпеки;
- разом із тим, військове співробітництво залишалось у сфері НАТО та ЗЄС;
- гармонізація податкової сфери.

Загалом, варто наголосити, що прийняття ЄЄА та заходи щодо його імплементації сприяли поглибленню інтеграції, однак на кінець 1980-х рр. проявилася низка економічних проблем, котрі мали безпосередній вплив як на дискусії навколо концепту «єдиної Європи», так і на сам процес інтеграції:

- відставання ЄЄС за рівнем ВВП від США (на 36%) та Японії (на 10%);
- значно нижчі ніж у США та Японії темпи зростання сукупного ВВП;
- нерівномірний розвиток країн ЄЄС;
- значно вищий рівень безробіття, ніж у США та Японії.

Зважаючи на це, вагому роль у дискурсі цього періоду починають відігравати саме економічні питання, і до їх вирішення та обговорення беруться економісти. Зокрема, частина європейських економістів пропонували вирішити більшість проблем шляхом поглиблення фінансово-економічної інтеграції. Так, на початку 1989 р. Жак Делор (Голова Комісії ЄЄС) оприлюднив проект «Європейського економічного простору» (на основі стратегії «економічного прагматизму»): на другому етапі створення валютно-економічного союзу (із 1 січня 1993 р.) ввести стійкий курс європейських валют. Для



коригування валютно-фінансової політики планувалося створити систему центральних банків, а також посилити повноваження Ради міністрів фінансів та економіки. Результатом такої стратегії мало стати посилення виконавчої гілки органів ЄЕС.

Такий проект підтримали Велика Британія, Данія та Франція. Натомість ФРН та Італія активно відстоювали ідею розширення повноважень Європейського парламенту, зокрема планувалося перетворити його на двопалатний. Також вони виступили за чіткий розподіл влади на законодавчу, виконавчу і судову. Фактично це був план конфедералізації ЄЕС.

Уряд Данії восени 1990 р. представив меморандум, яким презентував своє бачення майбутнього Європейського Союзу: координація зовнішньої політики ЄС; збереження консенсусу у сфері ЄПС, а в інших питаннях рішення мали прийматися більшістю голосів; унормування питань щодо співробітництва у сфері освіти, охорони здоров'я та культури. Водночас Данія виступила проти розширення повноважень Європарламенту. Також данський уряд наголосив на тому, що валютно-економічне та політичне співробітництво має розвиватися на міжурядовому рівні.

Разом із тим, великі країни декларували прихильність до ідеї поглиблення політичної інтеграції та спільної політики в сфері безпеки як її невід'ємної складової (спільна заява ФРН та Франції, лютий 1991 р.). Мета – спільна європейська оборона із збереженням зобов'язань в рамках НАТО. Вагому роль мав відігравати ЗЕС – своєрідний міст між ЄС та НАТО. Більшість країн підтримали ці пропозиції, однак Велика Британія та Нідерланди виступили проти.

Період 1990–1992 р. був позначений активними перемовинами щодо принципів оформлення політичного та валютно-економічного союзів у рамках ЄЕС. Вагоме місце у цьому діалозі займали питання реорганізації управлінських структур та збалансування законодавства; питання бюджетного

контролю та фінансової відповідальності; проблема забезпечення оборони ЄС; проблема охорони навколишнього середовища; енергетична політика; проблеми європейського громадянства (1989 р. Європарламент прийняв Декларацію про основні права і свободи).

Слід наголосити, що внаслідок інтенсифікації інтеграційних процесів у 1980-х рр. суттєво змінилася роль та характер діяльності основних інститутів. Значно зросла політична роль Європарламенту та Єврокомісії. Зокрема, саме в рамках Європейської комісії обговорювались усі проекти реформування Співтовариств. Особливу роль у цьому контексті відігравали Жак Делор (Голова Єврокомісії) та Європейська рада.

Обговорення проблем, котрі стояли на шляху поглиблення інтеграції та створення ЄС, завершилось компромісом, котрий реалізувався у Маастрихтських угодах 1992 р.

#### **4. Дискурс концепту «єдина Європа» на теренах Європейського Союзу**

1990-ті рр. стали періодом, котрий ознаменувався реалізацією більшості положень, які десятиліттями обговорювались у рамках концепту «єдиної Європи».

Фактори впливу на процес поглиблення інтеграції:

- позитивний досвід економічної співпраці;
- посилення процесів глобалізації та конкуренції між провідними економічними центрами (Північна Америка, Південно-Східна Азія та Європа);
- переформатування міжнародних відносин у зв'язку із розпадом СРСР та ліквідацією соцтабору;
- перетворення США у супердержаву, що стало вагомим викликом для Європи;

- внутрішня нестабільність, сплеск тероризму та екстремізму на теренах Європи, що спонукало до пошуку моделі відносин із ефективною системою безпеки.

Тривалий період переговорів та дискусій, котрі супроводжувались низкою компромісів, завершився 7 лютого 1992 р., коли у Маастрихті (Нідерланди) країни-учасниці «Спільного ринку» підписали Договір про утворення Європейського Союзу. Він вступив у силу 1 листопада 1993 р. Принципові аспекти угоди виглядають таким чином:

- створення економічного та валютного союзу (до кінця 1990-х рр.). Данія та Велика Британія відтермінували участь у валютному союзі;

- поглиблення співробітництва у соціальній сфері;
- широке політичне співробітництво – «Європа громадян» (запровадження європейського громадянства із виборчим правом незалежно від місця проживання);

- посилення захисту прав та інтересів усіх громадян ЄС;
- демократизація процесу прийняття рішень у головних інституціях ЄС;

- суттєве розширення повноважень Європейського парламенту;

- проведення спільної зовнішньої та безпекової політики із перспективою здійснення спільної оборонної політики, інструментом якої мав стати Західноєвропейський оборонний союз (ЗОС);

- поглиблення співробітництва у правоохоронній та судовій сферах у межах ЄС;

- співробітництво у сфері культури, науки, освіти.

Загалом, Маастрихтська угода визначила фундаментальну основу ЄС, яку назвали «триєма стовпами/колонами»: «перший стовп» — Європейські Співтовариства: ЄСВС, Євратом та Європейське Співтовариство, котрі стали основою інтеграції; «другий стовп» — спільна зовнішня та безпекова політика

(СЗПБ); «третій стовп» — співробітництво у сфері внутрішніх справ та юстиції.

Вказані принципи поглибленої інтеграції були позитивно сприйняті такими розвиненими країнами Європи як Австрія, Швеція та Фінляндія, котрі 1 січня 1995 року приєдналися до ЄС.

Для подальшого узгодження положень Договору про Європейський Союз, протягом 1996–1997 рр. було проведено Міжурядову конференцію та два засідання Європейської ради. Результатом стало затвердження нової редакції Договору про ЄС, який був названий Амстердамським (місце проведення засідання Європейської ради). Угода вступила в силу 1 травня 1999 р.

Амстердамський договір визначив:

- п'ятирічний річний термін переходу до вільного пересування громадян;
- дотримання державами-членами принципів демократії та прав людини;
- активізація спільної соціальної політики;
- активізація міжурядового співробітництва у сфері внутрішньої безпеки, боротьби із ксенофобією тощо;
- зростання ролі Європарламенту.

Для реалізації положень, накреслених Амстердамською угодою, вагому роль зіграло введення в дію Шенгенської угоди про вільне (безвізове) пересування громадян у межах ЄС (підписана 1985 р. між БНЛ, Францією, ФРН, котрі домовилися про поступову ліквідацію перешкод для пересування громадян). Угода оголошувалася відкритою для інших країн і набула чинності 1995 р. 5 країн-засновниць уклади Шенгенську конвенцію, котра конкретизувала гарантії щодо вільного пересування. Того ж таки року до угоди приєдналися Італія, 1991 р. – Іспанія та Португалія, 1992 р. – Греція, 1995 р. – Австрія, 1996 р. – Швеція, Фінляндія та Данія. Згодом угоду про асоціацію підписали Швейцарія, Ісландія та Норвегія. Усі

документи щодо Шенгенських домовленостей було включено Амстердамською угодою до правочинів ЄС. Разом із тим, Велика Британія та Ірландія запровадили на своїй території тільки окремі положення Шенгену.

Маастрихтська та Амстердамська угоди сформували інституційну структуру системи органів ЄС. Було створено низку інституцій:

- Європейська рада складається із глав держав та урядів країн-учасниць та Голови Єврокомісії. В її рамках відбувається обговорення актуальних проблем та прийняття стратегічних рішень шляхом консенсусу, якщо установчими договорами не передбачено інше. Рішення ЄР мають політичний характер;

- Рада ЄС або ж Рада міністрів (вищий законодавчий орган) складається з національних міністрів певного профілю. Особливістю роботи є те, що у залежності від проблеми, котра має бути вирішена чи обговорена, склад Ради ЄС змінюється (торгівля, соціальна сфера, сільське господарство, екологія тощо, усього – 10 конфігурацій Ради). Головна функція – координація економічної співпраці та керівництво бюджетом;

- Європейська комісія – виконавчий орган з правом законодавчої ініціативи, складається з 28 членів, призначених національними урядами на 5 років, які є незалежними від них (номінально). Головні функції: розпорядження бюджетом; контроль за дотриманням угод та законів; окреслення перспектив розвитку тощо;

- Європейський парламент – законодавчий орган, котрий розділяє ці повноваження із Радою ЄС. Він формується шляхом прямих виборів на 5 років і має консультативні та контрольні функції, приймає поправки до рішень та бюджету. Йому підпорядкована Єврокомісія;

- Європейський суд (Суд ЄС або ж Суд справедливості) трансформований із суду ЄОВС. Основні повноваження визначались Маастрихтською та Ліссабонською угодами:

стежить за дотриманням законів, трактує документи та закони ЄС. Його рішення остаточні. Склад формується за принципом по 1 судді від країни-учасниці.

- Інші важливі інститути: Європейський Центральний банк; Європейський суд аудиторів або ж Рахункова палата (започаткований Маастрихтськими угодами).

Суттєві зміни до принципів інституційного розвитку ЄС вніс Ніщський договір від лютого 2001 р. (чинний із 1 лютого 2003 р.). Зокрема, він перерозподілив квоти представництва у інституціях із урахуванням нового розширення ЄС, запланованого на 2004 р.

Із початком 2002 р. було реалізовано масштабний та амбітний проект – запровадження Єдиної європейської валюти до готівкового обігу. Назва – євро. Поступово приєдналися 19 країн. Велика Британія та Данія зберегли власну валюту. Країни, котрі приєднувались після старту євро проходять процес поетапного входження до зони євро.

Паралельно із суттєвим поглибленням інтеграції, продовжується процес обговорення проєктів подальшої співпраці в рамках Європи. Традиційно вагому роль у цьому дискусії відіграє Пан'європейський Союз. У грудні 1995 р. у Страсбурзі відбулися збори союзу на яких було прийнято «Страсбурзьку основну заяву». У цьому документі наголос було зроблено на тому, що рух лишається міжнародним та позапартійним і сповідує ідеали миру, свободи та законності. Також, після звільнення Східної Європи від комунізму, її країни повинні мати можливість приєднатися до ЄС. Також на зборах лунала критика на адресу ЄС через те, що у співробітництві надається перевага суто економічним інтересам, а ідеали духовності та культури лишаються на другому плані. Також важлива увага приділялась тезі про християнство – як духовну основу Європи. Разом із тим, декларувалась повага до усіх релігій та визнання того факту, що їхні представники зробили

вагомий внесок у історичний розвиток Європи. Також значна увага приділяється принципам дотримання права. Загалом, Пан'європейський Союз підтримував процеси створення спільної політики у галузі безпеки та борони. Одна із важливих тез - об'єднана Європа має бути відкритою для усіх, хто сповідує її ідеали та принципи.

Чимало представників Пан'європейського Союзу наголошують, що європейські народи в рамках ЄС ніколи не погодяться на уніфікацію культур та цінностей, як це сталося у США. Так, 2002 р. на Братиславському зібранні представників союзу було окреслено засадничі принципи подальшої розбудови об'єднаної Європи:

- субсидіарність (ефективний розподіл повноважень на різні рівні задля добробуту та процвітання населення ЄС);
- реформування системи договорів з метою впорядкування правового поля ЄС;
- реформування інститутів ЄС задля їхньої більш ефективної діяльності;

Разом із тим, у рамках пан'європейського руху продукуються концепції щодо майбутнього об'єднаної Європи. Зокрема, Жан-Марк Феррі (французький політолог) у праці «Проблема європейської держави» наголошував, що французи не відмовляться від суверенної держави і запропонував створити «космополітичну державу» на федеративній основі, у якій народи збережуть свою ідентичність, але уніфікують політико-правові системи. Основою такої держави мають стати 3 принципи: компроміс на демократичних засадах, наднаціональне законодавство, активна громадянська позиція.

Вагому роль у активній діяльності Паневропейського союзу продовжував відігравати Отто фон Габсбург, котрий очолював організацію до липня 2011 р. Однак з 2004 р. він обіймав посаду почесного президента, а президентом було обрано француза Алана Теренуара. Він значну увагу приділяв

питанням безпеки Європи. Зокрема, у доповіді «Нова Європа» 2005 р. наголошував на загрозах для Європи та світу, пов'язаних із експансійними планами В. Путіна.

У січні 2015 р. у Стразбурзі пройшла Генеральна асамблея міжнародного пан'європейського руху. Серед актуальних проблем Європи Алан Теренуар (переобраний президентом) виокремив – потребу суттєво спростити внутрішні економічні та торговельні правила задля підвищення конкурентоспроможності; заходи із посилення євро; політичне згуртування; зменшення залежності від США у питаннях безпеки.

Водночас, процес поширення принципів співіснування, запропонованих у рамках ЄС, залишався привабливим для постсоціалістичних та малих країн Європи. Постсоціалістичні країни пройшли тривалий та складний шлях поступу до ЄС, і зрештою 1 травня 2004 р. десять країн Європи (Естонія, Латвія, Литва, Польща, Угорщина, Чеська Республіка, Словаччина, Словенія, Кіпр, Мальта) стали членами ЄС. Більшість аналітиків наголошують, що таке рішення мало скоріше політичне, ніж економічне обґрунтування, адже більшість новоприйнятих країн мали надто низький рівень економічного розвитку та низку суспільних проблем.

Найпотужніша хвиля розширення ЄС у 2004 р. викликала нові дискусії щодо принципів існування самого Союзу. Разом з тим, залучення до ЄС держав Східної Європи розглядається не лише в економічному аспекті – вкрай важливим був політичний контекст: вибудовування потужної політичної спільноти, котра охоплює половину континенту.

Паралельно із розширенням, продовжувався процес вдосконалення інституційного забезпечення діяльності ЄС. Зокрема, тривалий час точилися дискусії як щодо необхідності укладення Конституції ЄС, так і щодо її змісту.



Зрештою, Проект Конституції пройшов обговорення та схвалення європейськими інституціями (червень 2004 – схвалення на саміті ЄС; жовтень 2004 р. – підписання главами держав та урядів країн ЄС) і був винесений на національні референдуми (у країнах, закони яких потребували такого схвалення) чи ратифікацію парламентів. Однак вже перші референдуми (травень 2005 р. у Франції та червень 2005 р. у Нідерландах) характеризувалися негативною відповіддю громадян і засвідчили неоднозначне сприйняття проекту. Зокрема, соціопитування 2005 р. показали, що лише 44% населення підтримували ЄС, а у 2007 р. цей відсоток скоротився до 39%. Це було свідченням наростання хвилі євроскептицизму на теренах ЄС. При цьому переплітаються погляди євроскептиків та антиглобалістів, котрі вбачають у ЄС систему, що несе загрозу малим країнам.

Аргументи євроскептиків:

- невдоволення брюссельською бюрократією (бл. 20 тис. чиновників та досить складний і заплутаний механізм прийняття рішень);
- суттєві переваги великих країн над малими при прийнятті стратегічних рішень;
- незбалансована соціальна політика (штучна рівність);
- недостатнє фінансування спільної зовнішньої політики та безпеки.

Своєрідним проявом євроскептицизму є розробка альтернативних проектів, зокрема проекту «Європа націй», відповідно до якого нація – головний фундамент держави, а національні держави в рамках європейського об'єднання повинні мати самостійність у питаннях внутрішньої та зовнішньої політики. Центр об'єднання вільних держав лише координує та регулює ті процеси, котрі були передані йому національними державами. Носіями цієї концепції переважно є представники правих та право-центристських течій. Одним із представників

ідеї іншої Європи є Умберто Боссі, лідер регіоналістської організації Італії «Ліга Півночі». Зокрема, він став ініціатором створення «Європейського вільного альянсу» із сепаратистських організацій Європи. У 2002 р., під час зустрічі на озері Вартерзеї, обговорювався проект «Європи регіонів» у складі 60–80 регіональних структур.

Також вкрай скептично щодо нинішньої моделі ЄС налаштована лідерка французького правового руху «Народний фронт» Марін Ле Пен, котра впевнена, що ЄС неминуче розвалиться, а на його місці слід збудувати «Європу вільних націй». Таку ж позицію на початку 2000-х рр. займав і її батько – Жан Ле Пен, пропонуючи денонсувати угоди по ЄС та переписати їх на основі пріоритету націй.

Однак, консервативні сили Європи залишаючись розрізненими, не змогли представити чітку альтернативу сучасній моделі ЄС, котра б відповідала викликам сучасного світу та часу.

Друга сторона євроскептицизму пов'язана із думкою про необхідність більш глобального Атлантичного об'єднання: американський професор Р. Тріффін у 1980-х рр. наголошував на більшій ефективності моделі США, що пояснює й більшу продуктивність їхньої економіки. Відтак Європа має орієнтуватись та інтегруватись із США в економічній та інших сферах, так само, як у військово-політичній (НАТО).

Також традиційним представником євроскептичних настоїв є частина британського політикуму. Вони посилюються на фоні низки економічних та політичних проблем, останній сплеск яких припадав на кінець 2015 – початок 2016 рр. У лютому 2016 р. під час саміту ЄС у Брюсселі було розглянуто позицію Великої Британії (вимоги: право вето на рішення для країн-членів Єврозони; зменшення соціальних виплат тим громадянам ЄС, котрі працюють у Великій Британії, але не є британцями). Прем'єр Британії Д. Кемерон підкріплював свою

позицію даними опитування у своїй країні: 36% – за вихід із ЄС, а 34% – проти.

Зрештою євроскептичні настрої у Великій Британії завершилися так званим брекзитом (Brexit) – референдумом у червні 2016 року. За його результатами (51,9 % тих, хто голосував – за вихід із ЄС) Лондон оголосив про вихід із ЄС. Це рішення було вкрай неоднозначно сприйняте як на теренах ЄС, так і у самій Британії. Процедура виходу розпочалася того ж 2016 року, проте виявилася надто складною і триватиме довгий час. Рішення Лондона мало негативний вплив на ЄС, проте не катастрофічний.

Паралельно із скептиками, на теренах ЄС досить сильними є позиції єврооптимістів. Більшість із них спираються на концепцію федералізму, наголошуючи що федералізм є природним для Європи явищем (професор Д. Сіджанські, монографія «Майбутнє федералізму в Європі»). Проф. Ж. Рубан наголошував, що сфера національного суверенітету поступово зменшується, і досить перспективним є поняття «Європа-держава».

У цьому ж контексті слід розглядати й міркування про те, що зважаючи на велику кількість членів ЄС, котрі мають різний потенціал, у ЄС може виникнути ядро, яке запропонує окремим країнам модель більш інтенсивної інтеграції (схоже на «Європу різних швидкостей»).

Загалом, незважаючи на реалізацію більшості положень концепту «єдиної Європи» і створення потужного інтеграційного об'єднання – Європейського Союзу, дискусії щодо його сьогодення та майбутнього тривають, засвідчуючи складність та неоднозначність цього процесу.

---

## **SUSTAINABLE GROWTH IN THE EU**

- 1. Reasons for Beginning of an EU Renewables Policy.**
- 2. Evolution of the EU's Renewable Energy Policy.**
- 3. Green Energy and Energy Security.**
- 4. The Sustainable Development Goals.**

After the economic, financial and social crises the need to promote growth-enhancing policies have multiplied. The crises should represent the opportunity to place more emphasis on the qualitative aspects of the growth model needed for long-term sustainability<sup>1</sup>.

Pope Francis once said: «Time, my brothers and sisters, seems to be running out; we are not yet tearing one another apart, but we are tearing apart our common home. Today, the scientific community realizes what the poor have long told us: harm, perhaps irreversible harm, is being done to the ecosystem. The earth, entire peoples and individual persons are being brutally punished... there is an invisible thread joining every one of those forms of exclusion: can we recognize it? These are not isolated issues. I wonder whether we can see that these destructive realities are part of a system which has become global... This system is by now intolerable: farmworkers find it intolerable, labourers find it intolerable, communities find it intolerable, peoples find it intolerable...

The earth itself – our sister, Mother Earth, as Saint Francis would say – also finds it intolerable...

The first task is to put the economy at the service of peoples. Human beings and nature must not be at the service of money. Let us say NO to an economy of exclusion and inequality, where money rules, rather than service. That economy kills. That economy excludes. That economy destroys Mother Earth...

---

<sup>1</sup> S.Sabato, D. Natali, C. Barbier. A Model for Implementing Sustainable and Qualitative Growth in the EU. Brussels, 2014. P. 7-9.

The second task is to unite our peoples on the path of peace and justice. The world's peoples want to be artisans of their own destiny. They want to advance peacefully towards justice. They do not want forms of tutelage or interference by which those with greater power subordinate those with less. They want their culture, their language, their social processes and their religious traditions to be respected... the monopolizing of the communications media, which would impose alienating examples of consumerism and a certain cultural uniformity, ... is ideological colonialism...

The third task, perhaps the most important facing us today, is to defend Mother Earth. Our common home is being pillaged, laid waste and harmed with impunity. Cowardice in defending it is a grave sin. We see with growing disappointment how one international summit after another takes place without any significant result. There exists a clear, definite and pressing ethical imperative to implement what has not yet been done... People and their movements are called to cry out, to mobilize and to demand – peacefully, but firmly – that appropriate and urgently-needed measures be taken. I ask you, in the name of God, to defend Mother Earth»<sup>1</sup>.

And the main: «But what can I do? What can be done by those students, those young people (...) who come (...) with their hearts full of hopes and dreams, but without any real solution for my problems? A lot! They can do a lot of the future of humanity is in great measure in your own hands, through your ability to organize and carry out creative alternatives, through your daily efforts. Don't lose heart! You are sowers of change»<sup>2</sup>.

New financial and policy instruments for sustainable growth in the EU investigates the current status quo of the European eco-industry along with its future prospects. It goes back to the beginning

---

<sup>1</sup> Pope Francis, Santa Cruz de la Sierra, Bolivia, 9th July 2015. [http://en.radiovaticana.va/news/2015/07/10/pope\\_francis\\_speech\\_at\\_world\\_meeting\\_of\\_popular\\_movements/1157291](http://en.radiovaticana.va/news/2015/07/10/pope_francis_speech_at_world_meeting_of_popular_movements/1157291)

<sup>2</sup> The same.

of a European policy on renewables in order to trace the evolution of Europe's transformation towards a green economy.

Most importantly, the study acknowledges that Europe's green economies are still highly dependent on public subsidies, which is why an increase in private investments and venture capital is considered crucial for the development of economically viable industries.

This study outlines the progress the EU has made towards achieving goals and highlights the most important political and economic obstacles for their realisation, such as the challenge of phasing out renewable subsidies while maintaining a competitive green industry. This progress can be a bright example for Ukraine. It shows existing policy and financial instruments for the promotion of green energy and business, identifies shortcomings and formulates policy implications including the need for new investment forms, sustainable financial products and more transparency in the eco-industry.

We should remember about the evolution of the EU's renewable energy policy, assesses the current status of renewables within Europe's transformation toward a green economy, analyses the challenges that the Union currently faces in this effort and, finally, formulates policy implications.

A European policy on renewable energy dates back to the 1997 White Paper, *Energy for the Future: Renewable Sources of Energy*. But it was not until 2009 that the EU adopted legally binding targets in the form of the current '2020' goals (20% renewable energy, 20% increase in energy efficiency, 20% reduction of greenhouse gas emissions, all by 2020). This study finds that Europe has been progressing towards these goals but that many challenges still lie ahead; the EU needs to do its homework now and to readjust its policies to keep the 2020 goals within reach.

Given strong international competition, a great deal of volatility in the relatively young renewables sector and the fact that

most alternative energy technologies have not yet achieved price parity vis-a-vis conventional forms of energy production, the EU needs to generate and maintain the general framework conditions under which the eco- industry can grow sustainably. The authors identify the need to mobilise adequate amounts of private investment capital as the most pressing current challenge to this endeavour. New investment forms, sustainable financial products along with greater transparency on the part of the eco-industry are necessary to make available more venture capital, which the industry requires in order to maintain the necessary technological edge. Further, public investment, especially in the R&D sector, remains necessary until green technologies become economically viable on their own. Subsidies and public incentives have helped get the young eco-industry off the ground and should not be discontinued before renewable technologies have achieved price parity. Instead, this study recommends starting with the phase out of fossil fuel subsidies now. Nonetheless, the planning for a definite phase out of subsidies for renewables should also be undertaken and written into law in tandem with the phase out of fossil subsidies to help ensure that all energy technologies compete against each other on a level playing field as soon as possible. This, ultimately, will bring the greatest benefits to consumers, states as well as the environment in the long term. Because today, Europe is a global leader in green industries and has committed itself to some of the most ambitious policy goals in this field around the world.

The White Paper produced in November 1997 by the EU Commission entitled *Energy for the Future: Renewable Sources of Energy*. It followed a general White Paper<sup>1</sup> on energy from 1995 in which the Commission had already alerted Europeans to the significance of a coherent European energy strategy for the twenty-

---

<sup>1</sup>European Commission, *An Energy Policy for the European Union*, White Paper, COM (95) 682 final (13 December 1995), accessed at [http://europa.eu/documentation/official-docs/white-papers/pdf/energy\\_white\\_paper\\_com\\_95\\_682.pdg](http://europa.eu/documentation/official-docs/white-papers/pdf/energy_white_paper_com_95_682.pdg).

first century and had among other things explicitly called for the promotion of renewables.

Most importantly, the 1997 White Paper laid the groundwork for the ‘2010 goals’, which marked the first phase of a concerted push for renewables at the European Community level and allowed the topic of alternative energy to assume center stage within EU politics. Specifically, the Commission called on Europe to double the share of renewables in gross energy consumption from under 6% to 12% by 2010.<sup>1</sup>

In 1997 the EU also explicitly embraced ‘the principle of sustainable development’ within the amendments to the Treaty of the European Union made at the summit in Amsterdam - only weeks before the preparation of the Kyoto Protocol in December that same year - where the Europeans found themselves among the strongest advocates for an ambitious plan to reduce global greenhouse gas emissions.

The motivation for promoting renewable energy remains the same today as during the 1990s and consists of three main components:

1. renewables are seen as a central resource in the quest for energy security, particularly in terms of the diversification of energy sources and the lowering of dependency on imports (mainly oil and gas);
2. renewables are considered a key tool in meeting environmental challenges, particularly in mitigating the effects of climate change;
3. renewable energy sources promise various economic benefits, such as keeping energy affordable in the long-term, contributing to job creation, developing new export potential

---

<sup>1</sup> European Commission, Energy for the Future: Renewable Sources of Energy, White Paper, COM(97) 599 final (26 November 1977), 10, accessed at [http://ec.europa.eu/energy/library/599fi\\_en.pdf](http://ec.europa.eu/energy/library/599fi_en.pdf).



through green technology and expertise and enabling sustainable development.

Europe formed the Johannesburg Renewable Energy Coalition (JREC) in order to accomplish at the national and regional level what seemed out of reach internationally. At the January 2004 European Renewable Energy Conference in Berlin - organised within the framework of the JREC - the participants' primary conclusion was that Europeans needed to set clear and ambitious goals for themselves beyond 2010. The proposed new target was that by 2020 at least 20% of Europe's energy should come from renewables. At the time it seemed increasingly likely that Europe would fall short of the initial targets set for 2010. But, regardless of the eventual outcome, clear medium and long-term goals were deemed essential in order to provide stable and predictable conditions for private sector investments<sup>1</sup>.

The 2009 Renewable Energy Directive contains specific, binding national targets that each Member State has to meet in order for the EU to reach the overall 2020 goals. Member States had to submit national renewable energy action plans to the Commission by June 2010, detailing how they plan to meet their individual renewables targets by the end of the decade. Every two years they have to submit follow-up reports, in which they need to show whether they are following the indicative trajectory laid out in the action plan and are thus on track towards meeting the 2020 goals. The EU continually monitors Member States' progress and provides guidance to those countries that are falling behind on their individual goals. The directive also contains the possibility of a 'statistical transfer', by which a country exceeding its targets can transfer a share of its surplus to a lagging Member State. States that fail to meet their target can under certain conditions also buy energy produced from

---

<sup>1</sup> A. Duero, S.-D. Kopp. Green Energy - Green Business: New Financial and Policy Instruments for Sustainable Growth in the EU. P. 13-14.

renewables from a third, non-member country in order to meet their obligations.

The bulk of the cost for the technological investments and changes is to be borne by the Member States. Yet the EU does provide a number of financial and non-financial channels through which it may contribute to the promotion of renewables. Beginning with the former: the largest share of financial support available from the EU comes from its funds, especially the European Regional and Development Fund (ERDF) and the Cohesion Fund (CF), as well as the two European banks, the European Investment Bank (EIB) and the European Bank for Reconstruction and Development (EBRD). Funding from these sources mainly goes toward large-scale investment projects.

The EU has, moreover, a number of non-financial direct and indirect mechanisms to support Member States in their efforts to promote renewables and meet their 2020 obligations. The Renewable Energy Directive explicitly foresees the possibility of and encourages cooperation between Member States through joint programmes with other Member States as well as third country partners. The main reason behind this is the general conviction held by EU policymakers that, ultimately, the full potential of renewables can be achieved only in a truly regional energy market in which economies of scale can be achieved. In addition, the EU in general performs an advisory role vis-a-vis Member States; on the basis of its continuous monitoring, it tries to foster cooperation and aims at promoting best practices and innovative measures. As mandated by the 2009 Renewable Energy Directive, the EU hosts the Transparency Platform<sup>15</sup> on its website, where Member States' action plans and progress reports as well as EU documentation can be accessed, in order to provide greater openness and stimulate exchange in the policy, business and research communities as well as within the general population.

According to recent estimates, most Member States are currently on track towards at least meeting their individual

renewables goals for 2020<sup>1</sup>. A handful of countries, notably Italy and Luxembourg, have fallen behind somewhat, but this is partly due to the latest financial crisis and subsequent economic downturn. Also, a significant number of countries will likely exceed their commitments. Thus the overall goals at the Community level do not seem to be in jeopardy.

However, it is important to point out that the final outcome hinges on many different variables, which may also impact each other. Of fundamental importance are the future prices of conventional energy sources, notably crude oil prices. But also the future economic climate, the weather, gains in energy efficiency, technological developments and many other factors that cannot be known at this point; therefore, the reliability of current forecasts hinges on estimates that may be more or less accurate.

Given that attainment of the 2020 goals seems more and more likely, a trend has developed towards shifting attention more in the direction of 2030 and even 2050 as the next medium and long-term reference points.

In the area of promotion policies, the EU expects a gradual convergence of support schemes in the long term, claiming that a ‘convergence of financing, such as feed-in tariffs, will be necessary in the medium or long term, when a truly European market is created. This can include greater cooperation in setting tariffs, technology bands, tariff lifetimes, etc. It could also include completely joining the support schemes (such as planned by Norway and Sweden)<sup>2</sup>.

The dynamic green businesses of the European eco-industry have great potential for fostering economic growth and thereby contributing to the achievement of the EU’s ambitious green economy

---

<sup>1</sup> European Commission, Communication from the Commission to the European Parliament and the Council “Renewable Energy: Progressing towards the 2020 Target”, COM(2011) 31 final (31 January 2011) accessed at <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0031:FIN:EN:PDF>.

<sup>2</sup> A. Duero, S.-D. Kopp. Green Energy - Green Business: New Financial and Policy Instruments for Sustainable Growth in the EU. P. 20-21.

goals and targets as stipulated in the 2020 strategy (Europe 2020). The strategy focuses on five central objectives: employment, innovation, education, social inclusion as well as climate and energy<sup>1</sup>.

All of us know that speaking about climate deals with energy. In modern context with green energy and energy security.

Achieving Energy Security:

- reduce risks to energy systems, both internal and external;
- build resilience in order to manage the risks that remain

Tools Include: -ensuring markets function so that the forces of demand and supply correspond;

- developing adequate production and transport infrastructure;
- expanding risk management systems (reserves, emergency planning and transport infrastructure;

- expanding risk management systems (reserves, emergency planning and alternative supply routes);

- maintaining a diversified portfolio of energy suppliers;

- and keeping demand under control (energy efficiency)

Balanced Approach: -energy security considerations must be balanced against competitiveness and environmental concerns;

- notably climate change<sup>2</sup>.

Besides this we must remember about Global Energy Systems, because in globalised world everything is interconnected (i.e. markets, trade routes etc.):

- Countries, regional systems are parts of global systems, trends etc.
- Oil: fully integrated world market;
- Electricity: regional markets;
- Some basic information on „top players” provide a necessary framework for our analysis;

---

<sup>1</sup> European Commission, Europe 2020 Targets, accessed at [http://ec.europa.eu/europe2020/reaching-the-goals/targets/index\\_en.htm](http://ec.europa.eu/europe2020/reaching-the-goals/targets/index_en.htm).

<sup>2</sup> <http://www.iss.europa.eu/publications/detail/article/what-energy-security-for-the-eu/>

- Open source, accurate, official, detailed, up to date information tends to be usually unavailable for free (UN, EU, multinational companies etc.).

On the other hand a lot of politicians and scientists speak about renewables. So, renewables: Myth or Solution?

- Solar and wind power are considered to be renewable while they are not: the sun is being depleted. For human time frames: yes, they are renewable.

- Fossil energy is considered to be not renewable while it is. Humans do not have millions of years to wait for such „renewal”.

But there are some problems with renewable energy:

- Fluctuation of solar and wind power input vs. stable grid.
- Energy storage is not yet efficient and cheap enough to resolve this problem.

- Price: not affordable in many countries (lack of appropriate sunshine and wind).

- Environmental effects: wind turbines disturb and destroy birds and bats, underwater turbines do the same to fish or degrade land by creating an industrial zone

- Environment friendliness of renewable energy is a dogma that needs proper explanation – otherwise it is a myth.

The main priority in Green Energy / Sustainable Growth is the improvement of competitiveness and the creation of new jobs. For this purpose, the key aspects of the plan, according to the European Commission, include the following:

- using environmental policy and legislation to promote eco-innovation;

- supporting demonstration projects and partnering to bring promising, smart and ambitious operational technologies to market;

- developing new standards to boost eco-innovation;

- mobilising financial instruments and support services for SMEs;

- promoting international cooperation;

- supporting the development of emerging skills and jobs and related training programmes to match labour market needs; and
- promoting eco-innovation through European Innovation Partnerships.

Partnerships between stakeholders from the private and public sector will assume shared responsibility for the implementation of the plan<sup>1</sup>.

To achieve sustainable green growth, eco-innovation policies need to be addressed at the global level. In September 2011, the European Parliament called for global green economy targets which are to be determined at the UN's 2012 Rio de Janeiro summit on sustainable development. Parliament supported the European Commission's call for a 'Green Economy Roadmap' including 'accountable targets' and 'global goals' to increase renewable energy use and energy efficiency. A proposed first step in this direction could put an end to environmentally harmful subsidies by 2020 and - as proposed by the European Parliament - lead to the introduction of an international tax on financial transactions to support climate and biodiversity protection in developing countries<sup>2</sup>.

The Sustainable Development Goals:

Goal 1. Ensure poverty in all its forms everywhere;

Goal 2. Achieve food security and improved nutrition, and promote sustainable agriculture;

Goal 3. Ensure healthy lives and promote well-being for all at all ages;

Goal 4. Ensure inclusive and equitable quality education and promote life-long learning opportunities for all;

---

<sup>1</sup> European Commission, EcoAP (2011), accessed at [http://ec.europa.eu/environment/etap/inaction/ecoAp\\_launched\\_en.html](http://ec.europa.eu/environment/etap/inaction/ecoAp_launched_en.html).

<sup>2</sup> MEPs Call for Global Green Economy Targets, European Parliament/News, accessed at <http://www.europarl.europa.eu/news/en/pressroom/content/20110929IPR27849/html/MEPs-call-for-global-green-economy-targets>.

Goal 5. Achieve gender equality and empower all women and girls;

Goal 6. Ensure availability and sustainable management of water and sanitation for all;

Goal 7. Ensure access to affordable, reliable, sustainable, and modern energy for all;

Goal 8. Promote sustained, inclusive and sustainable economic growth, full and productive employment and decent work for all;

Goal 9. Build resilient infrastructure, promote inclusive and sustainable industrialization and foster innovation;

Goal 10. Reduce inequality within and among countries;

Goal 11. Make cities and human settlements inclusive, safe, resilient and sustainable;

Goal 12. Ensure sustainable consumption and production patterns;

Goal 13. Take urgent action to combat climate change and its impacts (acknowledging that the UNFCCC is the primary international, intergovernmental forum for negotiating the global response to climate change.);

Goal 14. Conserve and sustainably use the oceans, seas and marine resources for sustainable development;

Goal 15. Protect, restore and promote sustainable use of terrestrial ecosystems, sustainably manage forests, combat desertification, and halt and reverse land degradation and halt biodiversity loss;

Goal 16. Promote peaceful and inclusive societies for sustainable development, provide access to justice for all and build effective, accountable and inclusive institutions at all levels;

Goal 17. Strengthen the means of implementation and revitalize the global partnership for sustainable development.

According to Venice Declaration on Environmental Ethics: “The problem is not simply economic and technological; it is moral and spiritual. A solution at the economic and technological level can

be found only if we undergo, in the most radical way, an inner change of heart, which can lead to a change in lifestyle and of unsustainable patterns of consumption and production...

What is required is an act of repentance on our part. We have been making decisions, taking actions and assigning values that are leading us away from the world as it should be, ... away from all that is essential for a healthy planet and a healthy commonwealth of people. A new approach and a new culture are needed, based on the centrality of the human person within creation and inspired by environmentally ethical behavior ... Such an ethics fosters interdependence and stresses the principles of universal solidarity, social justice and responsibility, in order to promote a true culture of life.”<sup>1</sup>.

Against the backdrop of the Europe 2020 flagship initiative on resource efficiency, the European Commission in September 2011 also set out the Roadmap to a Resource Efficient Europe. It aims to address resource inefficiency in sectors with particularly strong effects on the environment, such as agriculture, buildings and transport that account for 70-80% of all environmental impacts. Clear targets, however, will only be developed by 2013; policymakers, experts, NGOs, business and consumers will share responsibility for the formulation of these targets. New legislative approaches, market-based instruments, adapted funding instruments and the promotion of sustainable production and consumption will be introduced and long term objectives on resource efficiency will be defined<sup>2</sup>.

The EU is considered to be a leader in climate policy and the European ‘green job market’ has developed very rapidly in recent years. Fears that climate policy may cause large- scale job losses have thus far turned out to be unjustified. Most of the decrease in employment has occurred in extractive and energy-intensive

---

<sup>1</sup> The Venice Declaration on Environmental Ethics, June 2002.

<sup>2</sup> European Commission, Roadmap to a Resource Efficient Europe, COM(2011) 571 final (20 September 2011), accessed at [http://ec.europa.eu/environment/resource\\_efficiency/pdf/com2011\\_57.pdf](http://ec.europa.eu/environment/resource_efficiency/pdf/com2011_57.pdf).



industries, where it is largely due to automation, market liberalisation and outsourcing, and not related to climate protection measures. On the contrary, products associated with a 'green economy' usually tend to be more labour-intensive than products associated with traditional fossil-fuel based industries.

Available figures show that in Europe close to 400,000 jobs have been created in the renewable energy sector. About 2.1 million people are employed in efficient transport and over 900,000 in industries that supply energy efficient goods and services. These jobs span a wide range of professions, skill levels and salaries. Green jobs include, for example, the manufacturing, installation and maintenance of wind turbines and solar panels, and construction work related to improving energy efficiency in buildings. They offer a wide array of opportunities for large sections of the labour force. It is estimated, furthermore, that there are another five million indirect jobs created by related branches. Job opportunities in public transportation, building sectors, wind power, solar photovoltaic and bio-energy businesses have been on the rise in recent years. Compared to 130 million jobs in the EU altogether, the number of green jobs remains small. However, it exceeds the 2.8 million jobs in more carbon-intensive industries such as mining, electricity, gas, cement and the iron and steel sectors. This is a trend that experts expect to continue in the coming years. Between 2000 and 2008, employment in these areas had an annual growth rate of 6.7%.

In total, the EU-27 eco-industry had a turnover of €232 billion in 2004 and €319 billion in 2008, which corresponds to 2.2% and 2.5% of GDP, respectively. Adjusted for inflation, the annual growth rate of the eco-industry within the EU-27 is 5.9%. The four largest sub-sectors are waste management (32%), water supply (21%), wastewater management (11%) and recycled materials (18%). The global market for eco-industries is currently around €1 trillion per year and

is expected to triple by 2030; the EU has roughly 33% of the global market share<sup>1</sup>.

According to an ‘Advanced Renewable Strategy’ modelling exercise supported by the EU, 2.5 million net jobs in the European renewable energy sector could be reached by 2020.

In the area of wind energy, Europe has the potential to grow from today’s 154,000 direct and indirect jobs to about 329,000 jobs in 2020 and 377,000 in 2030. The market leaders would be Germany, Spain and Denmark followed by France, the UK and Portugal<sup>2</sup>.

Germany, as a leading global producer of solar cells, accounts for almost two-thirds of Europe’s photovoltaic (PV) related employment of about 90,000. The remaining third is almost entirely covered by Spain. By 2020, the EU’s PV workforce is expected to reach 727,000 jobs and potentially million jobs by 2030. Concentrating solar power (CSP), in contrast, is a very young industry. Nevertheless, companies from Spain, Germany, Belgium and the UK are expected to contribute to the production of collectors, mirrors/ reflectors and other components by 2020. Precise capacity predictions, however, are not available. Another young but quickly emerging industry is solar thermal heating. In this sector alone, Germany employs more than 17,000 people, Spain 9,000 and Italy about 3,000. According to an ECORYS study, there is a good possibility that a significant number of additional jobs will be created by 2020 or by 2030.

In the area of bio energy, again, studies suggest a potential of 580,000 jobs in biomass heating, 424,000 in biofuels and 2.7 million in the biogas industry. Most facilities today are in Germany and Austria, but the sector is also booming in Eastern Europe. The

---

<sup>1</sup> European Commission, EU Environment Policy: Supporting Jobs and Growth (2011), accessed at [http://ec.europa.eu/environment/enveco/industry\\_employment/pdf/facts\\_and\\_figures.pdf](http://ec.europa.eu/environment/enveco/industry_employment/pdf/facts_and_figures.pdf).

<sup>2</sup> ECORYS, Research and Consulting, Study on the Competitiveness of the EU Eco-industry (Brussels, 2009), accessed at [http://ec.europa.eu/enterprise/newsroom/cf/getdocument.cfm?doc\\_id=5416](http://ec.europa.eu/enterprise/newsroom/cf/getdocument.cfm?doc_id=5416).

development of the second and third generation of biofuels will offer considerable additional opportunities<sup>1</sup>.

Another area with substantial employment potential is urban public transport. Today, more than 900,000 people are employed in this area and every direct job creates another two to two and a half indirect jobs. The expansion and modernisation of transit systems, therefore, can lead to the creation of a significant number of new jobs in operating transport systems, manufacturing buses, light rail and subways, maintaining rolling stock and infrastructure etc.

Further opportunities will open up through a shift away from automobiles and trucks towards low-carbon vehicles, public transit and inter-urban rail. The development of hybrid electric vehicles (HEVs) and plug-in hybrid electric vehicles (PHEVs), for example, will create jobs for the production of such cars, which need nickel-metal hydride and lithium ion batteries, charging stations and an expansion of smart grids for handling a growing PHEV fleet. At this point, however, there are no detailed studies concerning the losses and gains of such a shift. Exact predictions are not possible<sup>2</sup>.

These numbers show that the European eco-industry has great potential to serve as a driver for growth and employment. Nevertheless, it is at the same time confronted by daunting challenges.

European industry has already made significant advances in improving its energy efficiency. It is also well placed to grasp the opportunities of the emergence of environmental industries. Environmental industries in Europe are at the global forefront on technologies generating a turnover of approximately 2.2% of EU GDP, and employing million people. To overcome regulatory and other obstacles, which can however prevent the full exploitation of the new market opportunities, a range of policy tools including

---

<sup>1</sup>The same.

<sup>2</sup> A. Duero, S.-D. Kopp. Green Energy - Green Business: New Financial and Policy Instruments for Sustainable Growth in the EU. P. 28-29.

market based instruments and well designed regulation will be needed.<sup>1</sup>”

Indeed, over one-third of global annual revenues from eco-industries (€600 billion) are generated in the EU. In renewable power generation, the Union has over 40% of the global market share and European waste management and recycling technologies account for 50% of the global market. The bulk of the remaining global turnover for eco- industries is generated by Japan and the US.

Globally, the EU’s eco-industry is an established market player. However, it is coming under increasing pressure

from Japanese as well as Taiwanese and Chinese competition in a range of market segments. Furthermore, the US is a serious challenger in the area of bioplastics, the environmental technology with the highest projected growth rate to 2020<sup>2</sup>.

Global awareness of environmental problems and, thus, issues such as renewable energy, energy efficiency and emissions control, has been increasing over the last decade. Accordingly, public investments in R&D projects and technological development in these areas have been increasing as well. In the US and Japan, private investors and commercial banks have started playing a more important role for the eco-industry, as sub-sectors of the eco-industry have increasingly become more economically viable.

The EU still benefits from its early creation of environmental policies and regulations. At the same time, however, emerging countries like China have been highly successful in attracting foreign direct investment (FDI) (e.g. in photovoltaics). Looking at the overall state of new financial investment in sustainable energy, it can be seen in figure 1 that other regions are no longer far removed from Europe:

---

<sup>1</sup> European Commission, Mid-term review of industrial policy. A contribution to the EU’s Growth and Jobs Strategy, accessed at <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0374:FIN:EN:PDF> on 15. March 2012.

<sup>2</sup> ECORYS, Research and Consulting, Study on the Competitiveness of the EU Eco-industry (Brussels, 2009), accessed at [http://ec.europa.eu/enterprise/newsroom/cf/getdocument.cfm?doc\\_id=5416](http://ec.europa.eu/enterprise/newsroom/cf/getdocument.cfm?doc_id=5416).

in 2009 Europe accounted for 37% of all new global investment in renewable energy, whereas Asia and Oceania accounted for 34% and nearly matched the EU<sup>1</sup>.

More important is the fact that today a shift in activity in renewable energy towards developing countries is evident. According to an analysis commissioned by UNEP's Division of Technology, Industry and Economics (DTIE) from Bloomberg New Energy Finance, new global investment was \$211 billion in 2010, a new record (up 32% compared to 2009). New financial investment, however, was \$143 billion in 2010, of which \$70 billion was in developed countries and \$72 billion in developing countries

The large-scale economic stimulus packages passed by several EU members following the global financial crisis in 2008 were regarded as another opportunity for Europe's green economy. However, so far, less than 9% of a combined €42 billion in stimulus funds has been used as an incentive for the development of green sectors. At any rate, given the necessity of budget consolidation in most EU states, stimulus programmes cannot be considered a sustainable source of funding for renewables. Therefore, the focus must lie on the establishment of a business-friendly environment that stimulates private investment to contribute to economic recovery and, at the same time, serves to set Europe on a course towards a low-carbon, sustainable economy<sup>2</sup>.

Besides the pension funds and their contribution, banks will have to continue to play a crucial role in the design of 'green' financial markets. Public banks, such as savings banks and the Landesbanken in Germany, should examine the green potential of their financial products. Policymakers, on the other hand, need to

---

<sup>1</sup> European Commission, EU Environment Policy Supporting Jobs and Growth (2011), accessed at [http://ec.europa.eu/environment/enveco/industry\\_employment/pdf/facts\\_and\\_figures.pdf](http://ec.europa.eu/environment/enveco/industry_employment/pdf/facts_and_figures.pdf)

<sup>2</sup> Low Carbon Jobs for Future: Current Opportunities and Future Prospects Executive Summary, 2009. P. 10-15.

create the necessary conditions to ensure that financial markets become a central lever for investments in Europe's eco-industry. The changes to financial markets should pursue the following targets:

- the elimination of short-term financing problems;
- the provision of venture capital for start-ups and early- growth financing;
- an increase in the transparency of financial markets; and
- the creation of new forms of investment for mobilising capital.

Fiscal and financial policy incentives need to be designed with a view to obtaining a long-term return on capital investments. Speculation in green assets should be avoided or reduced to a minimum of hedging. Moreover, projects and investments could aim at specific technologies in order to maintain Europe's technological advantage. As for financial market actors, they need to develop greater competence in assessing green industry projects and identifying sustainable investments. Today, many banks cannot provide the necessary technological knowledge and expertise, which may result in missed market opportunities<sup>1</sup>.

By providing more information, the eco-industry itself can contribute to an increase in the willingness to invest in green technologies. Key performance indicators (KPI) for sustainable development (SD), for example, could be part of annual business reports. Furthermore, the provision of general information on intersectoral environmentally relevant indicators would contribute to more investment certainty as well. The minimum requirement for companies could be the provision of information concerning the three most relevant SD-KPIs of a branch. Therefore, policymakers should consider the compulsory integration of SD-KPIs into the annual business reports of green industry companies. By attaching the

---

<sup>1</sup> Research and Consulting, Study on the Competitiveness of the EU Eco-industry. Brussels, 2009.

guidelines to existing accountancy rules, the bureaucratic burden could be kept at a minimum<sup>1</sup>.

I should like to conclude this short research by mentioning five tools: “We are a bit hesitant to discuss them ... because they require the use of words that do not come easily from the mouths or word processors of scientists. They are considered too “soft” to be taken seriously in the cynical public arena. They are: visioning, networking, truth-telling, learning and loving.

The transition to a sustainable society might be helped by the simple use of words like these more often, with sincerity and without apology, in the information streams of the world”<sup>2</sup>.

The mixed and limited achievements of EU economic and social governance have been analysed, together with major sources of challenges and risks. To conclude, sustainable growth in EU is in a good position. EU goes to implement its eco-industry by 2020 and beyond.

---

<sup>1</sup> A. Duero, S.-D. Kopp. Green Energy - Green Business: New Financial and Policy Instruments for Sustainable Growth in the EU. P. 54.

<sup>2</sup> D.H. Meadows, D.L. Meadows and J. Randers. Beyond the Limits, 1992. Chapter 8. P. 223-224.

## **РОЗДІЛ III. УКРАЇНА ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ: СТАНОВЛЕННЯ ВІДНОСИН І СФЕРИ СПІВРОБІТНИЦТВА**

### **ВИЗНАННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ ЄВРОПЕЙСЬКИМ СПІВТОВАРИСТВОМ. ВСТАНОВЛЕННЯ ДІАЛОГУ ТА УКЛАДАННЯ ПРАВОВОЇ БАЗИ ВІДНОСИН МІЖ УКРАЇНОЮ І ЄС**

- 1. Початок розбудови зовнішньої політики України (1990 – 1993 рр.).**
- 2. Активізація європейського вектору співробітництва: Угода про партнерство і співробітництво (УПС), Стратегія, Програма та інституційне забезпечення інтеграції, Закон про програму адаптації законодавства.**
- 3. Україна в Європейській політиці сусідства.**
- 4. Підготовка Угоди про асоціацію.**
- 5. Українська криза та вплив ЄС на її врегулювання.**
- 6. Механізм імплементації Угоди про асоціацію.**
- 7. Саміти Україна–ЄС.**

#### **1. Початок розбудови зовнішньої політики України (1900–1992 рр.)**

Вихід УРСР на міжнародну арену відбувся внаслідок перемоги союзників над нацистською Німеччиною у Другій світовій війні, але здійснювався в інтересах Союзу. Від середини 40-х до 1990 р. УРСР зовнішньої політики не вела. Москва не дозволила встановити дипломатичні відносини навіть із сусідами – «країнами народної демократії».

У 1947 р. уряд Великобританії запропонував встановити дипломатичні відносини, але уряд УРСР відмовився. У 1956 р. аналогічна пропозиція Судану теж була відхилена. Упродовж



цього часу Україна була членом 15–16 міжнародних організацій, 70 постійних та їхніх тимчасових органів. Час від часу із котроїсь з них виключали СРСР (як правило, за порушення прав людини), тоді виключали й Україну.

Зміни в цьому плані окреслилися тільки у 1990 р., коли була ухвалена «Декларація про державний суверенітет». Стаття X документу гласила: «Українська РСР як суб'єкт міжнародного права здійснює безпосередні зносини з іншими державами, укладає з ними договори, обмінюється дипломатичними, консульськими, торговими представництвами, безпосередньо бере участь в загальноєвропейському процесі і європейських структурах»<sup>1</sup>.

Проблем у реалізації цього курсу – безліч: стара Конституція 1978 р., існування СРСР, брак досвіду. Зробити перші кроки у цьому напрямку випало Анатолію Зленку, міністру закордонних справ УРСР з 1990 р. Користуючись підтримкою Е. Шеварднадзе, він уже у вересні 1990 р. здійснив спроби розпочати власну зовнішню політику України.

Саме тоді до Києва з офіційним візитом прибув президент Угорської Республіки Арпад Генц. У жовтні того ж року відбувся візит міністра закордонних справ Польщі Кшиштофа Скубішевського. У результаті була укладена «Декларація про принципи і основні напрямки розвитку українсько-польських відносин»<sup>2</sup>. Це були важкі перші кроки. До названих причин треба додати брак власного валютного фонду.

Ситуація змінилася найрішучішим чином після проголошення незалежності 24 серпня, а особливо після референдуму 1 грудня 1991 р.

---

<sup>1</sup> Декларація про державний суверенітет України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12>

<sup>2</sup> Декларація про принципи та основні напрямки розвитку українсько-польських відносин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616\\_176](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_176)

Зовнішня політика є атрибутом незалежних держав. У грудні 1991 р. розпочався рік дипломатичного визнання України, він продовжувався увесь наступний календарний рік. Першими Україну визнали Польща та Канада, потім Угорщина, Латвія і Литва, потім Росія (за грудень – 68 держав). Україну визнали 134 держави світу, 111 оголосили про намір встановити дипломатичні відносини. За цей час було відкрито 42 іноземних посольства, більше ніж у 20 країнах світу оформились українські амбасади. 30 січня 1992 р. Україна стала членом Ради з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ).

Відносини між Україною та Європейським Союзом були започатковані в грудні 1991 р., коли міністр закордонних справ Нідерландів Анрі «Ганс» ван ден Брук, як представник головної в ЄС країни, у своєму листі від імені Євросоюзу офіційно визнав незалежність України.

Обставини, в яких відбувалося формування зовнішньополітичного курсу України, не можна охарактеризувати однозначно, як несприятливі, чи, навпаки, добрі. До перших відноситься те, що у спадок від СРСР вона не отримала нічого: активи і нерухома власність за кордоном відійшли Росії. Україна не одержала ні золотого запасу, ні валюти, все це, а також алмазний фонд теж дісталися Росії. Дався взнаки і брак спеціалістів. Скажімо, в МЗС Росії працювало до 3 тис. дипломатів, у польському міністерстві – 900 працівників і понад 2 тис. за кордоном. В Україні на 1992 р. – 200 штатних працівників. Існувала гостра проблема підготовки кадрів.

2 липня 1993 р. після запеклих і тривалих дебатів Верховна Рада ухвалила постанову «Про основні напрямки зовнішньої політики України». У ньому було визначено завдання зовнішньої політики молодій державі: утвердження і розвиток України як незалежної демократичної держави; забезпечення стабільності її міжнародного становища; збереження територіальної цілісності та недоторканності кордонів;

входження народного господарства України до світової економічної системи для його повноцінного розвитку, підвищення добробуту народу; захист прав та громадян України, юридичних осіб за кордоном; підтримання контактів із зарубіжними українцями та надання їм допомоги; розповсюдження у світі образу України як надійного та передбачуваного партнера.

Відповідно до цілей були сформовані і принципи зовнішньої політики: відкритість, добровільність, взаємоповага, рівноправність, взаємовигода, невтручання у внутрішні справи, засудження війни як засобу розв'язання конфліктів. Україна не висуває жодних територіальних претензій і не визнає таких щодо себе. Вона визнає права людини і національних меншин; неподільність світу і міжнародної безпеки; примат права у зовнішній політиці, загальнолюдські цінності і засуджує практику подвійних стандартів; виступає проти розміщення іноземних військ на території інших держав; зобов'язується застосовувати свої збройні сили тільки у випадку агресії та зазіхання на свою територіальну цілісність або для виконання своїх міждержавних зобов'язань.

Зовнішня політика реалізується через двосторонні міжнародні відносини, участь у регіональних та універсальних організаціях. Пріоритетні напрямки двосторонніх угод: прикордонні держави; західні держави – члени ЄС та НАТО; географічно близькі держави; країни Азії, Азіатсько-Тихоокеанського регіону, Африки та Латинської Америки. Домінантну роль відігравали двосторонні відносини з Росією. Серед регіональних пріоритетів – рамки ОБСЄ, Ради НАТО, РЄ. Субрегіональні напрямки: Чорноморське економічне співробітництво, Дунайська комісія, Рада держав Балтійського моря, СНД, ООН.

Представництво Європейської Комісії в Україні було відкрите в столиці України у вересні 1993 р. 31 грудня 2009 р.

після набуття чинності Лісабонської угоди, Представництво Європейської Комісії перетворилося на Представництво Європейського Союзу в Україні.

Договір реформування або Лісабонська угода<sup>1</sup> – нова базова угода щодо принципів функціонування Європейського Союзу. Офіційно іменується Лісабонська угода про внесення змін в Угоду про Європейський Союз й Угоду про заснування Європейської Спільноти, Офіційне підписання Лісабонської Угоди відбулося 13 грудня 2007 р., після чого документ підлягав ратифікації національними парламентами 27 держав Євросоюзу. Станом на 13 листопада 2009 року Угоду затвердили всі 27 країн ЄС. Угода набрала чинності 1 грудня 2009 р. Формально новий договір не є конституцією – у ньому немає згадки про гімн чи прапор. Але документ зберіг всі ключові постанови про реформи, що були в первинному документі – євроконституції. Договір покликаний допомогти врегулювати кризу, що почалася в 2005 р., після того, як Франція та Нідерланди на своїх національних референдумах не підтримали європейську Конституцію. Лісабонський договір визначає цілі та цінності ЄС: забезпечувати людям простір свободи, безпеки та правосуддя без внутрішніх кордонів; працювати задля сталого розвитку Європи; сприяти соціальній справедливості та соціальному захисту; сприяти економічній, соціальній та територіальній згуртованості держав-членів ЄС; підтримувати та поширювати цінності ЄС; робити внесок у захист прав людини, зокрема прав дитини.

Основними завданнями Представництва Європейського Союзу в Україні є:

- сприяти політичним та економічним зв'язкам між Україною та Європейським Союзом шляхом підтримання ефективного діалогу з урядовими установами та підвищення

---

<sup>1</sup> Договір про заснування Європейської Спільноти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994\\_017](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017)

поінформованості про Європейський Союз, його установи та програми;

- відстежувати впровадження Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС;
- інформувати громадськість щодо розвитку Європейського Союзу, роз'яснювати та відстоювати окремі аспекти політики ЄС;
- брати участь у впровадженні програм зовнішньої допомоги Європейського Союзу.

1 січня 2007 р. завершилося п'яте розширення Європейського Союзу, що розпочалося в травні 2004 р. Сьогодні Європейський Союз, до якого входять 28 держав-членів із загальною кількістю населення майже 500 мільйонів людей, є найбільшим торгово-економічним блоком у світі.

#### Глави представництва ЄС в Україні:

1. Ієн Тіндалл Боуг (2004–2008)
2. Жозе Мануел Пінту Тейшейра (2008–2012)
3. Ян Томбінський (2012–2016)
4. Хюг Мінгареллі (2016– дотепер)

Україна представлена при Європейському Союзі з 1992 р. Першим Представником України при Європейських Співтовариствах був Посол Володимир Василенко.

У 1996 р. в Брюсселі було відкрито повноцінне Представництво України при Європейських Співтовариствах, яке з того часу очолювали провідні кадрові дипломати та високопосадовці: Ігор Мітюков (1996–1998 рр.), колишній Віце-прем'єр-міністр України; Борис Гудима (1998–2000 рр.), кадровий дипломат, який до того обіймав посаду заступника Міністра закордонних справ України, відповідального за питання Європейського Союзу; Роман Шпек (2000 - 2008 рр.), колишній Віце-прем'єр-міністр України та голова Національного агентства з розвитку та європейської інтеграції; Андрій Веселовський (2008 - травень 2010 рр.), кадровий дипломат, до того обіймав

посаду заступника Міністра закордонних справ України; Костянтин Єлісеєв (липень 2010-липень 2015 рр.), до того обіймав посаду заступника Міністра закордонних справ України, відповідального за питання Європейського Союзу.

Президент Петро Порошенко своїм указом призначив Миколу Точицького на посаду представника України при Європейському Союзі та Європейського Співтовариства з атомної енергії за сумісництвом. Іншим указом глава держави призначив Точицького надзвичайним і повноважним послом України в Королівстві Бельгія. Микола Точицький з 2010 р. очолював постійне представництво України при Раді Європи. Посада голови представництва України при ЄС стала вакантною після того, як президент призначив Костянтина Єлісеєва заступником глави адміністрації президента із зовнішньої політики.

Європеїзація України тривалий час носила “віртуальний” характер. Як зазначив Г. Касьянов, особливо розчарувалися західні партнери після так званого касетного скандалу. Відносини із Заходом стали трактувати як “холодний мир”. Це неминуче штовхало Україну до більш близьких стосунків з Росією, що лякало Л. Кучму, він прагнув лавірувати, утримувати певну рівновагу, як, до речі, і у внутрішній політиці: баланс у протистоянні між кланами, які боролися між собою.

Відносини з європейським світом склалися за зовсім іншою схемою. Євросоюз був обурений небажанням України виконувати свої зобов’язання. Україна отримала великі кредити, але цільове використання грошей через корупцію, не порядність і безтолковість бюрократії, викликала обурення. Уже у 1999 р. був момент у Страсбурзі, коли Україну хотіли виключити з Ради Європи (прийняли у жовтні 1995 р.).

## **2. Активізація європейського вектору співробітництва: Угода про партнерство і співробітництво (УПС)<sup>1</sup>, Стратегія, Програма та інституційне забезпечення інтеграції, закон про програму адаптації законодавства.**

УПС – багатосторонній міжнародно-правовий акт, підписаний 14 червня 1994 р. у м. Люксембурзі Президентом України (Л.Кучма) і Головою Європейської комісії (Жак Делор) та представниками держав – членів Європейських співтовариств (ЄС). Парламент України ратифікувала УПС 10 листопада 1994 р. Угода набула чинності 1 березня 1998 р. Сторонами УПС є, з одного боку, Європейське співтовариство, Європейське товариство по атомній енергії, Європейське об'єднання вугілля і сталі та їх держави-члени (Бельгія, Великобританія, Греція, Данія, Ірландія, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Португалія, Франція), з другого боку – Україна.

УПС складається з преамбули і 10 розділів: «Основні принципи», «Політичний діалог», «Торгівля товарами», «Положення, що впливають на підприємницьку діяльність та інвестиції», «Поточні платежі та капітал», «Конкуренція, захист інтелектуальної, промислової і комерційної власності та співробітництво у галузі законодавства», «Економічне співробітництво», «Співробітництво в галузі культури», «Фінансове співробітництво», «Інституційні, загальні та заключні положення». Невід'ємною частиною УПС є також Додатки I-V, доповнення до Додатку V, Протокол про надання адміністративними органами взаємної допомоги у вирішенні митних питань.

Основними цілями УПС є: забезпечення у відповідних рамках політичного діалогу між сторонами, який сприятиме розвитку тісних політичних відносин; сприяння розвитку

---

<sup>1</sup> Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998\\_012](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012)

торгівлі, інвестицій і гармонійних економічних відносин між сторонами; створення основ взаємовигідного економічного, соціального, фінансового, науково-технічного і культурного співробітництва; підтримка зусиль України щодо зміцнення демократії і переходу до ринкової економіки.

Відповідно до УПС партнерство між сторонами будується на поважанні демократичних принципів і прав людини, принципів ринкової економіки, які є основою внутрішньої і зовнішньої політики сторін. У перспективі, в міру просування України шляхом економічних реформ, планується створення зони вільної торгівлі між сторонами.

УПС передбачає розвиток політичного діалогу між Україною і ЄС через встановлення інституційних рамок для регулярних контактів. На найвищому політичному рівні проводяться консультації у рамках самітів Україна – ЄС або засідань «трійки», до складу якої входять Україна, представники тієї держави – члена ЄС, яка головує у цей період у Раді ЄС, і представники держави – члена ЄС, яка головуватиме в Раді ЄС наступною.

Угодою встановлено, що сторони надають одна одній режим найбільшого сприяння у торгівлі товарами. Жодна зі сторін не може встановлювати на імпорт чи експорт іншої сторони вищі митні податки чи збори, ніж ті, що встановлюються для будь-якої іншої країни. УПС забороняє застосування квот (кількісних обмежень) на імпорт. Проте Україні, як виняток, надано право тимчасово вводити кількісні обмеження на імпорт, щоб захистити ті галузі своєї промисловості, які перебувають на початкових стадіях розвитку або переживають серйозні труднощі, що можуть призвести до виникнення соціальних проблем. ЄС дозволяється застосовувати квоти на імпорт товарів металургії, промисловості. Угода закріплює принцип свободи транзиту товарів, які походять з митних територій сторін або призначені для них. Кожна сторона



звільняє другу сторону від податків на імпорту та від мита на товари, які ввозяться тимчасово. Окремо зазначається, що УПС підтверджує заборони та обмеження щодо імпорту, експорту або транзиту товарів, введені з мотивів: громадянської моралі, державної політики або державної безпеки; захисту здоров'я або життя людей, тварин, рослин; захисту природних ресурсів, національних багатств художнього, історичного або археологічного значення, інтелектуальної власності; забезпечення виконання правил стосовно золота та срібла.

В УПС містяться положення, що відображають прагнення сторін створити сприятливий і стабільний клімат для інвестицій та надання послуг. Зокрема, українським компаніям, заснованим на території ЄС, надається не менш сприятливий режим, ніж компаніям будь-якої третьої країни. Компаніям ЄС, утвореним на території України, надається режим не менш сприятливий, ніж українським компаніям або компаніям будь-якої третьої країни, залежно від того, який з них є кращим. У зв'язку з цим передбачається застосування заходів щодо збільшення обсягу послуг, які надаються компаніями ЄС або України. В Угоді також є положення про здійснення поточних платежів і рух інвестиційних капіталів, конкуренцію, умови праці українських громадян і громадян держав – членів ЄС на території сторін. УПС визначає широке коло сфер співробітництва між Україною та ЄС, серед яких: промисловість; заохочення і захист інвестицій; стандарти і оцінка відповідності (сертифікація); наука і техніка; освіта і професійна підготовка; с./г.; ядерний сектор; енергетика; охорона довкілля; транспорт; дослідження космічного простору; поштові послуги і телекомунікації; фінансові послуги; боротьба з відмиванням грошей; валютно-грошова політика; регіональний розвиток; соціальна сфера; туризм; мале і середнє підприємництво; інформація та зв'язок; захист прав споживачів; митна справа; статистика; економіка; боротьба з незаконним обігом наркотичних речовин; культура.

Порівняно з європейськими угодами про асоціацію УПС запроваджувала нижчий рівень співробітництва як за цілями, так і за конкретним економічним змістом. Більше того, основною відмінністю можна назвати те, що в УПС прямо не йшлося про вступ України до ЄС, а також не було посилення на «процес європейської інтеграції»

На першому засіданні Ради з питань співробітництва між Україною та ЄС, яке відбулося 8–9 червня 1998 р., Україна вперше офіційно заявила про прагнення набути статус асоційованого члена ЄС. Перше засідання Комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС, яке відбулося 5 листопада 1998 р. у Брюсселі, відкрило новий етап відносин, що повинні були перейти у стадію практичної імплементації положень Угоди про партнерство.

Після набуття чинності Угоди про партнерство і співробітництво Указом Президента України «Про затвердження стратегії інтеграції України до Європейського Союзу»<sup>1</sup> від 11 червня 1998 р. було визначено основні напрями інтеграційного процесу:

- адаптація законодавства України до законодавства ЄС,
- забезпечення прав людини;
- економічна інтеграція та розвиток торговельних відносин між Україною та ЄС;
- інтеграція України до ЄС у контексті загальноєвропейської безпеки;
- політична консолідація та зміцнення демократії;
- адаптація соціальної політики України до стандартів ЄС;
- культурно-освітня і науково-технічна інтеграція;
- галузева співпраця;
- співробітництво у галузі охорони довкілля.

---

<sup>1</sup> Указ Президента України «Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98>

10 грудня 1999 р. на своєму засіданні у Гельсінкі Європейська Рада ухвалила Спільну стратегію ЄС щодо України, спрямовану на зміцнення стратегічного партнерства між ЄС та Україною. У документі відзначалися європейські прагнення України і вітався її проєвропейський вибір. ЄС підтвердив свої зобов'язання щодо підтримки політичних та економічних перетворень в Україні, які повинні забезпечити подальше її наближення до ЄС. Спільна стратегія ЄС щодо України реалізовувалася на основі піврічних робочих планів головуючих у ЄС держав і передбачала:

- підтримку процесу демократичних та економічних перетворень в Україні;
- сприяння вирішенню спільних проблем щодо дотримання стабільності та безпеки на європейському континенті;
- зміцнення співпраці між ЄС та Україною у контексті розширення Євросоюзу.

З метою реалізації положень Стратегії інтеграції України до ЄС органами виконавчої влади було розроблено і Указом Президента України від 14 вересня 2000 р. схвалено Програму інтеграції України до Європейського Союзу<sup>1</sup>. У Програмі охоплено практично всі сфери суспільного життя держави з метою досягнення критеріїв, визначених Європейською Радою в червні 1993 р. в Копенгагені. Механізм реалізації Програми визначено у Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу, який передбачав щорічне розроблення і виконання Плану дій із реалізації стратегічного курсу України на інтеграцію до ЄС. Окрім того, організовано систематичний моніторинг Плану дій. Важливе значення мала схвалена у березні 2001 р. Європейським Парламентом резолюція про Спільну стратегію ЄС щодо України, в якій підтверджувалося, що “будь-яка європейська країна, яка поважає принципи свободи, демократії,

---

<sup>1</sup> Програма інтеграції України до Європейського Союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-00>

поваги до прав людини та основних цінностей і верховенства права, може подати заявку на членство в Союзі і у цьому контексті Україну слід було б розглядати як потенційного кандидата на вступ до ЄС у майбутньому”.

Важливим стало схвалення у грудні 2001 р. Плану дій ЄС щодо України<sup>1</sup> у сфері юстиції та внутрішніх справ. Цей План дій передбачав поглиблення співробітництва між Україною та ЄС у таких сферах, як протидія нелегальній міграції та торгівлі людьми, боротьба з тероризмом, організованою злочинністю, відмиванням коштів, наркобізнесом, незаконною торгівлею зброєю, контрабандою, а також допомогу Україні у наблизненні законодавства до норм та стандартів Євросоюзу

Адаптація законодавства України до законодавства ЄС відбувається у відповідності до положень Закону України про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу від 18 березня 2004 р. № 1629-IV (далі – Загальнодержавна програма)<sup>2</sup>.

Загальнодержавна програма поєднує в собі елементи стратегії, залишаючись при цьому робочим документом. Вона визначає стратегічну мету процесу адаптації законодавства України – відповідність вимогам 3-го Копенгагенського та Мадридського критеріїв, а також визначає загальний механізм процесу адаптації.

У відповідності до положень Загальнодержавної програми процес адаптації законодавства складається з декількох етапів у такій послідовності:

- визначення актів *acquis communautaire* («доробок спільноти») – правова система Європейського Союзу, яка включає акти законодавства Європейського Союзу прийняті в

---

<sup>1</sup>План дій "Україна - Європейський Союз" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994\\_693](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_693)

<sup>2</sup> Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15>

рамках Європейського співтовариства, Спільної зовнішньої політики та політики безпеки і Співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ.), що регулюють правовідносини у відповідній сфері;

- переклад визначених актів європейського законодавства українською мовою;

- здійснення комплексного порівняльного аналізу;

- розроблення рекомендацій стосовно гармонізації законодавства України з *acquis communautaire*;

- проведення політичного, економічного та соціального аналізу наслідків реалізації рекомендацій; визначення переліку законопроектних робіт;

- підготовка проектів законів та інших нормативно-правових актів, включених до переліку законопроектних робіт, та їх прийняття;

- моніторинг виконання.

УПС складається з преамбули і 10 розділів: «Основні принципи», «Політичний діалог», «Торгівля товарами», «Положення, що впливають на підприємницьку діяльність та інвестиції», «Поточні платежі та капітал», «Конкуренція, захист інтелектуальної, промислової і комерційної власності та співробітництво у галузі законодавства», «Економічне співробітництво», «Співробітництво в галузі культури», «Фінансове співробітництво», «Інституційні, загальні та заключні положення».

Наголосимо, що різною є юридична база УПС та угод про асоціацію. Так, наприклад, в основі європейських угод про асоціацію лежить стаття 310, а юридичною базою УПС є статті 133 і 308 Договору про заснування ЄС. Крім того, щодо зони вільної торгівлі між державою та ЄС, то УПС тільки визначала перспективу її створення в майбутньому. Власне, у статті 4 УПС відзначено, що «сторони зобов'язуються розглянути, зокрема, після подальшого просування України по шляху економічних

реформ, доповнення відповідних розділів цієї Угоди, з метою створення зони вільної торгівлі між ними». При цьому створена згідно з УПС Рада з питань співробітництва була наділена повноваженнями надавати рекомендації Сторонам щодо таких доповнень, що можуть набрати чинності лише через укладання угоди між Сторонами відповідно до процедур. Було передбачено і зазначено, що у 1998 р. Сторони спільно розглянуть питання того, чи дозволять обставини і зокрема прогрес України у здійсненні ринкових економічних реформ та існуючі на той час в країні економічні умови розпочати переговори щодо створення зони вільної торгівлі (стаття 4 УПС).

Так, важливим розділом Угоди є Розділ VII «Економічне співробітництво», в якому проголошено, що ЄС та Україна вступають в економічне співробітництво, що зміцнюватиме і розвиватиме економічні зв'язки на благо обох Сторін для сприяння процесу економічних реформ та відродження сталого розвитку України. Уточнено, що з цією метою співробітництво зосереджується на *«промисловій кооперації, заохоченні та захисті інвестицій, державних поставках, зближенні політики стандартизації в гірничовидобувній та сировинній галузях, науці та техніці, освіті та навчанні, АПК і сільському господарстві, енергетиці, цивільній ядерній галузі, галузі охорони навколишнього середовища, транспорті, космосі, телекомунікаціях, фінансових послугах, «відмиванні» грошей, валютній політиці, регіональному розвитку, соціальній кооперації, туризмі, малому та середньому підприємстві, засобах інформації та зв'язку, захисту прав споживачів, митній справі, співробітництві в галузі статистики, економіці та боротьбі з наркотичним бізнесом»*.

Відзначимо, що саме Рада з питань співробітництва наділена повноваженнями надавати рекомендації стосовно розвитку співробітництва у зазначених сферах.

В Угоді прописаний також фінансовий механізм співробітництва. Фінансовий механізм включає ціни, податки, пільги, дотації, субсидії, штрафи, санкції, кредити тощо, а його складовими є фінансове прогнозування і планування, фінансові показники, ліміти, резерви, нормативи і система управління фінансами.

Відтак розглянемо фінансовий механізм співробітництва між Україною та ЄС, що визначений у Розділі IX «Фінансове співробітництво». Так, для досягнення цілей Угоди Україна отримує тимчасову фінансову допомогу від ЄС, який надає технічну підтримку у вигляді субсидій для прискорення економічних перетворень в Україні. Доречно також звернути увагу на те, що ця фінансова допомога надається в рамках Програми TACIS.

**Програма TACIS** (Tacis Programme, аббревіатура від англ. Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States – «Технічна допомога для СНД») – програма Європейського Союзу на допомогу новим незалежним державам Східної Європи і Центральної Азії (колишні республіки Радянського Союзу, крім країн Балтії) в перехідний період.

Мета і галузі фінансової допомоги ЄС визначаються в орієнтовній програмі, яка відображає встановлені пріоритети, погоджені між Сторонами залежно від потреб України, поглинаючої спроможності секторів та прогресу реформ. У цьому процесі безпосередньо задіяна Рада з питань співробітництва. Крім того, Сторони забезпечують тісну координацію надходжень у рамках технічної допомоги Співтовариства з надходженнями з інших джерел (держави-члени, інші країни та міжнародні організації), такі як Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Європейський банк реконструкції та розвитку, ПРООН і МВФ.

**Програма розвитку ООН (ПРООН)** — організація при ООН з надання допомоги країнам-учасникам в розвитку. ПРООН надає допомогу урядам в проведенні досліджень і пошуку природних ресурсів, в створенні навчальних закладів, в розвитку енергетичних ресурсів, надає консультації та експертні послуги, навчає фахівців, надає обладнання. І т.ін. Допомога ПРООН безповоротна. ПРООН була створена у 1965 р. в результаті злиття Спеціального фонду ООН, заснованого у 1958 р., і розширеної програми технічної допомоги, заснованої у 1949 р. Фінансові ресурси ПРООН утворюються із добровільних внесків учасників організації, якими можуть бути країни-члени чи спостерігачі ООН, та інших великих міжнародних організацій. На сьогодні таких країн більше двохсот.

Це було передбачено для оптимального використання наявних ресурсів і, свідчить про тісну координацію між різними суб'єктами, що задіяні у фінансовому співробітництві з Україною

Також назвемо ті положення УПС, що стосуються співробітництва ЄС та України у сфері зближення законодавства. Після набуття чинності УПС Україна почала створювати інституційний механізм адаптації та формувати нормативно-правову базу для реалізації правової реформи; іншими словами, почався процес «створення в Україні адаптаційного механізму». Відзначимо, що адаптація (від лат. *adaptare* – пристосування) – це процес пристосування системи до навколишнього середовища без втрати своєї ідентичності». Отож, адаптаційний механізм можна розуміти як механізм пристосування системи до оточуючого середовища із збереженням власної ідентичності.

У даному випадку це стосується нормативно-правової бази України. З метою розкриття вищезазначеної проблематики



варто розглянути статтю 51 Угоди. У ній зазначено, що зближення існуючого і майбутнього законодавства України із законодавством Співтовариства є важливою умовою для зміцнення економічних зв'язків між Україною та Співтовариством. Йдеться, зокрема, про те, що Україна вживе заходів для того, щоб її законодавство поступово було приведене у відповідність до законодавства Співтовариства. Визначено галузі для відповідності законодавчої бази ЄС та України: закон про митницю, закон про компанії, закон про банківську справу, бухгалтерський облік компаній і податки, інтелектуальна власність, охорона праці, фінансові послуги, правила конкуренції, державні закупки, охорона здоров'я та життя людей, тварин і рослин, навколишнє середовище, захист прав споживачів, непряме оподаткування, технічні правила і стандарти, закони та інструкції стосовно ядерної енергії, транспорт.

Виходячи із поставлених завдань, ЄС надаватиме Україні належну технічну допомогу для здійснення цих заходів, яка може включати: обмін експертами; завчасне надання інформації, особливо стосовно відповідного законодавства; організацію семінарів; професійну підготовку; допомогу у здійсненні перекладу законодавства Співтовариства у відповідних секторах. Таким чином, можна говорити про те, що зближення існуючого і майбутнього законодавства України із законодавством Співтовариства відповідно до УПС є одним з важливих інструментів реалізації економічного співробітництва між Сторонами Угоди.

УПС також окреслила політичний механізм співробітництва. Зважаючи на те, що його можна визначити як «механізми формування економічної, соціальної, фінансової, промислової політики тощо» у складі комплексного механізму державного управління, розглянемо політичний механізм співробітництва України та ЄС відповідно до УПС у Розділі II

«Політичний діалог». Згідно з УПС Сторони встановлюють між собою регулярний політичний діалог, який вони мають намір розвивати та поглиблювати. Політичний діалог запроваджено з метою супроводу та зміцнення процесу зближення між ЄС та Україною, підтримки політичних та економічних змін у нашій державі, а також сприяння встановленню нових форм співробітництва. Передбачалося, що політичний діалог, по-перше, зміцнить зв'язки України із ЄС і, власне, із співтовариством демократичних держав в Європі. При цьому економічне зближення шляхом реалізації Угоди приведе до більш інтенсивних політичних відносин між Сторонами. По-друге, регулярний політичний діалог ще більше зближить позиції Сторін з міжнародних питань, а тому, очевидно, зміцнить безпеку і стабільність на Європейському континенті. По-третє, політичний діалог передбачає, що Україна та ЄС будуть співпрацювати у питаннях зміцнення стабільності і безпеки в Європі, додержання принципів демократії, поваги і сприяння правам людини, зокрема правам національних меншин. Більше того, у необхідних випадках проводитимуться консультації із зазначених питань (стаття 6 УПС). Доречно звернути увагу на те, що попередні інституційні основи співробітництва України та ЄС втратили свою чинність у 1998 р. у зв'язку з ратифікацією УПС і необхідністю створення інституційних механізмів двостороннього співробітництва відповідно до нових договірно-правових засад.

Інституційний механізм виконання УПС базується на трьох спільних органах: Раді з питань співробітництва, Комітеті з питань співробітництва (складаються з представників Ради ЄС і членів Європейської комісії та представників Кабінету Міністрів України) і Комітеті з питань парламентського співробітництва (форум парламентаріїв України і ЄС). Цим питанням присвячена Глава X УПС «Інституційні, загальні та заключні положення».

Інституційна відповідальність за сферу адаптації законодавства розділена між Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України та Міністерством юстиції України. Перевірка проектів законодавчих актів на відповідність *acquis communautaire* проводиться як на парламентському, так і на урядовому рівнях.

#### Верховна Рада України

Верховна Рада України, як центральний орган законодавчої влади, в рамках питань адаптації законодавства відповідає за прийняття законів, внесення змін до Загальнодержавної програми, а також здійснення юридичної експертизи проектів законів на відповідність *acquis communautaire*. Координацію парламентської роботи у сфері адаптації законодавства здійснює Комітет Верховної Ради України з питань європейської інтеграції (далі – Комітет ЄІ ВРУ).

Кабінет Міністрів України. Кабінет Міністрів України забезпечує виконання Загальнодержавної програми, затверджує ПЗ, передбачає щороку в проектах Державного бюджету України витрати на фінансування заходів з виконання Загальнодержавної програми.

#### Міністерство юстиції України

Міністерство юстиції України є спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, що визначено Указом Президента від 6 квітня 2011 р. № 395 «Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України»<sup>1</sup>.  
Міністерство юстиції:

---

<sup>1</sup> Указ Президента України «Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-п>

- забезпечує реалізацію політики у сфері адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу;
- в установленому законодавством порядку щороку подає Міністерству фінансів України пропозиції щодо фінансування заходів з виконання Програми для врахування їх у проекті Державного бюджету України;
- разом з Комітет ЄІ ВРУ здійснює моніторинг виконання Загальнодержавної програми;
- здійснює науково-експертне, аналітичне, інформаційне та методологічне забезпечення виконання Загальнодержавної програми, переклад актів *acquis communautaire* на українську мову, підготовку глосарію термінів *acquis communautaire*.

#### Координаційна рада

У 2004 р. було створено Координаційну раду з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу з метою забезпечення міжвідомчої координації діяльності з адаптації законодавства. Координаційну раду очолює Прем'єр-міністр України, який скликає її засідання не рідше ніж один раз на півріччя. Голова Координаційної ради має двох заступників, якими є Перший віце-прем'єр-міністр України – Міністр економічного розвитку і торгівлі та Міністр юстиції. До складу Координаційної ради входять керівники центральних органів виконавчої влади, а також за згодою Голова Національного банку, Голова Комітету Верховної Ради з питань європейської інтеграції та представник Спільного представницького органу сторони роботодавців на національному рівні.

Діяльність Координаційної ради забезпечує її секретар, який формує проект порядку денного засідань Ради на основі пропозицій її членів, організовує підготовку матеріалів і проектів рішень, проводить моніторинг виконання рішень Ради; забезпечує ведення протоколів її засідань.

Секретарем ради визначено директора Департаменту європейської інтеграції Секретаріату Кабінету Міністрів України

(постанова Кабінету Міністрів України від 30 березня 2011 р. № 338).

Рішення Координаційної ради є обов'язковими для розгляду центральними та місцевими органами виконавчої влади. Координаційна рада надає пропозиції щодо співробітництва з ЄС у сфері адаптації законодавства, забезпечує єдиний підхід до виконання заходів з адаптації законодавства, визначає перелік відповідальних органів виконавчої влади, розробляє проект ПЗ та готує щорічну доповідь про стан виконання Загальнодержавної програми для її подання до Верховної Ради України.

Департамент європейської інтеграції, створений у складі Секретаріату Кабінету Міністрів України, забезпечує організаційну, експертно-аналітичну, правову, інформаційну та іншу підтримку діяльності Кабінету Міністрів України; Прем'єр-міністра України, Першого віце-прем'єр-міністра України, керівництва Секретаріату з питань реалізації державної політики у сфері інтеграції України до ЄС, зокрема, щодо адаптації законодавства України до законодавства ЄС.

Галузеві міністерства та інші органи виконавчої влади виконують завдання з адаптації законодавства в межах своєї компетенції. Також деякі органи та установи виконують специфічні завдання, як, наприклад, Національне агентство з питань державної служби і Національна академія державного управління при Президентіві України, що відповідають за підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської інтеграції.

Розвиток відносин між Україною та ЄС вимагатиме нових підходів до процесу адаптації законодавства в Україні, особливо з огляду на завершення переговорів щодо проекту Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, включаючи створення зони вільної торгівлі, а також подальшої роботи з імплементації цієї Угоди.

Координаційне бюро європейської та євроатлантичної інтеграції Секретаріату Кабінету Міністрів України – структурний підрозділ Секретаріату Кабінету Міністрів України, що діяв з 16 липня 2008 р. по 31 березня 2010 р.

Бюро утворене 16 липня 2008 р. на базі Управління з питань європейської інтеграції, яке було ліквідоване.

31 березня 2010 р. постановою Кабінету Міністрів України № 286 у структурі Секретаріату Кабінету Міністрів України утворене Бюро європейської інтеграції, а Координаційне бюро європейської та євроатлантичної інтеграції ліквідоване.

Бюро здійснювало організаційне, експертно-аналітичне, інформаційне та інше забезпечення діяльності Кабінету Міністрів України, урядових комітетів, керівництва Кабінету Міністрів та керівництва Секретаріату Бюро з питань:

- стратегічного планування європейської та євроатлантичної інтеграції;
- співробітництва з Європейським Союзом та НАТО, їх статутними органами та іншими інституціями, а також з державами-членами ЄС та НАТО, а також їх об'єднаннями з питань європейської та євроатлантичної інтеграції;
- імплементації положень Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами та їх державами – членами, Плану дій Україна – ЄС, моніторингу домовленостей між Україною та ЄС;
- імплементація положень програмних документів у сфері євроатлантичної інтеграції та моніторингу домовленостей між Україною та НАТО, а також державами – членами НАТО з питань євроатлантичної інтеграції;
- розвитку договірно-правової бази між Україною та ЄС, у тому числі щодо укладення Угоди про асоціацію, яка міститиме положення про створення поглибленої зони вільної торгівлі;

- підготовки до участі України у програмах та агентствах ЄС;
- адаптації законодавства України до законодавства ЄС;
- співробітництва в рамках Ради Європи;
- залучення та використання допомоги ЄС, НАТО, а також держав-членів ЄС та НАТО на підтримку європейської та євроатлантичної інтеграції;
- інформування громадськості з питань європейської та євроатлантичної інтеграції;
- підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції.

Бюро:

- проводило моніторинг та аналіз ефективності реалізації державної політики у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції України, у тому числі щодо впровадження внутрішніх реформ, спрямованих на наближення до стандартів ЄС;
- готувало пропозиції щодо вдосконалення державної політики у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції України та інституційного механізму її реалізації;
- забезпечувало горизонтальну координацію роботи органів виконавчої влади з питань європейської та євроатлантичної інтеграції;
- забезпечувало підготовку засідань українських частин Ради та Комітету з питань співробітництва між Україною та Європейськими Співтовариствами;
- здійснювало координацію підготовки спільних засідань Ради та Комітету з питань співробітництва між Україною та Європейським Співтовариствами;
- організовувало підготовку засідань Координаційної ради з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу;

- координувало співпрацю органів виконавчої влади з Громадською експертною радою при Українській частині Комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС;
- брало участь в інформуванні громадськості про діяльність керівництва Кабінету Міністрів та Секретаріату з питань європейської та євроатлантичної інтеграції;
- брало участь у реалізації проектів технічної допомоги за підтримки ЄС, НАТО та/або їх держав-членів;
- забезпечувало підготовку до розгляду на засіданні Урядового комітету європейської інтеграції та міжнародного співробітництва та засіданнях Кабінету Міністрів Країни проектів нормативно-правових актів, у тому числі тих, які за висновком Мінюсту не відповідають *acquis communautaire*;

З метою виконання Загальнодержавної програми Кабінет Міністрів України 15 жовтня 2004 р. прийняв постанову № 1365 «Деякі питання адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу»<sup>1</sup>, якою було затверджено Порядок підготовки та реалізації плану заходів з виконання Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, створено Координаційну раду з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу (далі – Координаційна рада) та затверджено Положення про неї.

З метою реалізації Загальнодержавної програми розробляються щорічні плани заходів. Плани включають перелік заходів, здебільшого щодо розробки проектів законодавчих актів (із зазначенням відповідних *acquis* та відповідальних органів виконавчої влади) та супроводження їх прийняття Верховною Радою України.

---

<sup>1</sup> Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1365-2004-п>



Проектом Угоди про асоціацію між Україною та ЄС та Порядком денним асоціації Україна – ЄС (набув чинності 23 листопада 2009 р.) передбачено появу великої кількості юридично обов'язкових зобов'язань України у сфері адаптації законодавства, невиконання яких може призвести до вжиття проти України відповідних економічних санкцій. У зв'язку з цим виникла потреба змінити підходи до реалізації адаптації.

З цією метою, а також з метою забезпечення систематизації, послідовності та плановості роботи у сфері адаптації, починаючи з шостого засідання (9 березня 2010 р.), Координаційна рада схвалює Прогресивний план адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, який враховує зобов'язання України у сфері адаптації законодавства (погоджені на сьогодні в ході переговорного процесу) та дозволяє вже зараз розпочати підготовку до виконання Угоди.

По суті Прогресивний план є орієнтовним планом робіт з адаптації законодавства на коротко- та середньострокову перспективу та використовується під час підготовки щорічних планів заходів.

### **3. Україна в Європейській політиці сусідства**

Влітку 2004 р. Європейський Союз започаткував реалізацію зовнішньополітичної ініціативи “Європейська політика сусідства”, яка охопила східне та південне коло сусідніх із ЄС країн. Правовою основою відносин розширеного ЄС із країнами-сусідами, згідно із Комунікацією, мали стати так звані сусідські угоди. Передбачалася також розробка та виконання планів дій, які у перспективі мали б замінити існуючі Стратегії ЄС щодо окремих держав. Позитивним елементом Комунікації була обіцянка надати всім державам-сусідам ЄС перспективу залучення до внутрішнього ринку Європейського Союзу. Зокрема, йдеться про можливість встановлення преференційних

торгівельних відносин та лібералізації торговельного режиму шляхом створення зони вільної торгівлі, поширення нових інструментів Євросоюзу у сферах інвестування та кредитування, технічної допомоги і транскордонного співробітництва. Проте усвідомлення неадекватності Європейської політики сусідства та жорстка позиція України щодо її неприйнятності (передусім через її позиціонування як альтернативи політиці розширення) сприяли тому, що всередині ЄС розпочалися пошуки шляхів визначення для України нового статусу у відносинах із ЄС, про що свідчить

Протягом 2005 – 2008 рр. головна політична лінія ЄС полягала у розбудові відносин із Україною в рамках саме Європейської політики сусідства, базуючись на схваленому 21 лютого 2005 р. Плані дій Україна–ЄС, який став інструментом її реалізації і визначив пріоритетні сфери двосторонньої співпраці з метою наближення України до ЄС. У рамках Плану дій було запропоновано низку заходів, реалізація яких дозволила посилити зв'язки між Україною та ЄС. Також План дій визначив такі пріоритети:

- посилення стабільності та ефективності функціонування інститутів, які гарантують демократію та верховенство права;

- забезпечення поваги до свободи слова та ЗМІ;

- розширення співпраці у сфері роззброєння та нерозповсюдження ядерної зброї, з питань спільної сусідської та регіональної безпеки, вирішення прикордонних питань;

- удосконалення системи освіти та навчання, культурний діалог;

- започаткування конструктивного діалогу щодо спрощення візового режиму між Україною та ЄС;

- поступова ліквідація нетарифних бар'єрів та обмежень, які перешкождали двосторонній торгівлі, боротьба з корупцією, покращення інвестиційного клімату тощо.

Згодом було проголошено, що Україна відмовляється від політики багатовекторності, і проголошено курс на євроінтеграцію. Основними кроками на цьому шляху є: надання Україні статусу країни з ринковою економікою; подання заявки на вступ до ЄС; початок переговорного процесу про умови вступу; набуття асоційованого членства в організації; вступ до організації. Країни ЄС схвалили доповнення до Угоди з Україною, які розширюють співробітництво.

Ініційована навесні 2008 р. Польщею та Швецією зовнішньополітична ініціатива «Східне партнерство», установчий саміт якої відбувся 7 травня 2009 р. у м. Прага (Чеська Республіка). Проте політика «Східного партнерства» не виправдала сподівань, які на неї покладали її творці: вона не принесла відчутних політичних чи суспільних результатів. Як зауважив директор Центру східних досліджень у Варшаві Олаф Осіца, після чотирьох років свого існування Східне партнерство не принесло жодних політичних чи суспільних результатів. Він підкреслив, що «звичайні люди не вважають Східне партнерство серйозним чинником у своєму житті». Аналізуючи становище в країнах Східної Європи, експерт вказав: «В Україні ситуація погіршилася, у Грузії становище невизначене, ЄС втрачає темпи взаємодії з найамбітнішими країнами: Молдовою, Грузією, до певною мірою з Україною». Однією з причин цього експерти назвали бюрократизованість доступу до грошей з бюджету ЄС. Вада європейської політики полягала в тому, що її остаточна мета так і не була чітко визначена. У Східному партнерстві, зауважують експерти, говорять лише про економічну інтеграцію, а не про потенційне членство чи про глибоку політичну інтеграцію. Окрім того, через «складність фінансування з боку ЄС» представники України та Грузії зовсім не знали про офіційно доступні 2,8 млрд євро для проектів у межах Східного партнерства. Незважаючи на деякі недоліки, упущення та

забюрократизованість ЄС із своїми східними сусідами, співпраця в рамках Східного партнерства приносила користь.

Головним питанням порядку денного відносин Україна – ЄС з початку 2007 р. продовжує залишатися підготовка проекту і підписання нової базової угоди, яка визначатиме стратегічні цілі та формат цих відносин мінімум як на найближчі десять років. Поки тривала підготовка до підписання Угоди про асоціацію, яку розроблялось на заміну Угоди про партнерство і співробітництво, вона продовжувала залишатись правовою базою відносин між Україною та ЄС. Об'єктивні передумови для укладення Угоди про асоціацію – нової угоди між Україною та ЄС, яка відобразатиме принципово іншу якість відносин, склалися внаслідок таких процесів: – розширення ЄС на Схід та виникнення спільного кордону з країнами Східної Європи, що призвело до появи нової геополітичної ситуації в Європі; – формування в контексті розширення ЄС нової концепції європейської безпеки, яка визначає в якості ключового фактора підтримання безпеки стабілізації географічного оточення ЄС; – запровадження Європейської політики сусідства як інструмента реалізації стратегії європейської безпеки, яка передбачає залучення країн-сусідів до більш глибоких форм взаємодії з європейським Союзом з метою їх «європеїзації»; – поживлення процесів внутрішньої трансформації України після політичних подій 2004–2005 рр.

У тому, що стосується цілей та сфери охоплення майбутньої угоди, ЄС виявляв обережність та намагався уникати будь-якого передчасного обговорення цього питання в переговорах з Україною. Лише Європейський парламент відкрито заявив про свою підтримку євроінтеграційних прагнень України та закликав укласти з нею Угоду про асоціацію, яка б передбачала чітку перспективу членства. Цілі Угоди про асоціацію: – оновити спільні інституційні рамки співпраці України та ЄС; – сприяти поглибленню відносин у всіх сферах; –

посилити політичну асоціацію й економічну інтеграцію на основі взаємних прав та обов'язків. 16 червня 2009 р. відбулося засідання Ради з питань співробітництва Україна – ЄС для підготовки та сприяння імплементації Угоди про асоціацію, яка є новим практичним інструментом на заміну Плану дій Україна – ЄС для підготовки Сторін до реалізації Угоди про асоціацію до моменту набуття нею чинності. Нова Угода про асоціацію та Порядок денний асоціації сприятимуть подальшій політичній асоціації та економічній інтеграції України до ЄС шляхом запровадження та вдосконалення всестороннього співробітництва. 30 березня 2012 р. у м. Брюссель (Королівство Бельгія) угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом було парафовано.

Остаточне її підписання заплановано на Вільнюському саміті країн Європейської політики сусідства в листопаді 2013 р. Це буде завершення важливого етапу двадцятирічних відносин України з Європейським Союзом, а також початком розвитку нових відносин. Європа потрібна Україні, а Україна потрібна Європі.

21 лютого 2005 р. під час засідання Ради з питань співробітництва, Україна та ЄС підписали трирічний План дій – двосторонній політичний документ, який містить заходи по розширенню політичної співпраці та поглибленню економічної інтеграції України до ЄС. План дій покликаний вивести на якісно вищий рівень відносини України та ЄС порівняно з існуючими рамками УПС. Водночас, існує певний дисбаланс дій та зобов'язань сторін в рамках Плану дій, згідно з яким на Україну припадає переважна кількість зобов'язань, у сфері внутрішніх демократичних перетворень, економічних реформ та адаптації національного законодавства до норм та стандартів ЄС в низці секторів економіки.

Практичний внесок ЄС у реалізацію Плану дій зводиться до технічної та фінансової допомоги у рамках новоствореного

механізму допомоги "Європейський Інструмент партнерства та сусідства", надання ринкового статусу економіці України в контексті антидемпінгових розслідувань (надано у лютому 2005 р.) укладення угоди про спрощення візового режиму (підписана у червні 2007 р., набула чинності 1 січня 2008 р.), поглиблене співробітництво в рамках регіональної безпеки (механізм приєднання до заяв ЄС з міжнародних питань, започаткований у 2004 р.), поглиблене співробітництво у сфері придністровського врегулювання, поширення на Україну фінансування Європейського Інвестиційного Банку, поглиблення секторальної співпраці (енергетика, транспорт, науково-технологічна сфера), участь України у тематичних програмах та агентствах ЄС.

Основним внеском ЄС в рамках Плану дій є проголошення перспективи поглибленої економічної інтеграції України до ЄС (доступ до Внутрішнього ринку ЄС) після належного проведення внутрішніх політичних та економічних реформ. Слід відзначити принципову розбіжність у поглядах України та ЄС стосовно кінцевої мети співпраці у рамках Плану дій. ЄС розглядає ПД як інструмент участі України в Європейській політиці сусідства, яка позиціонується як альтернатива процесу розширення ЄС. Україна розглядає ПД як підготовчий етап для виведення двосторонніх відносин на якісно новий рівень, переходу від принципів партнерства та співробітництва у рамках УПС до принципів політичної асоціації та економічної інтеграції у рамках «нової посиленої угоди».

Укладення цієї угоди у такому форматі («європейська асоціативна угода») повинно створити передумови для підготовки до набуття Україною членства в ЄС. Таке бачення сьогодні не знаходило підтримки серед ЄС. Україна та ЄС погоджуються з тим, що одним з пріоритетів співробітництва на найближчу перспективу має стати поглиблення економічної інтеграції. Цю мету планується досягти шляхом укладення всеосяжної та поглибленої зони вільної торгівлі (ЗВТ) у рамках

нової посиленої угоди, яка передбачатиме лібералізацію у сфері руху товарів, капіталів та послуг та широку гармонізацію нетарифних інструментів економічного регулювання (технічні стандарти).

Згідно з позицією ЄС, формальні переговори щодо створення ЗВТ з Україною зможуть розпочатися після фіналізації вступу України до СОТ. Крім співробітництва у рамках Плану дій, протягом 2005-2007 рр. значно активізувалися відносини України та ЄС у низці інших галузей. Так, у сфері зовнішньої політики та безпеки Україна вже тривалий час брала участь у реалізації спільної європейської політики безпеки та оборони (ЄПБО). З 2002 року наша держава є учасником Поліцейських місій ЄС в Боснії і Герцеговині (2002–2005 рр.) та Республіці Македонія (2004–2005 рр.).

У 2005 р. започаткована практика приєднання України до позицій та заяв ЄС з регіональних проблем та питань міжнародного життя. Таким чином, вже на даному етапі Україні надано право бути складовою позицій ЄС, яким користуються країни-кандидати та країни-члени Європейської економічної зони. Іншим важливим елементом взаємодії у сфері зовнішньої та безпекової політики став механізм двосторонніх консультацій між Україною та Генеральним Секретаріатом Ради ЄС з питань зовнішньополітичного планування, які дають змогу координувати позиції України та ЄС з цих питань.

### **Підготовка Угоди про асоціацію**

Переговори щодо підписання Угоди про асоціацію розпочалися 5 березня 2007 року, коли Президентом України був Віктор Ющенко. Спочатку ЄС наполягав на укладанні стратегічних відносин з Україною як з країною-сусідом. Упродовж 2007–2012 рр. було проведено 21 раунд переговорів щодо підготовки Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у рамках 3 робочих груп:

1. з політичного діалогу, зовнішньої і безпекової політики;
2. з юстиції, свободи та безпеки;
3. з економічних, секторальних питань та питань розвитку людського потенціалу.

Крім того також відбулися 18 раундів переговорів щодо створення зони вільної торгівлі. Після початку переговорів була створена четверта робоча група.

Назва майбутньої угоди – «Угода про асоціацію» була попередньо узгоджена міністрами закордонних справ Європейського Союзу 22 липня 2008 у Брюсселі на засіданні Ради Євросоюзу. Із пропозицією назвати майбутню угоду із Україною «угодою про асоціацію» виступила Франція.

Європейський Союз і Україна 9 вересня 2008 р., у Парижі під час Саміту Україна – ЄС прийняли компромісне рішення щодо назви нової посиленої угоди як Угоди про асоціацію і домовилися укласти її в 2009 р. Проте питання про можливе приєднання до ЄС сторони не порушували. Як було відображено в Спільній заяві щодо Угоди про асоціацію Україна – ЄС, схваленій на саміті Україна – ЄС у Парижі 9 вересня 2008 р., Угода про асоціацію має:

- оновити спільні інституційні рамки співпраці України та ЄС;
- сприяти поглибленню стосунків у всіх сферах;
- посилити політичну асоціацію й економічну інтеграцію на основі взаємних прав та обов'язків.

Створення всебічної та поглибленої зони вільної торгівлі з масштабним наближенням регуляторного законодавства України до стандартів ЄС сприятиме поступовій інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС.



24 листопада 2009 р. набрав чинності «Порядок денний асоціації Україна — ЄС»<sup>1</sup>, на заміну Плану дій між Україною та ЄС (2005–2008, подовжений на один рік до 2009).

У 2010 р. перемогу на виборах президента здобув Віктор Янукович. Хоча Партію регіонів, лідером якої він був, пов'язують з проросійськими поглядами, все ж аж до осені 2013 р. вони вели проєвропейську політику і готували законодавство України до підписання Угоди з ЄС.

Порядок денний асоціації є спільним практичним інструментом підготовки та сприяння повній імплементації Угоди про асоціацію. Цей документ є основним механізмом моніторингу та оцінювання прогресу України у виконанні Угоди про асоціацію, а також моніторингу та оцінювання досягнень всіх цілей політичної асоціації та економічної інтеграції. Сторони визначають пріоритети Порядку денного асоціації, які доповнюють зобов'язання сторін відповідно до Угоди про асоціацію для повної імплементації цієї Угоди.

Зокрема, було визначено десять короткострокових пріоритетів у сфері реформування Конституції України, судової системи, законодавства про вибори, сфер боротьби з корупцією, державного управління, енергетики, дерегуляції, державних закупівель, оподаткування та зовнішнього аудиту, які є першочерговими для України. Передбачалось, що ЄС надаватиме Україні підтримку у виконанні нею цілей та пріоритетів Порядку денного асоціації через застосування усіх наявних ресурсів допомоги ЄС, а також обмін досвідом, поширення кращих практик та «ноу-хау».

Планувалось, що реалізація Порядку денного асоціації буде предметом та частиною процесу щорічного звітування,

---

<sup>1</sup> Порядок денний асоціації Україна - ЄС для підготовки та сприяння імплементації Угоди про асоціацію [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994\\_990](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_990)

моніторингу та оцінки. Комітет асоціації (або інші відповідні органи) щорічно буде оцінювати прогрес виконання Порядку денного асоціації, а також за необхідності вноситиме доповнення до нього, зокрема коригуватиме пріоритети.

Але президент В. Янукович підписав закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», що передбачав відмову України від вступу до НАТО. Закон був прийнятий Верховною радою 1 липня 2010 р. за ініціативи глави держави.

Закон передбачав остаточну відмову України від НАТО та набуття позаблокового статусу держави. Таке рішення підтримали 259 народних депутатів. Парламентарі відхилили майже всі поправки від опозиції до цього закону, яких було більше 400. Серед головних засад у документі значилося забезпечення повноправної участі України в загальноєвропейській та регіональних системах колективної безпеки, набуття членства у Європейському Союзі при збереженні добросусідських відносин і стратегічного партнерства з Російською Федерацією, іншими країнами СНД, а також з іншими державами світу.

Натомість з законопроекту було вилучено пункт про набуття Україною членства в НАТО. Вилучення цього пункту викликало обурення в опозиції. Закон передбачав забезпечення національних інтересів і безпеки України шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права; забезпечення дипломатичними та іншими засобами і методами, передбаченими міжнародним правом, захисту суверенітету, територіальної цілісності та непорушності державних кордонів України, її політичних, економічних, енергетичних та інших інтересів.

Також передбачалось дотримання Україною політики позаблоковості, що означало неучасть України у військово-політичних союзах, пріоритетність участі у вдосконаленні та

розвитку європейської системи колективної безпеки, продовження конструктивного партнерства з НАТО та іншими військово-політичними блоками з усіх питань, що становлять взаємний інтерес та забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі. Визначення та реалізація засад внутрішньої і зовнішньої політики мали здійснюватись на основі тісної взаємодії та координації зусиль Верховної ради України, президента України, Кабінету міністрів України, міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади. Крім того, у законопроекті було прописано «мовне питання»: «Забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської, інших мов національних меншин України». Опозиція наполягала, щоб статус української мови був затверджений «як єдиної державної».

11 листопада 2011 р. у Брюсселі відбувся завершальний двадцять перший раунд переговорів щодо укладення Угоди про асоціацію, у ході якого були узгоджені всі положення тексту Угоди. 19 грудня 2011 р., у м. Київ під час П'ятнадцятого Саміту Україна-ЄС лідери України та ЄС офіційно заявили про завершення переговорів щодо Угоди про асоціацію. 30 березня 2012 р. у Брюсселі глави переговорних делегацій парафували Угоду (зі сторони України підписував Павло Клімкін).

19 грудня 2011 р., у Києві під час П'ятнадцятого Саміту Україна-ЄС лідери України та ЄС офіційно заявили про завершення переговорів щодо Угоди про асоціацію.

У лютому 2012 секретар РНБО України Андрій Клюєв повідомив, що триває технічна робота над угодою на рівні експертів Єврокомісії.

30 березня 2012 р. у Брюсселі парафували Угоду про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом, точніше всю

її політичну частину (Асоціацію та першу і останню сторінки угоди щодо Зони вільної торгівлі). Саме парафування проходило у 2 етапи. Остаточне було 19 липня 2012 р. – тоді Угода про Асоціацію була вся парафувана. У грудні 2012 р. повинен був бути проведений черговий саміт Україна–ЄС. Але очікування з цього приводу не виправдались, головним чином, з двох причин:

- недемократичне проведення виборів, що зазначила ОБСЄ як підсумок свого моніторингу виборчого процесу;
- очікування результатів виборів, після оголошення яких ситуація мала прояснитися.

Текст Угоди про Асоціацію англійською мовою було оприлюднено після схвалення пропозицій Європейської комісії Раді Європейського Союзу щодо підписання, схвалення та тимчасового застосування Угоди.

Черговий, XVI Саміт відбувся 25 лютого 2013 р. На ньому Україна зобов'язалась вирішити наявні проблеми. Щодо підписання Угоди про асоціацію, то найоптимістичніші прогнози сходилися на кінець 2013 р., але все залежало від внутрішніх політичних процесів та ефективності виконання Україною встановлених у Порядку денному асоціації критеріїв для підписання зазначеної угоди, а також від діалогу України та ЄС. Позитивом стало помилування Юрія Луценка 7 квітня 2013 р., що дуже схвалили європейські високопосадовці, але вони таке очікували від української влади й стосовно Юлії Тимошенко, яку Міжнародний суд визнав не винною 30 квітня 2013 р. Її не звільнили і це могло завадити підписанню Угоди.

Для пришвидшення підписання Угоди діяли спеціальні комісії, наприклад спеціальна Моніторингова місія Європарламенту під керівництвом Пета Кокса та Олександра Квасневського зі спостереження за розглядом справи експрем'єр-міністра Ю. Тимошенко та экс-міністра внутрішніх справ Ю. Луценка. Ця Місія працювала з червня 2012 р., і була продовжена до вересня 2013 р. Євросоюзом був поставлений

ультиматум вирішити проблеми в Україні до 15 травня 2013 р., до часу перевірки, бо це могло вирішити долю Асоціації. 15 травня Єврокомісія схвалила проект рішення, отже тепер доля Угоди повністю в руках України.

Текст Угоди про Асоціацію Україна–ЄС українською мовою був опублікований 20 червня 2013 р. на офіційному сайті Комітету з євроінтеграції Верховної ради. У серпні текст Угоди оприлюднили на Урядовому порталі. Після цього текст переклали 24-ма офіційними мовами ЄС. 9 серпня 2013 р. проект Угоди був оприлюднений на Урядовому порталі після перевірки Міністерством юстиції України та корекції у зв'язку зі вступом в ЄС Хорватії.

За пропозицією Сторони ЄС було уточнено назву Угоди, і за згодою Української Сторони угода отримала остаточну офіційну назву – «Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами – членами, з іншої сторони».

28 листопада 2013 р. Угоду мали підписати на XVII саміті. Однак 21 листопада уряд несподівано призупинив підготовку до підписання документу.

*«Призупинити процес підготовки до укладення Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, європейським Співтовариством з атомної енергії та їх державами-членами, з іншого боку, і дію рішення Кабінету міністрів України від 18 вересня 2013 р."Про підготовку до підписання проекту Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом та його державами-членами, з іншого боку».<sup>1</sup>*

---

<sup>1</sup> Розпорядження Кабінету Міністрів України «Питання укладання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їх державами» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/905-2013-p>

Таке розпорядження було офіційно оприлюднено прем'єр-міністром України Азаровим. За словами європейського комісара з питань розширення та Європейської політики сусідства Штефана Фюле станом на 22 листопада 2013 р. Київ ще офіційно не поінформував Брюссель про рішення призупинити процес підготовки до підписання Угоди про асоціацію. Фахівці міжнародного рейтингового агентства Fitch Ratings зазначили, що оголошення урядом України про зупинку підготовки до підписання Угоди про асоціацію<sup>1</sup> з ЄС приведе до зменшення кредитоспроможності держави, зважаючи на її обмежені можливості запозичень в іноземній валюті для рефінансування значних виплат за зовнішнім боргом в 2014–2015 рр., за відсутності кредитів МВФ. 22 листопада 2013 р. ЄС відхилив пропозицію Кабміну про проведення переговорів у тристоронньому форматі ЄС-Україна-Росія як таку, що «не є виходом і не має прецедентів» у європейській практиці.

Рішення уряду України призупинити процес підготовки до укладання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС викликало хвилю протестів в Україні. Станом на 22 листопада 2013 р. в багатьох містах України (Донецьку, Харкові, Києві, Львові та ін.) стали стихійно виникати «євромайдани», де збиралися громадяни України, щоб заявити свій протест проти відмови уряду укласти Угоду про асоціацію між Україною та ЄС. Львівська міськрада звернулася до президента Віктора Януковича з вимогою звільнити прем'єр-міністра Миколу Азарова та підписати угоду про асоціацію з Євросоюзом.

На Саміті Східного партнерства 28–29 листопада 2013 р. тодішній Президент Янукович Угоду не підписав, що викликало бурхливі негативні реакції частини населення України, спричинивши виникнення Євромайдану. На знак підтримки

---

<sup>1</sup> Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984\\_011](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011)

почалися акції підтримки курсу України до ЄС у багатьох країнах світу. Загалом протистояння влади та народу України призвело до революції в Україні – Революції гідності та зміни політичного керівництва держави.

#### **4. Українська криза та вплив ЄС на її врегулювання**

3-6 грудня 2013 р. Віктор Янукович відвідав з візитом Китай, за результатами якого Україна і Китай не уклали жодних угод. Про це заявив заступник міністра закордонних справ КНР Чен Гопін. Візит виявився не тільки безрезультатним – китайські ЗМІ з Януковича відверто познущались, присвятивши йому глузливий відеоролик.

Європарламент – 26 листопада ЗМІ поширили інформацію про офіційну заяву представників Європарламенту стосовно можливості серйозних наслідків для уряду України у тому випадку, якщо він використає силу проти прихильників євроінтеграції під час масових акцій протесту.

Голова Комітету у закордонних справах Європейського парламенту Елмар Брок та член Європарламенту, доповідач по Україні Яцек Саріуш-Вольський:

*«Українська влада не має права застосовувати силу проти демонстрантів, які проводять мирний протест на Європейській площі, проти рішення українського уряду не підписувати Угоду про асоціацію з ЄС. Інакше будуть серйозні наслідки...»*

4 грудня Єврокомісія повідомила, що трубопровід Газпрому «Південний потік», проти спорудження якого неодноразово виступала Україна, не зможе працювати у ЄС, якщо не відповідатиме європейським нормативам в енергетичній галузі.

5 грудня голова Європарламенту Мартін Шульц повідомив, що місія Кокса-Квасневського продовжена. Цього ж дня в аеропорту Мюнхена німецькі прикордонники вперше

запросили українців оформити документи в секторі оформлення для громадян країн ЄС.

7 грудня депутати Європейського парламенту закликали українську владу негайно покарати винуватців збройного розгону Євромайдану 30 листопада.

*«Якщо відповідальні за побиття на Майдані не будуть засуджені, то політики, відповідальні за це, будуть позбавлені можливості їхати в ЄС, окрім того, їм заморозять рахунки в європейських банках»,–*

заявив депутат Європейського парламенту Елмар Брок.

8 грудня український Марш мільйонів підтримали більше тридцяти міст США, Канади, Європи.

9 грудня на підтримку протесту на Майдан Незалежності вийшли співробітники дипломатичних установ країн ЄС. Цього ж дня для ведення переговорів з врегулювання ситуації, що склалася в Україні, свого представника направили ЄС та США. Заступник держсекретаря США Вікторія Нуланд приїхала в Київ 10 грудня.

11 грудня Євромайдан відвідали спецпредставник ЄС Кетрін Ештон та помічник Держсекретаря США Вікторія Нуланд.

12 грудня Європарламент прийняв резолюцію, якою рекомендував українській владі провести (позачергові) вибори.

15 грудня свою особисту підтримку Євромайдану з головної сцени на Майдані Незалежності засвідчили сенатори США Джон Маккейн та Кріс Мерфі.

16 грудня міністр закордонних справ Швеції Карл Більдт заявив, що Росія веде проти України «пропагандистську війну» і чинить економічний тиск через прагнення України інтегруватися в Європейський Союз.

7 січня 2014 р. французьке видання RFI повідомило, що



*«Євромайдан змушує Захід змінювати ставлення до України, повідомляє російська служба французького видання RFI. Україна залишається в центрі уваги євроатлантичної громадськості.»*

15 січня Євросоюз оприлюднив повний текст угоди про асоціацію з Україною, зокрема про глибоку та всеосяжну зону вільної торгівлі. З цього приводу Штефан Фюле записав, що публікація Угоди «підтвердить вигоду пропозицій ЄС і розвінчає міфи».

22 січня під час брифінгу послы Великобританії і Німеччини жорстко розкритикували міністра закордонних справ України Л. Кожару за поведінку на зустрічі з дипломатами і інформацію щодо події у Києві. Віце-президент Європейського парламенту Яцек Протасевич заявив, що Європейський Союз може припинити офіційні відносини з Україною, якщо підтвердиться, що міліція застосовувала проти демонстрантів вогнепальну зброю. Посольство США в Україні повідомило, що Вашингтон скасував візи деяким громадянам України у відповідь на дії проти протестувальників у центрі Києва.

Цього ж дня на Всесвітньому економічному форумі у Давосі оголосили хвилину мовчання на знак вшанування пам'яті загиблих під час подій у Києві на вулиці Грушевського. 24 січня з'явилась інформація про заборону в'їзду до США головних спікерів Партії Регіонів – В. Олійника та О. Бондаренко.

1 лютого, на Мюнхенській конференції з безпеки державний секретар США Джон Керрі заявив: *«українці борються за демократичне майбутнє Європи, Сполучені Штати та ЄС солідарні з народом України в цій боротьбі».*

6 березня 2014 р. в Брюсселі відбувся екстрений саміт ЄС, що був присвячений українській політичній кризі, на якому зокрема обговорювалося прохання післяреволюційної української влади якомога швидше підписати Угоду.

Представники західноєвропейських держав наполягали, що таку важливу угоду не можна підписувати, доки в Україні не буде обрано нову владу, підтримка якої населенням ні в кого не викликатиме сумнівів. Було знайдено компроміс, який згодилися підтримати всі учасники саміту – розділення угоди на політичну і економічну частини і підписання спочатку першого, а потім другого документа.

Так, 21 березня 2014 р. під час Позачергового Саміту Україна – ЄС було підписано політичну частину Угоди та Заключний акт Саміту, які від імені України підписав Прем'єр-міністр А. Яценюк. Зокрема, були підписані Преамбула, стаття 1, Розділи I «Загальні принципи», II «Політичний діалог та реформи, політична асоціація, співробітництво та конвергенція у сфері зовнішньої та безпекової політики» і VII «Інституційні, загальні та прикінцеві положення» Угоди. На Саміті українською стороною також була зроблена заява про зобов'язання України, які випливають зі ст. 8 Угоди про асоціацію стосовно ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 р., що будуть виконані після внесення відповідних змін до Конституції України.

За півроку, 27 червня 2014 р. в ході засідання Ради ЄС Президентом України П. Порошенком та керівництвом Європейського Союзу і главами держав та урядів 28 держав – членів ЄС була підписана економічна частина Угоди – Розділи III «Юстиція, свобода та безпека», IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею», V «Економічне та галузеве співробітництво» та VI «Фінансове співробітництво та положення щодо боротьби із шахрайством», які разом з рештою тексту Угоди становлять єдиний документ.

Для набрання чинності Угоди про Асоціацію, сторони повинні її ратифікувати або затвердити відповідно до власних процедур. У більшості країн-членів ЄС процес ратифікації полягає у затвердженні угоди парламентом та подальшому

підписанні главою держави. Ратифікаційні грамоти або документи про затвердження здаються на зберігання до Генерального секретаріату Ради ЄС, після чого відповідна інформація з'являється на офіційному сайті Ради ЄС.

16 вересня 2014 р. Європейський парламент ратифікував Угоду синхронно з Верховною Радою України (у вигляді телемосту за допомогою технології Skype). За ратифікацію проголосувало 355 депутатів Верховної Ради та 535 депутатів Європарламенту.

Угода набирає чинності в перший день другого місяця, що настає після дати здачі на зберігання останньої ратифікаційної грамоти або останнього документа про затвердження, тобто з 1 вересня 2017 року, після того як 11 липня 2017 року Рада ЄС ухвалила остаточне рішення про укладення Угоди про асоціацію з Україною від імені Європейського Союзу. Строк дії Угоди необмежений. Будь-яка сторона може денонсувати Угоду шляхом надіслання повідомлення про це іншій стороні, дія Угоди в такому випадку припиняється через шість місяців з дати отримання повідомлення.

## **6. Механізм імплементації Угоди про асоціацію**

1 листопада 2014 р. набрало чинності тимчасове застосування Угоди, яке стало можливим після завершення у вересні того ж року необхідних внутрішніх процедур, зокрема ратифікації Угоди Верховною Радою України та Європейським Парламентом, а також схвалення відповідного рішення Радою ЄС. Режим тимчасового застосування може поширюватися лише на ті сфери Угоди, які стосуються виключної або змішаної компетенції ЄС, оскільки застосування Угоди в інших сферах вимагає її ратифікації державами-членами ЄС. Таким чином, обсяг тимчасового застосування охоплює окремі статті/глави розділів «Політичний діалог і реформи, політична асоціація,

співробітництво та конвергенція у сфері закордонних справ та політики безпеки», «Юстиція, свобода та безпека», «Економічне та галузеве співробітництво», «Фінансове співробітництво», «Інституційні, загальні та прикінцеві положення».

Через тиск Росії, у рамках тристоронніх переговорів ЄС–Україна–Росія, було досягнуто домовленості про відтермінування до 1 січня 2016 р. тимчасового застосування розділу IV, який стосується зони вільної торгівлі. В якості компенсації, ЄС продовжив режим автономних преференцій України до 31 грудня 2015 р. Такі преференції дозволяли скасувати мита на українські товари в країнах ЄС, натомість для Євросоюзу зберігалися старі митні правила.

Мета тимчасового застосування частини положень Угоди – наблизити безпосереднє виконання торговельної частини Угоди та не втрачати час, допоки відбудуться всі формальності на національному рівні та на рівні ЄС щодо набуття Угодою чинності.

Перше інавгураційне засідання Ради асоціації Україна–ЄС відбулося 15 грудня 2014 р. у Брюсселі за участі урядової делегації України на чолі з прем'єр-міністром Арсенієм Яценюком. А перше інавгураційне засідання парламентського комітету Угоди про асоціацію відбулося 24 – 25 лютого 2015 р. А 16 березня 2015 р. Рада асоціації між Україною та ЄС оновила Порядок денний асоціації з Україною.

Для досягнення можливості інтегруватися до внутрішнього ринку ЄС Україна має привести свою систему технічного регулювання у відповідність до європейських вимог, оскільки головними перешкодами торгівлі з ЄС є не імпорتنі тарифи, а технічні бар'єри у торгівлі – вимоги до безпечності та якості продукції, її характеристик, процедури оцінки відповідності.

У довгостроковій перспективі угода має підвищити конкурентоспроможність товарів, що виробляються в Україні, а

відтак, підвищити обсяг експорту на всесвітніх ринках. Окрім того, зі зростанням якості українських товарів зміцняться позиції національних виробників на внутрішньому ринку. Водночас українські споживачі матимуть доступ до якісніших і дешевших товарів і послуг.

Важливою складовою частиною угоди про асоціацію з ЄС є Угода про зону вільної торгівлі між Україною та ЄС. Формат та її наповнення передбачає досягнення максимально глибокої економічної інтеграції на основі домовленостей в рамках двосторонніх переговорів з ЄС щодо вступу України до СОТ.

Створення зони вільної торгівлі не повинно викликати побоювань з приводу неконтрольованого потоку імпорту з ЄС через те, що:

- угода є взаємною, тому інтеграція до ЄС відкриє українським товарам доступ до ринку, який складається з 500 млн споживачів;
- товари з ЄС уже широко присутні на українському ринку через невелику кількість бар'єрів. Середній рівень українських тарифів до імпорту з ЄС є досить низьким. А тому наслідки лібералізації торгівлі будуть скромнішими; Україна не є ключовим ринком для товарів з ЄС;
- ЄС прагне відкрити свій ринок одразу з можливістю перехідного періоду для України. Власне вітчизняний ринок не може бути повністю відкритим одразу після підписання угоди, адже українські виробники не готові до серйозної зовнішньої конкуренції. ЄС пропонує встановити десятилітній перехідний період адаптації своїх дій. Окрім цього, гармонізація законодавства, адаптування стандартів та норм і побудова необхідних інституцій вимагають зовнішньої підтримки. Зважаючи на це, ЄС пообіцяв збільшити технічну та фінансову допомогу Україні.

Європейська сторона на даному етапі пропонує квотування на близько 400 тарифних ліній, за якими класифікується сільськогосподарська продукція. Зокрема, піти на взаємні поступки стосовно певних груп зазначених товарів, знизивши мито на них до нуля одразу готова вітчизняна кондитерська галузь. У разі прийняття цієї пропозиції кількість тарифних ліній, за якими ЄС пропонує квотування, суттєво скоротиться. Наприклад, українській стороні вже запропоновано тарифну квоту по пшениці на 700 тисяч тон. Проте квота по ячменю оцінюється в 45 тисяч тон, що не може влаштувати, порівнюючи обсяги, які Україна сьогодні експортує.

Угода про асоціацію за своєю структурою складається з преамбули, семи розділів, 43 додатків та 3 протоколів.

Преамбула та Розділ I «Загальні цілі та принципи».

В цій частині окреслюється підґрунтя, яке існує сьогодні для укладення Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, зокрема визнання з боку ЄС європейського вибору та європейських прагнень України як європейської країни, що поділяє з ЄС спільну історію і спільні цінності, а також визначені цілі Угоди, серед яких – створення асоціації, поступове зближення між Україною та ЄС на основі спільних цінностей, поглиблення економічних та торговельних відносин, зокрема шляхом створення зони вільної торгівлі, посилення співробітництва у сфері юстиції, свободи і безпеки. Закріплюються основні принципи, які лежатимуть в основі асоціації, передусім забезпечення прав людини та основоположних свобод, повага до принципу верховенства права, дотримання принципів суверенітету і територіальної цілісності, непорушності кордонів і незалежності. Підкреслюється, що подальші відносини між Україною та ЄС базуватимуться також на принципах вільної ринкової економіки, верховенства права, ефективному урядуванні тощо.

Розділ II «Політичний діалог і реформи, політична асоціація, співробітництво та конвергенція у сфері закордонних справ та політики безпеки».

Ця частина містить положення, реалізація яких має сприяти розвитку і зміцненню політичного діалогу у різних сферах, у тому числі поступовій конвергенції позицій України з ЄС у сфері зовнішньої та безпекової політики.

У розділі визначені цілі політичного діалогу, ключовою з яких є запровадження політичної асоціації між Україною та ЄС. Серед інших цілей – поширення міжнародної стабільності та безпеки, зміцнення поваги до демократичних принципів, верховенства права та належного урядування, прав людини та фундаментальних свобод, поширення принципів незалежності, суверенітету, територіальної цілісності та непорушності кордонів, співробітництво у сфері безпеки і оборони.

У цій частині визначені рівні та формати політичного діалогу, зокрема передбачено проведення самітів, зустрічей на міністерському та інших рівнях.

Серед ключових напрямків взаємодії – співробітництво з метою поширення регіональної стабільності; зміцнення миру та міжнародного правосуддя, зокрема шляхом імплементації Римського статуту Міжнародного кримінального суду; забезпечення поступової конвергенції у сфері зовнішньої і безпекової політики, включаючи Спільну політику безпеки та оборони, попередження конфліктів, нерозповсюдження, роззброєння та контроль за озброєнням, боротьбу з тероризмом тощо.

Розділ III «Юстиція, свобода і безпека».

У цій частині Угоди визначені напрямки взаємодії у відповідних сферах. Важливою метою співробітництва є утвердження верховенства права та зміцнення відповідних інституцій, зокрема у сфері правоохоронної діяльності та встановлення правосуддя, насамперед зміцнення судової

системи, покращення її ефективності, гарантування її незалежності та неупередженості.

Одним з елементів співпраці є забезпечення належного рівня захисту персональних даних відповідно до найкращих європейських та міжнародних стандартів.

З метою управління міграційними потоками Угодою передбачається запровадження всеохоплюючого діалогу щодо ключових питань у сфері міграції, включаючи нелегальну міграцію, протидію торгівлі людьми тощо.

Окремі статті присвячені створенню належних умов для працівників, які на законних підставах працюють за кордоном.

Важлива увага приділяється забезпеченню мобільності громадян і поглибленню візового діалогу, зокрема шляхом запровадження безвізового режиму після виконання відповідних критеріїв, передбачених у Плані дій щодо лібералізації ЄС візового режиму для України.

Положеннями розділу передбачається поглиблення співпраці з метою боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму, незаконним обігом наркотиків, організованою злочинністю, тероризмом, а також розвиток співробітництва у сфері надання правової допомоги у цивільних та кримінальних справах.

Розділ IV «Торгівля і питання пов'язані з торгівлею».

Положення цього розділу Угоди про асоціацію визначають «Поглиблену та всеохоплюючу зону вільної торгівлі» Україна-ЄС (ЗВТ). Цей розділ складає 2/3 від усього обсягу основної (без додатків і протоколів) частини Угоди (156 із 245 сторінок).

ЗВТ передбачає лібералізацію торгівлі як товарами, так і послугами, лібералізацію руху капіталів та до певної міри – руху робочої сили. Відмінною рисою ЗВТ Україна-ЄС є комплексна програма адаптації регуляторних норм у сферах, пов'язаних з торгівлею, до відповідних стандартів ЄС. Це дозволить значною



мірою усунути нетарифні (технічні) бар'єри у торгівлі між Україною та ЄС та забезпечити розширений доступ до внутрішнього ринку ЄС для українських експортерів і навпаки – європейських експортерів до українського ринку. Таким чином поглиблена та всеохоплююча ЗВТ має забезпечити поступову інтеграцію економіки України до внутрішнього ринку ЄС.

Даний розділ охоплює такі основні сфери: торгівля товарами, в тому числі технічні бар'єри в торгівлі; інструменти торговельного захисту; санітарні та фітосанітарні заходи; сприяння торгівлі та співробітництво в митній сфері; адміністративне співробітництво в митній сфері; правила походження товарів; торговельні відносини в енергетичній сфері; послуги, заснування компаній та інвестиції; визнання кваліфікації; рух капіталів та платежів; конкурентна політика (антимонопольні заходи та державна допомога); права інтелектуальної власності, в тому числі географічні зазначення; державні закупівлі; торгівля та сталий розвиток; транспарентність; врегулювання суперечок.

Розділ V «Економічне та секторальне співробітництво».

Ця частина Угоди містить положення про умови, модальності та часові рамки гармонізації законодавства України та законодавства ЄС, зобов'язання України щодо реформування інституційної спроможності відповідних установ та принципи співробітництва між Україною, ЄС та його державами-членами у низці секторів економіки України та напрямків реалізації державної галузевої політики.

28 глав цього розділу Угоди передбачають відповідні заходи у секторах: енергетика (в тому числі ядерна), транспорт, захист навколишнього середовища, промислова політика та підприємництво, сільське господарство, оподаткування, статистика, надання фінансових послуг, туризм, аудіовізуальна політика, космічні дослідження, охорона здоров'я, науково-технічна співпраця, культура, освіта тощо.

Імплементация цього розділу Угоди дасть змогу забезпечити більш поглиблене виконання положень Угоди щодо зони вільної торгівлі, оскільки сприятиме наближенню законодавства та регуляторного середовища України та ЄС, а відтак усуненню нетарифних торговельних бар'єрів, а також, сприятиме інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС та єдиного нормативного простору в переважній більшості секторів економіки та суспільного життя України.

Розділ VI «Фінансове співробітництво».

У цій частині окреслюється механізм і шляхи отримання Україною фінансової допомоги з боку ЄС, у тому числі з метою сприяння реалізації Угоди про асоціацію, пріоритетні сфери її надання, порядок моніторингу та оцінки ефективності її використання. Також, положення цієї частини передбачають поглиблення співпраці України та ЄС з метою попередження та боротьби з шахрайством, корупцією та незаконною діяльністю, зокрема шляхом поступової гармонізації українського законодавства у цій сфері із законодавством ЄС, обміну відповідною інформацією тощо.

Розділ VII «Інституційні, загальні та прикінцеві положення».

У цій частині Угодою про асоціацію передбачається запровадження нових форматів та рівнів співробітництва між Україною та ЄС після набуття чинності, зокрема створення Ради та Комітету з питань асоціації, Парламентського комітету з питань асоціації. З метою залучення до реалізації Угоди громадянського суспільства буде створена Платформа громадянського суспільства.

У зв'язку з необмеженим терміном дії Угоди було передбачено можливість здійснення всебічного її перегляду, у тому числі що стосується її цілей протягом п'яти років від набрання нею чинності, а також у будь-який час за взаємною згодою Сторін.

Підсумовуючи, варто зазначити, що розвиток відносин між Україною та Європейським Союзом пройшов декілька етапів. Враховуючи той факт, що Україна має важливе економічне та політичне значення для розвитку Європейського континенту, ЄС з самого початку взяв курс на встановлення прагматичних відносин з Україною, які передбачали поступове розширення та поглиблення взаємодії з одночасним втіленням Україною необхідних інституціональних, економічних, та правових реформ, які б наблизили її до відповідних стандартів ЄС. Наразі, між Україною та ЄС була укладена Угода про асоціацію, яка передбачає економічну інтеграцію України до єдиного внутрішнього ринку ЄС та політичну асоціацію. Причому, виходячи із тексту угоди, можна побачити, що хоча вона прямо не вказує на можливість політичної інтеграції України до ЄС, тим не менш, непрямим чином обумовлює таку можливість.

## **7. Саміти Україна–ЄС**

**Перший саміт** Україна–ЄС відбувся у вересні 1997 р. в Києві. Президент Л. Кучма підтвердив європейський вибір України, відповідно до підписаної у 1992 р. Угоди про партнерство і співробітництво. Була підписана угода між Європейським співтовариством з вугілля та сталі і урядом України про торгівлю сталеливарними виробами. Ще одним результатом стало одностороннє введення Україною безвізового режиму для власників дипломатичних паспортів країн-членів ЄС.

**Другий саміт** Україна–ЄС відбувся у жовтні 1998 р. у Відні. Стан відносин України та ЄС визначався як «стратегічне та унікальне партнерство». Вперше Україна заявила про бажання набути статусу асоційованого членства в ЄС.

**Третій саміт** Україна–ЄС відбувся у липні 1999 р., у рік президентських виборів в Україні. ЄС підтвердив намір сприяти

вступові України до СОТ. Розпочалася робота щодо запровадження зони вільної торгівлі між Україною та ЄС.

**Четвертий саміт** Україна-ЄС, який відбувся у вересні 2000 р., оглядачі згодом назвали «дипломатичним реверансом», оскільки тоді лунали заяви про те, що вже у 2000 р. Україна стане асоційованим членом ЄС. Зокрема, під час саміту, ЄС підтвердив підтримку реформам в Україні. Спільна заява, підписана головою Єврокомісії Романо Проді, президентом Франції Жаком Шираком та президентом Леонідом Кучмою, передбачала «подальше поглиблення співпраці як значний внесок у забезпечення миру, стабільності і процвітання Європи».

**П'ятий саміт** Україна-ЄС у вересні 2001 р. в Ялті, відбувався на тлі «касетного скандалу», через рік після зникнення журналіста Георгія Гонгадзе. Представники ЄС почали говорити про втручання влади у роботу ЗМІ та про інші порушення демократичних стандартів. Водночас, українська влада порушила перед ЄС проблему виконання ним давніх зобов'язань: фінансування закриття ЧАЕС і створення компенсуючих потужностей на Хмельницькій і Рівненській атомних станціях. Україна також хотіла домогтися співпраці в енергетиці, транзиті нафти й газу, створенні консорціуму з експлуатації нафтопроводу Одеса-Броди. Проте Ялтинський саміт не виправдав надії Києва.

**Шостий саміт**, який відбувся у липні 2002 р. в Копенгагені, представники української влади називали першою спробою формалізації відносин України і ЄС. Леонід Кучма на саміті оголосив ключові плани Києва: у 2003–2004 рр. підписати угоду з ЄС про асоційоване членство і провести переговори про зону вільної торгівлі, у 2004–2007 рр. Україна мала виконати всі необхідні процедури для набуття чинності угоди про асоціацію, у 2005–2007 – створити Митний союз із ЄС, а у 2007–2011 – виконати умови, необхідні для вступу до Євросоюзу. Проте ЄС лише підписав угоду про співпрацю у галузі науки і техніки, а

також привітав проведення демократичних виборів парламенту. На цих виборах перемогу здобула «Наша Україна» на чолі із В.Ющенком.

**Сьомий саміт** відбувся у Ялті, в жовтні 2003 р., після завершення нової хвилі розширення Євросоюзу, тому Україна поклала надії на чіткішу позицію ЄС стосовно її майбутнього. Зокрема, Леонід Кучма заявляв, що Київ хоче домовитися про чіткі плани набуття Україною статусу країни із ринковою економікою, про спрощення візового режиму для громадян України. Цьому саміту передувала квітнева Європейська конференція, на якій була презентована програма «Ширша Європа – сусідство: нові рамки взаємовідносин із нашими східними та південними сусідами». Фактично, ЄС запропонував Україні не статус кандидата на вступ до ЄС, а статус країни-сусіда в рамках програми Європейської політики сусідства. Цього ж року Леонід Кучма своїм указом запровадив в Україні День Європи.

Усупереч очікуванням Кієва, на **восьмому саміті** в липні 2004 р. в Гаазі, план дій співробітництва України та ЄС так і не вдалося узгодити до кінця. Офіційний Київ продовжував наполягати на внесенні до документа положення про поглиблення відносин із ЄС після виконання Плану дій, проте Брюссель не дав позитивної відповіді. Єврокомісар Романо Проді заявляв про готовність ЄС працювати із Україною лише у рамках Європейської політики сусідства, схваленої 2003 р. «Ця політика не пов'язана зі вступом в ЄС – це питання поки що не стоїть на порядку денному», – заявляв Проді. Президентіві Кучмі також не вдалося домогтися для України статусу країни з ринковою економікою. Водночас, чиновники ЄС наголошували, що керівництво має «забезпечити демократичний перебіг президентських виборів у жовтні 2004 р.».

**Дев'ятий саміт**, який відбувся у грудні 2005 р. в Києві, називають одним із найуспішніших у розвитку відносин між

Україною та ЄС. Новообраний президент Віктор Ющенко мав високу довіру у ЄС, внаслідок чого Київ одержав низку преференцій. Було ухвалене рішення про надання Україні статусу країни з ринковою економікою в контексті антидемпінгового законодавства ЄС. Також були підписані угоди в авіаційній, навігаційній та енергетичній галузях. ЄС також пообіцяв підтримку Україні на шляху вступу до СОТ. У спільній заяві представники України та ЄС – голова уряду Великої Британії Тоні Блер, Верховний представник ЄС Хав'єр Солана, президент Єврокомісії Жозе Мануель Баррозу вказали, що «демократія і реформи відкрили нові перспективи для України та її відносин із ЄС». ЄС підтвердив намір почати попередні консультації про нову угоду між ЄС та Україною, яка б замінила чинну Угоду про партнерство та співробітництво.

На **десятому саміті**, який відбувся у жовтні 2006 р. в Гельсінкі, представники Євросоюзу заявили про готовність розпочати переговорний процес щодо створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС і обговорювати формат нової Угоди. Віктор Ющенко наголосив, що Київ зацікавлений, аби новий базовий договір між Україною та ЄС передбачав «політичну асоціацію та економічну інтеграцію». Сторони також обговорювали укладення угод про спрощений візовий режим, співпрацю в галузі енергетики та спільну зовнішню та безпекову політику. На саміті була парафована Угода про реадмісію, тобто, примусове повернення мігрантів, що потрапили до країн ЄС нелегально з території України. Натомість громадяни України певних категорій отримали деякі послаблення візового режиму при в'їзді у країни Євросоюзу. Водночас, ЄС висловив стурбованість частою зміною урядів в Україні. На той час Юлія Тимошенко вже не була прем'єр-міністром.

Під час **одинадцятого саміту**, який відбувся у вересні 2007 р. в Києві, політичні лідери відзначили, що головною подією у розвитку відносин Україна–ЄС стало започаткування

переговорів щодо нової посиленої Угоди та всеохопної і поглибленої зони вільної торгівлі. Були також відзначені конкретні заходи, вжиті для покращення ядерної безпеки в Україні, зокрема, завершення стабілізаційних заходів на об'єкті «Укриття» в Чорнобилі. Київ та Брюссель також домовилися про проведення спільної оцінки безпеки українських ядерних реакторів.

На дванадцятому саміті, який відбувся у вересні 2008 р. в Парижі, було досягнуто компромісного рішення щодо назви нової посиленої угоди як Угоди про асоційоване членство. Сторони також досягли домовленостей про започаткування діалогу з визначення умов для запровадження безвізового режиму поїздок громадян України до держав-членів Євросоюзу. Також було відзначено, що переговори щодо зони вільної торгівлі, швидко просуваються «у дуже конструктивній атмосфері». «У контексті перемовин між ЄС і Україною президенти сподіваються, що амбітна Угода про асоціацію буде завершена швидко та підписана настільки швидко, наскільки це можливо», – йшлося у спільній заяві Віктора Ющенка, Жозе Мануеля Баррозу та президента Франції Ніколя Саркозі.

У грудні 2009 р., на тринадцятому саміті, де Україну востаннє представляв Віктор Ющенко, сторони констатували завершення роботи над переважною більшістю положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Голова Єврокомісії Жозе Мануель Баррозу висловлював сподівання, що переговори про асоціацію можуть бути завершені протягом 2010 р. Водночас, він казав про розчарування діями української влади. «Я буду з вами чесним, пане президенте. Дуже часто нам здається, що обіцянка реформ виконується тільки частково, зобов'язання щодо реформ виконуються тільки частково, і слова не завжди супроводжуються діями», – заявив представник ЄС. Експерти причиною гальмування реформ називали протистояння між

президентом Віктором Ющенком та прем'єром Юлією Тимошенко.

На **чотирнадцятому саміті** у Брюсселі, який відбувся у листопаді 2010 р., вперше, після обрання президентом, прибув Віктор Янукович. На цей час Генеральна прокуратура вже висунула звинувачення Юлії Тимошенко за «газовою справою». На саміті був представлений план дій щодо запровадження безвізового режиму. Він містив 60 пунктів і передбачав ухвалення нових законів або модернізації чинних у 15-ти сферах, розробку семи національних стратегій. Президент Ради ЄС Герман ван Ромпей та президент Єврокомісії Жозе Мануель Баррозу відзначили прогрес, досягнутий у відносинах Україна-ЄС, проте, водночас, наголосили на виконанні Україною усіх зобов'язань, пов'язаних із візовою політикою. Також, сторони знову підтвердили спільне зобов'язання щодо створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС з метою забезпечення поступової інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС.

На **п'ятнадцятому саміті**, який відбувся у грудні 2011 р., президент Європейської Комісії Жозе Мануель Баррозу та президент Європейської Ради Герман ван Ромпей у схваленому у Києві документі наголосили, що підписання та ратифікація Угоди про асоціацію залежатиме від стану демократії в Україні. На цей час Юлія Тимошенко була засуджена до семи років в'язниці. «Ми хочемо просуватися до підписання і ратифікації Угоди про асоціацію настільки швидко, наскільки це можливо, але це залежатиме від політичних умов. У цьому сенсі низка недавніх внутрішніх процесів в Україні призвела до важкої атмосфери у відносинах між нею та Євросоюзом», – заявив ван Ромпей. Водночас, представники ЄС зазначили, що шлях для технічної підготовки Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, включаючи ЗВТ, відкритий, але подальше просування – у руках української влади.



На **шістнадцятому саміті**, який відбувся 25 лютого у Брюсселі, за результатами переговорів президента Януковича з керівниками Євросоюзу, було ухвалено спільну заяву, в якій зазначено, що Україна «рішуче налаштована виконувати» передумови ЄС для того, щоб сторони змогли підписати Угоду про асоціацію та зону вільної торгівлі. У документі вказано, що «керівники взяли до уваги попередні дії і очікують» на досягнення Україною «конкретного поступу до початку травня 2013». Віктор Янукович заявив, що задоволений результатами саміту.

**17-й саміт Україна – Європейський Союз** відбувся 27 квітня 2015 р. у Києві. Саміт став першим для України та ЄС в умовах дії Угоди про асоціацію, підписання якої стало можливим після перемоги в Україні Революції гідності. Захід також став першим Самітом як для Президента України П.Порошенка, так і для лідерів ЄС – Президента Європейської Ради Д.Туска та Президента Європейської Комісії Ж.-К.Юнкера.

Порядок денний Саміту включав обговорення комплексу питань, пов'язаних з розвитком ситуації в і довкола України, включаючи стан імплементації Мінських домовленостей і наслідки окупації АР Крим і м.Севастополь. Крім цього, було обговорено хід виконання Угоди про асоціацію і реалізацію внутрішніх реформ в Україні, хід підготовки до Ризького саміту ініціативи «Східне партнерство», а також питання регіонального характеру.

Під час спільної прес-конференції керівництвом ЄС надані чіткі сигнали на підтримку незалежності, суверенітету і територіальної цілісності України, зусиль нашої держави у протидії збройній агресії з боку РФ, зокрема у контексті продовження санкційної політики ЄС, а також процесу реалізації внутрішніх реформ і стабілізації внутрішньоекономічної ситуації.

**18-й саміт Україна – Європейський Союз** відбувся 24 листопада 2017 р. у м. Брюсселі. 18-й Саміт Україна – ЄС став першим самітом в умовах початку функціонування поглибленої і всеохоплюючої зони вільної торгівлі (ПВ ЗВТ) з 1 січня 2016 р. та другим самітом в умовах імплементації політичної частини Угоди про асоціацію.

Порядок денний Саміту включав обговорення комплексу питань, пов'язаних з розвитком ситуації на сході України, включаючи стан імплементації Мінських домовленостей і наслідки окупації АР Крим і м.Севастополь. Крім того, розглянуто стан виконання Угоди про асоціацію і реалізацію внутрішніх реформ в Україні, а також надання з боку ЄС відповідної підтримки. Окрему увагу було приділено завершенню процесу ратифікації Угоди про асоціацію, перспективам запровадження безвізового режиму для громадян України, співробітництву у сфері енергетики, імплементації ПВ ЗВТ.

Керівництвом Євроінституцій надано чіткі сигнали на підтримку незалежності, суверенітету і територіальної цілісності України, відзначено зусилля нашої держави у протидії агресії з боку РФ, зокрема у контексті продовження санкційної політики ЄС, а також надано високу оцінку досягнутого прогресу у реалізації внутрішніх реформ і стабілізації фінансово-економічної ситуації в Україні.

**Ключові підсумки Саміту:**

1. Лідери України та ЄС відзначили європейські і демократичні прагнення українського народу. Підкреслено символізм проведення Саміту у третю річницю з початку Революції Гідності.

2. ЄС підтвердив свої зобов'язання рішуче підтримувати єдність, суверенітет, незалежність та територіальну цілісність України, а також сприяти мирному врегулюванню ситуації на Донбасі, про що свідчить оголошене рішення ЄС про виділення додаткових 5 млн. євро на підтримку СММ ОБСЄ. Було

наголошено, що економічні санкції ЄС проти РФ зберігатимуться до повного виконання Мінських домовленостей. З боку ЄС підкреслено готовність відігравати провідну роль у відновленні та реконструкції Донбасу після врегулювання ситуації в ОРДЛО.

3. Лідери інституцій ЄС підтвердили відданість політиці невизнання незаконної анексії Російською Федерацією АР Крим та м.Севастополь, а також засудили триваюче погіршення ситуації з правами людини в тимчасово окупованому Криму. Сторона ЄС підтвердила відданість дотриманню санкційної політики, у т.ч. через застосування обмежувальних заходів щодо РФ.

4. Керівництвом інституцій ЄС позитивно відзначено досягнутий Україною прогрес у впровадженні системних реформ, зокрема, що стосується боротьби з корупцією, реформи системи юстиції, енергетичної сфери, стабілізації фінансової і банківської системи. Було підтверджено готовність сторони ЄС продовжувати надавати подальшу фінансову і технічну допомогу Україні у процесі ключових реформ. Практичним втіленням цієї готовності стало підписання на полях Саміту Угоди про фінансування заходу «Антикорупційна ініціатива ЄС в Україні» на суму 16 млн.євро.

5. Лідери інституцій ЄС підтвердили готовність докладати подальших активних зусиль з метою якнайшвидшого завершення процесу ратифікації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Сторони погодилися, що якнайшвидше повноцінне набрання чинності Угодою відповідає інтересам як України, так і Євросоюзу. Президент України висловив сподівання, що під час засідання Європейської Ради буде досягнуто компромісного рішення, яке дозволить Нідерландам ратифікувати Угоду про асоціацію.

6. Керівництво інституцій ЄС підтвердило, що Україна виконала всі необхідні зобов'язання у рамках Плану дій щодо лібералізації ЄС візового режиму та висловило впевненість, що

відповідні законодавчі процедури для схвалення рішення про запровадження безвізового режиму для громадян України будуть завершені ближчим часом. У цьому зв'язку було підкреслено, що рішення Комітету постійних представників від імені Ради ЄС 17 листопада ц.р. засвідчило підтримку всіх держав-членів ЄС процесу візової лібералізації з Україною. Наголошено, що питання міжінституційного погодження механізму призупинення безвізового режиму, яке має бути врегульовано до кінця року, відкриє шлях до завершення відповідних процедур і жодним чином не стосується України.

7. Лідери України та ЄС позитивно оцінили перші результати імплементації ПВЗВТ. ЄС став головним торговельним партнером України з обсягами торгівлі понад 41%, зростання двостороннього товарообігу протягом січня-жовтня ц.р. склало 5%. Керівники євроінституцій підтвердили готовність просувати розширення існуючих параметрів доступу українських товарів у межах ПВЗВТ, зокрема за рахунок додаткових автономних преференцій (АТП).

8. Сторона ЄС підтвердила, що схвалення закону про скасування заборони на експорт необробленої деревини відповідно до Меморандуму про взаєморозуміння між Україною та ЄС відкриє шлях для надання нашій державі наступного траншу в рамках макрофінансової допомоги (МФД) III у розмірі 600 млн. євро, що може відбутися на початку наступного року.

9. Отримано підтвердження солідарності ЄС з Україною у контексті забезпечення енергетичної безпеки та збереження транзитної ролі України. Єврокомісія підтвердила готовність відстоювати позицію України у питанні узгодження «зимового пакету газопостачання». Лідери України і ЄС підтвердили спільну позицію, що Україна має і надалі зберігати ключову роль у транспортуванні російського газу до європейських споживачів. Президент України окремо наголосив на важливості спільної протидії політично мотивованим проектам, які загрожують

енергетичній безпеці та солідарності України та ЄС (ОПАЛ, Північний потік 2). У ході Саміту було підписано Меморандум про взаєморозуміння із стратегічного партнерства в енергетичній сфері між Україною та ЄС.

10. На полях Саміту проведено Діловий круглий стіл Україна–ЄС, у рамках якого представникам європейських бізнесових кіл було презентовано прогрес України у реалізації ключових реформ для покращення інвестиційного клімату.

Таким чином 18-ий Саміт Україна–ЄС став важливим етапом у процесі європейської інтеграції України в умовах дії Угоди про асоціацію та засвідчив подальшу підтримку з боку ЄС зусиль України у протидії зовнішній агресії і процесі здійснення внутрішніх реформ. Саміт дозволив лідерам України та ЄС узгодити та скоординувати підходи щодо зміцнення політичної асоціації та економічної інтеграції Києва та Брюсселя, а також спільного реагування на стратегічні виклики в умовах динамічних змін глобального політичного ландшафту.

## **ЄС НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ: ОСНОВНІ ВИКЛИКИ. ЄВРОПЕЙСЬКА ПОЛІТИКА СУСІДСТВА**

- 1. Розширення ЄС у ХХІ столітті: нові умови та наслідки.**
- 2. Конституційний проект ЄС та причини його поразки.**
- 3. Європейська політика сусідства. Східне партнерство – польсько-швецька ініціатива для України: очікування, результати, перспективи.**

### **1. Розширення ЄС у ХХІ столітті: нові умови та наслідки**

Початок нового тисячоліття співпав із новою фазою розвитку ЄС – підготовкою п'ятнадцятьох країн-членів до

найбільшого розширення у своїй історії. З кінця ХХ століття країни колишнього соціалістичного табору, які активно розбудовували демократичні режими та ринкові відносини, прагнули долучитися до об'єднаної європейської родини. Амбітність та складність проекту полягала в тому, що політична та соціально-економічна відмінність старих членів та нових країн Центрально-Східної Європи була цілком очевидною, і це ставило на порядок денний низку нових завдань.

Для врегулювання нагальних питань розвитку ЄС у грудні 2000 р. в Ніцці було проведено засідання Європейської ради. Європейська рада – орган ЄС, що складається з глав держав та урядів і займається вирішенням усіх стратегічних питань розвитку Європейського Союзу. Вона ухвалює політичні рішення, які обговорюються на найвищому рівні за участі усіх членів ЄС. Практична ж їх реалізація – процедурне, юридичне втілення відбувається в межах відповідних органів ЄС: Європейської комісії, Ради ЄС та Європарламенту. Так, порядок денний чергового засідання Європейської ради впливав із поточних справ ЄС та розв'язання тих питань, що виникали разом з переходом європейського співтовариства в добу глобалізації. Припинення холодної війни й розбудова демократії в країнах Центрально-Східної Європи стали рушійною силою процесу наймасштабнішого в історії ЄС розширення. І хоча процес підготовки до вступу в ЄС у кожній з держав-кандидаток тривав кілька років, успіхи та досягнення були доволі різними.

Головною темою засідання Європейської ради в Ніцці стала *підготовка до майбутнього розширення*. Друга тема була злободенною впродовж кількох десятиліть – *реформування інституцій ЄС*. Після переходу Європейського співтовариства до політичної інтеграції, проблема функцій та повноважень діючих органів управління ЄС набувала дедалі більшої актуальності й потребувала термінового вирішення. Третім питанням стало *схвалення Хартії про основні права ЄС*,

розробленої спеціально для європейського інтеграційного об'єднання.

Тема розширення з усім комплексом нових викликів соціального, політичного, економічного, управлінського характеру, які потребували уваги і вчасного розв'язання, на саміті була центральною. Основні дискусії під час Ніщського саміту стосувалися кількох важливих новацій, кожна з яких не знайшла повного вирішення. Передусім, обговорювалося питання діяльності Ради ЄС: перерозподілу голосів країн та розширення сфери тем при застосуванні голосування кваліфікованою більшістю. Британія та деякі інші країни наполягли на збереженні питань з правом вето. Також домовилися про перерозподіл голосів у Раді ЄС при голосуванні. Держави були поділені на групи за демографічним критерієм та рівнем економічного розвитку для унеможливлення узурпації голосів при ухваленні рішень. За провідними державами ЄС ФРН, Британією, Францією, Італією закріплювалися по 29 голосів; за Польщею, Іспанією – по 27; у Румунії було 14; у Нідерландів – 13; у Бельгії, Греції, Португалії, Угорщини, Чехії – по 12; у Швеції, Австрії, Болгарії – по 10; у Данії, Фінляндії, Ірландії, Словаччини, Литви – по 7; у Люксембурга, Естонії, Латвії, Словенії, Кіпру – по 4; у Мальти – 3. Усі держави вважали такий розподіл умовно справедливим.

Наступне питання стосувалося діяльності Європейської комісії. Встановлювалася гранична кількість єврокомісарів – 26, кандидат на главу Єврокомісії та увесь її склад затверджувалися Парламентом ЄС. Значно розширювалися повноваження головного єврокомісара, що посилювало його впливовість, зокрема він самостійно міг призначати своїх заступників та розподіляти повноваження всередині комісії. Також було оптимізовано умови «поглибленого співробітництва» (closer cooperation) в Європейському Союзі.

Усі досягнуті домовленості під час засідання Європейської ради в грудні 2000 р. втілилися у підписання Ніццького договору (26 лютого 2001 р.), котрий складався з 6 частин та 314 статей. Зміст договору відображав потребу ЄС підготувати діючі органи управління до майбутнього розширення.

Також Ніццьким договором були скореговані цілі та зміст другої і третьої опори ЄС. Це стосувалося створення сил швидкого реагування. Формування контингенту передбачалося шляхом наданням країнами-членами персоналу 50–60 тис. на один рік та техніки (400 військових літаків та 100 військових кораблів). Від використання ЗЄС (Західноєвропейський союз, створений у 1948 р., покликаний передовсім виконувати оборонну функцію) відмовилися. Ніццький договір ліквідував у Договорі про Європейський Союз усі згадки про ЗЄС як «агента» Союзу у військовій сфері.

Договір набрав чинності 1 лютого 2003 р. після його ратифікації усіма членами ЄС. Проте, було очевидно, що потрібен інший якісний крок в оформленні правових повноважень інституцій ЄС, які б відповідали новим політичним, економічним та соціальним реаліям спільного європейського дому. Тому було ухвалено рішення про підготовку Конституційного проекту для ЄС, який міг би замінити діючу правову базу та чітко прописати правовий функціонал органів управління на етапі політичної інтеграції за умов масштабного розширення Європейського Союзу.

Адміністративна підготовка до розширення успішно тривала, а на рівні пересічних громадян ЄС відчувалося зростання занепокоєності, пов'язаної з можливістю зниження соціальних стандартів внаслідок прийому до ЄС значно бідніших країн.

Країни ЦЄС оголосили про бажання стати частиною Європи, аби продемонструвати, що вони більше не входять до



сфери впливу Росії. ЄС мав життєво важливе значення для забезпечення успішного економічного розвитку цих країн. Однак, прагнення ЄС приймати заявки цих країн гальмувалося усвідомленням значних соціально-економічних та культурологічних відмінностей країн-кандидаток. Особливу стурбованість від розширення ЄС висловлювали широкі верстви населення європейських держав через можливе погіршення їхнього рівня життя, хоча керівники європейських структур проігнорували ці побоювання.

Європейська комісія визначила, що країни-кандидати будуть готові до вступу вже до 2002 р. У бюджеті ЄС передбачалися кошти для успішного проведення реформ для вступу. Прогрес у проведенні реформ, необхідних для членства в ЄС, був різним. Тому було виділено групу країн з кращими результатами, до якої увійшли Естонія, Польща, Словенія, Угорщина, Чехія та Кіпр. Для цих держав процедура вступу до ЄС розпочалася у березні 1998 р. Друга група країн Болгарія, Латвія, Литва, Мальта, Словаччина та Румунія демонструвала гірші показники виконання програм для набуття членства в ЄС і для них процедура вступу до ЄС була розпочата у жовтні 1999 р.

Важливим етапом у розширенні ЄС став саміт у Копенгагені 13 грудня 2002 р., на якому оголосили про завершення переговорів з десятима країнами-кандидатами. Через невідповідність економічним критеріям дозвіл на вступ в ЄС не отримали Болгарія та Румунія. Але їм гарантувалася можливість членства після проведення необхідних реформ.

Офіційну дату прийняття десяти нових країн було призначено на 1 травня 2004 р. Цього дня членами Європейського Союзу стали Польща, Угорщина, Чеська Республіка, Словаччина, Словенія, Кіпр, Мальта, Естонія, Литва, Латвія. Таким чином, відбулося п'яте розширення ЄС. Болгарія та Румунія стали членами ЄС 1 січня 2007 р. – це вважається

шостою хвилиною розширення ЄС. А сьома хвиля відбулася 1 липня 2013 р., коли до ЄС приєдналася Хорватія.

На відміну від попередніх розширень, які не викликали змін у стратегії економічної інтеграції, у змісті й термінах виконання програм, п'яте і шосте розширення ЄС стали набагато складнішими і менш однозначними за своїми наслідками для подальшого поглиблення інтеграційних процесів. Уперше Євросоюз поповнили відразу десять держав і ще дві приєдналися через три роки. Таким чином, склад ЄС зріс майже вдвічі, а чисельність населення зросла на понад 100 млн. осіб, або на 28 %.

До того ж, слід зауважити, що істотне зниження середнього по ЄС рівня ВВП на душу населення могло спричинити невдоволення широких верств населення, оскільки вони навряд чи погодилися б із зниженням свого життєвого рівня заради непевних компенсацій та гарних перспектив у майбутньому.

Важливим аспектом розширення на цьому етапі було те, що воно відбувалося безпосередньо на стадії завершення формування економічного та валютного союзу, значного прогресу на шляху формування політичного союзу, поглиблення співпраці у сфері безпеки. Тому це зробило процес приєднання нових членів особливо складним як у політичному, економічному, так і в правовому та процедурному аспектах.

Отже, нове розширення безпрецедентне за своїми масштабами, але ще більше – за складністю самого процесу інтеграції старих і нових членів ЄС, що перебували на різних рівнях економічного й соціального розвитку.

Критика розширення часто базувалася на тому, що, приймаючи рішення на користь розширення зони інтеграції на схід, європейські керівники не прорахували його економічну ціну. Хоча розширенню передував тривалий підготовчий період, початок якому поклала сесія Європейської ради у Копенгагені

влітку 1993 р., що затвердила критерії допуску держав-кандидатів до складу ЄС, передбачити усі наслідки було важко. Для більшості з них реалізація програми підготовки до вступу зайняла більше десяти років, а для Болгарії й Румунії усі п'ятнадцять. Отже, коли держави-члени ЄС ухвалювали принципове рішення на користь прийняття країн ЦСЄ, вони керувались, головним чином, політичними, а не економічними міркуваннями.

Ще одним аргументом критики було те, що стимулюючий вплив розширення на економічне зростання у «старих» державах-членах ЄС буде незначним і слабкішим, ніж у країнах, що вступають. Таке явище відбувалося на усіх попередніх етапах розширення ЄС. Зрозуміло, що з погляду потенціалу економічного співробітництва, його переваг, а також вимог економічної безпеки, регіон держав, що прагнули вступу, не мав для об'єднаної Європи важливого значення. Тому стратегія розширення ЄС ухвалювалася спираючися, передусім, на політичні аргументи. Європейський Союз за умов зміни міжнародної ситуації, обрав політику допомоги та солідарності з менш розвинутими європейськими державами заради подальших перспектив розбудови мирного, демократичного суспільства загального добробуту.

Цей етап розширення ЄС з економічної точки зору мав кілька характерних рис:

по-перше, це було приєднання дванадцяти країн з істотно нижчими соціально-економічними показниками у порівнянні з п'ятнадцятьма членами ЄС, що доводило принципову можливість об'єднання різних за рівнем розвитку груп країн не лише на засадах вільної торгівлі або митного союзу, а й економічного союзу;

по-друге, розширення Союзу стало важливим етапом достатньо м'якої, без економічних шоків, адаптації економік

нових дванадцяти держав до умов конкурентного середовища Єдиного внутрішнього ринку ЄС.

по-третє, позитивні наслідки розширення відчули насамперед нові країни-члени, й меншою мірою старі країни-члени на усіх рівнях реалізації економічних ефектів цього процесу: споживачі, виробники, національні економіки, інтеграційне об'єднання в цілому.

Такі особливості економічного розширення п'ятої та шостої хвиль виділяють спеціалісти. Проте, серед пересічних громадян ЄС зросло застереження щодо можливого продовження приєднання нових країн до Європейського Союзу. У багатьох державах ЄС різко знизився рівень суспільної згоди щодо перспектив подальшої інтеграції нових членів. Відбувалося переосмислення ставлення до цього процесу і серед політиків. Підвищення рівня скепсису щодо можливості подальшого розширення було зумовлене наступними факторами:

- поширення побоювань щодо загострення внутрішніх протиріч в європейській політиці та ускладнення процесу прийняття рішень;
- побоювання зменшення впливу держав-членів ЄС та подальшого послаблення своїх позицій внаслідок прийому нових членів;
- зростання рівня незадоволення результатами розширення може призвести до загального розчарування процесом інтеграції.

Сукупність цих чинників отримала узагальнюючу назву «втома від розширення (enlargement fatigue)», а її кульмінацією став провал Конституції ЄС на референдумах у Франції та Нідерландах.

Важливим елементом розбудови ЄС у XXI столітті стала підготовка власної Хартії про права людини. Відзначимо, що всі країни ЄС є членами Ради Європи, організації, створеної 1949 р. з штаб-квартирою у місті Страсбург. Радою Європи в 1950 р.

була прийнята **Європейська конвенція з прав людини**, яка набрала чинності у 1953 р. Цим документом послуговується Європейський суд з прав людини, до якого може поскаржитися будь-який громадянин держави-члена Ради Європи.

Європейський Союз у цей час перебуває на етапі якісно нового оформлення правових засад політичної та економічної інтеграції з більш чіткою регламентацією діяльності наднаціональних структур із значно збільшеною кількістю країн-членів. Тому ще в 1999 р. було ухвалено рішення про скликання Конвенту для підготовки документу про основні права і свободи громадян ЄС. Роботу Конвенту очолив Роман Херцог (Roman Herzog) – фахівець з конституційного права, яка тривала з лютого 1999 до жовтня 2000 р. Результатом роботи стала **Хартія ЄС про основні права** (Charter of Fundamental Rights), підписана 7 грудня 2000 р. представниками усіх країн-членів ЄС, що мала стати правозахисною складовою майбутньої Конституції ЄС. Хартія складається з таких принципів-цінностей: принцип поваги людської гідності, забезпечення прав і свобод, рівність, солідарність, демократія, правова держава. Розділи Хартії мають наступні назви: I – Гідність; II – Свободи; III – Рівність; IV – Солідарність; V – Громадянство; VI – Правосуддя, а в цілому вони становлять те, що визначається як Демократія. Це концепція основних прав і свобод представлена правами-цінностями та правами-принципами. Планувалося, що підписана Хартія стане складовою Конституційного проекту ЄС, а його схвалення відкриє шлях до її імплементації європейським суспільством у новому тисячолітті.

## **2. Конституційний проект ЄС та причини його поразки**

Рішення про підготовку нового узагальнюючого документу, який замінив би усю попередню договірну базу інтеграційного поступу Європейського співтовариства, з

оновленням повноважень управлінських структур за умов розширення, було прийнято Європейською радою у грудні 2000 р. у Німці. Ухвалення Конституції ЄС вирішувало завдання введення в дію єдиного узагальнюючого документу, яким регламентувалися б усі сфери діяльності Європейського Союзу на сучасному етапі розвитку.

Розробку проекту було доручено спеціально створеному Конвенту, на чолі з В. Жискар д'Естеном (Valéry Giscard d'Estaing) у складі 105 осіб. Робота над текстом проекту Конституції тривала до саміту ЄС 20 червня 2003 р. в Салоніках. Проект Конституції ЄС (European Constitution) упродовж року широко обговорювався публічно і на міжурядовій конференції, зазнав певних змін, і, зрештою, був ухвалений 18 червня 2004 р. главами держав та урядів 25 країн ЄС. Урочисте підписання Конституційного договору відбулося 29 жовтня 2004 р. у Римі. Місце, вірогідно, обиралося символічно для підкреслення спадковості Римських договорів 1957 р. про створення Спільного ринку. Конституційний договір був покликаний спростити правовий доробок Спільноти шляхом заміни усіх попередніх договорів єдиним, який корегував законодавчу процедуру, регламентував правові інструменти та уточнював повноваження Союзу.

Конституція затверджувала загальні символи для країн ЄС: прапор – коло з 12 золотих зірок на блакитному полі, гімн – «Ода до радості» Людвіга Ван Бетховена. Офіційною валютою затверджувалося євро. Девіз об'єднання – «Єдність у різноманітності». Святом утворення ЄС визначено День Європи – 9 травня.

У Конституції ЄС з'явилося кілька нововведень. Це стосується, передусім, набуттям юридичного статусу ЄС як суб'єкта міжнародного права. Запровадження посади Президента Європейської ради та Представника закордонних справ ЄС. Змінювалася роль національних парламентів у діяльності ЄС.

Суттєво коригувалися повноваження основних інституцій ЄС. Особливістю Конституції ЄС було включення до її змісту повного тексту Хартії основних прав, яка, таким чином, ставала обов'язковою до виконання громадянами ЄС.

Для набуття чинності Конституція мала бути ратифікована усіма країнами ЄС – голосуванням у національних парламентах, а у деяких випадках, і проведенням референдуму. Після підписання Конституції ЄС у жовтні 2004 р. розпочався процес її ратифікації. Вона успішно пройшла у 18 країнах Євросоюзу. У Франції та Нідерландах ратифікація спочатку мала бути схвалена референдумами, які було призначено на 29 травня та 1 червня 2005 р. відповідно.

Результати волевиявлення французького та голландського суспільства стали справжнім шоком для політичного керівництва Європейського Союзу. Так, у Франції за явки майже у 70%, «проти» проголосували 54,7%, «за» – 45,3%, а вже через кілька днів у Нідерландах за явки 63% «проти» проголосувало майже 62%, а «за» – усього 38%.

Провал ратифікації проекту Конституції ЄС у двох країнах, які стояли біля витоків європейської інтеграції, виявив політичну кризу в об'єднаній Європі, причини якої накопичувалися роками й мали комплексний характер.

На саміті Європейської ради 16–17 червня 2005 р., Британія, Данія та Ірландія повідомили про перенесення на невизначений строк своїх національних референдумів, а Швеція заявила, що не ратифікує Конституцію ЄС доти, доки Франція та Голландія не проведуть повторні референдуми. Обговорення проблем ЄС відбувалося на різних рівнях: політичному, громадському та експертному, що дозволило виявити усі застереження щодо стратегії розширення, виявити управлінські негаразди у діяльності наднаціональних органів ЄС, усвідомити страхи європейців щодо можливої втрати національних

особливостей під тиском формування уніфікованої європейської ідентичності.

Виділяють декілька причин політичної кризи в ЄС, що доводить її комплексних характер. Перша – проблема розширення ЄС. Джерелом стали країни «ядра», які не сприймали «європейцями» нові країни ЄС та потенційних кандидатів на вступ ані політично, ані культурно. Друга – побоювання втратити високі соціальні стандарти життя внаслідок вступу нових країн. Бідніші «нові» країни ЄС сприймалися населенням ЄС як загроза для їхнього соціального комфорту. Третя – побоювання зростання імміграції, яка ототожнювалася з погіршенням ситуації на ринку праці та з небезпекою зростання злочинності. Четверта – розчарування від економічних реформ після запровадження готівкового євро, яке відбулося в 2002 р. і не призвело до відчутного економічного зростання. Це стали називати кризою досягнень або кризою розширення, і широкого розповсюдження набувало пояснення кризи втому від розширення (*enlargement fatigue*).

Подолання політичної кризи в ЄС відбувалося впродовж кількох років. Відкритим залишалося питання запровадження в обіг нового правового регламенту діяльності інституцій ЄС та визначення стратегії подальшого розвитку європейської інтеграції. В результаті тривалих політичних переговорів було ухвалено рішення про прийняття документу, який дозволив би європейській спільноті вирішити усі нагальні питання. Таким компромісом стало підписання 13 грудня 2007 р. 27 країнами-членами ЄС Лісабонського договору, який набрав чинності 1 грудня 2009 р. Левова частина тексту, підписаного у Лісабоні, відтворювала Конституцію ЄС, проте документ втратив цю назву.

Лісабонська угоду називають Договором реформування, а офіційно іменують Проектом договору, що поліпшує Договір про Євросоюз і Договір про становлення Європейського



Співтовариства (Draft Treaty amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community). Серед основних положень Договору слід відзначити такі:

- запровадження посади Президента Європейської ради і Високого представника з питань зовнішньої та безпекової політики з метою єдиного представництва і єдності поглядів ЄС на міжнародній арені;
- значне розширення переліку питань, які підлягали голосуванню кваліфікованою більшістю в Раді ЄС;
- посилення ролі національних парламентів у діяльності Європейського Союзу;
- встановлення граничної кількості депутатів Європейського парламенту – 750, незалежно від кількості держав-членів ЄС. Кількість депутатів від кожної країни визначається відповідно до чисельності населення країн-членів;
- Європейська група набуває статусу офіційного органу ЄС, який буде наділений функцією координації економічної політики країн-членів зони євро;
- Хартія фундаментальних прав набирає чинності разом з Договором і визначає обов'язковість дотримання прав людини;
- запровадження Громадянської ініціативи передбачає збирання 1 млн. підписів для звернення до Парламенту або Ради ЄС, щоб пропозиція могла стати законопроектом ЄС. За Європейською комісією залишається право на її відхилення.

Формально Лісабонський договір не є Конституцією – у ньому немає згадки про гімн чи прапор. Але документ зберіг усі ключові складові первинного документу – Євроконституції.

Статті Лісабонського договору про функціонування Європейського Союзу встановлюють конкретні цілі політики ЄС, визначають співпрацю з третіми країнами та правила гуманітарної допомоги. Європейський Союз працював на основі правової бази, створеної лише 15 країнами. Для реалізації свого повного потенціалу ЄС мав модернізуватися та реформуватися, відповідно до нової ситуації всередині союзу і нових реалій у світі.

Відтепер ЄС на міжнародній арені виступає як самостійний суб'єкт міжнародного права і має дуже розгалужену мережу представництв більш ніж у 100 державах світу. У доктрині сучасного міжнародного права Європейський Союз розглядається як міждержавне утворення особливого типу, бо є наднаціональним утворенням, а не міжнародною організацією. А з 1 грудня 2009 р. представництва Європейської комісії в усьому світі перетворились у представництва ЄС та працюють під керівництвом Високого представника ЄС. Крім того, вони входять до структури Європейської служби зовнішньої дії. Таке представництво працює в Україні з 1995 р., наразі очолюване послом Х'югом Мінгареллі (Hugues Mingarelli).

Оборонна сфера держав-членів ЄС залишалася поза щільним інтеграційним процесом. Це пояснюється передусім тим, що переважна більшість країн ЄС є членами військово-політичного блоку НАТО. Країни ЄС можуть самі вибирати, як далеко вони хочуть піти, інтегруючись в оборонній сфері. Лісабонський договір надає змогу тим державам-членам ЄС, чий військовий потенціал відповідає вищим критеріям і які пов'язані одна з одною амбітними зобов'язаннями, налагодити «постійну структуровану співпрацю» в межах Європейського Союзу.

Військові потужності залишаються у підпорядкуванні держав-членів ЄС. Відповідно до Договору, держави-члени ЄС мають надати у розпорядження Союзу свої військові потужності для реалізації спільної безпекової та оборонної політики. Однак,

у Договорі чітко сказано, що рішення у цій сфері ухвалюються тільки одноставно, будь-яка держава ЄС має право виступати проти таких операцій, а внески до них мають надходити добровільно.

Ситуація в оборонній сфері Європейського Союзу суттєво змінюється в останні роки, внаслідок подій, що відбуваються на Сході України та після анексії Криму. У сучасних документах ЄС безпекова складова займає провідне місце.

Лісабонський договір суттєво скорегував процедуру спільного ухвалення рішень Радою ЄС та Європейським парламентом законодавчих ініціатив у ЄС. Лісабонський договір посилює демократичний контроль в ЄС, збільшуючи роль національних парламентів держав-членів ЄС. За цим договором істотно зросла кількість сфер, в яких рішення ухвалюються кваліфікованою більшістю, а не консенсусом.

3 грудня 2009 р. Європейський Союз має офіційного представника – Президента Європейської ради, який обирається лідерами держав-членів ЄС. Він або вона призначаються на строк у 2,5 роки, з можливістю одного переобрання, і відповідає не лише за головування у Європейській раді, а і за зовнішнє представництво ЄС.

До тексту Лісабонського договору включено Декларацію, що підтверджує принцип примату права ЄС над правом держав-членів ЄС. В цьому немає нічого нового – подібний принцип був базовим для європейської інтеграції від її початку з середини ХХ століття. Він застосовується тільки у сферах компетенції Лісабонського договору та коли інституції ЄС діють у межах компетенцій, визначених правом ЄС.

Важливою новацією для ЄС стала стаття 50 Лісабонського договору, яка передбачає можливість виходу держави-члена з Європейського Союзу.

23 червня 2016 р. уряд Великої Британії провів референдум щодо продовження її членства в ЄС. На питання референдуму: «Чи має Велика Британія залишитися членом Європейського союзу?» – «так» відповіли 48,32%, «ні» – 51,68%. Процес виходу Британії з ЄС стали називати Brexit. Процедура Брезіту має закінчитися 29 березня 2019 р. Так, уперше в історії ЄС було задіяно статтю 50 Лісабонського договору.

Вихід Британії з ЄС – не єдине серйозне питання, з яким довелося зіткнутися європейській спільноті на сучасному етапі. Проблеми пов'язані не лише з внутрішньою тематикою розвитку ЄС, такою як кризові явища в зоні євро, зростання євроскептичних настроїв, а й із зовнішніми змінами – агресивною політикою Росії, загостренням ситуації на Близькому Сході та ускладненням відносин із деякими партнерами на міжнародній арені. Проте, ЄС залишається найуспішнішим об'єднанням в новітній історії, якому вдається долати труднощі й знаходити нові перспективи розвитку.

### **3. Європейська політика сусідства. Східне партнерство – польсько-шведська ініціатива для України: очікування, результати, перспективи**

На початку 2000-х рр. та наближенням дати приєднання до ЄС нових держав-членів, європейські лідери почали частіше звертатися до обговорення подальшого формату відносин зі своїми майбутніми східними та південними сусідами. Питання східного сусідства з'явилося у порядку денному ЄС у 2001 р. Ініціаторами проведення особливого «сусідського» курсу щодо східноєвропейських країн стали Польща та Швеція, керівники зовнішньополітичних відомств яких у квітні 2002 р. на засіданні Ради із загальних питань та зовнішніх зносин ЄС запропонували новий підхід до стосунків ЄС з новими сусідами на сході, а саме з Україною, Молдовою та Білоруссю. Цю ініціативу активно підтримали й інші країни ЄС, які наполягали на потребі

формування нових інституційних рамок, покликаних покращити стосунки зі східними сусідами. Європейські партнери лідером серед цих країн вважали Україну, адже на той момент саме їй вдалося налагодити найбільш дієвий діалог з країнами ЄС.

Найактивніше за виокремлення східного напрямку в зовнішній політиці ЄС виступила Польща. У грудні 2002 р. міністерство закордонних справ Польщі підготувало неофіційний документ<sup>1</sup>, який представляв польську точку зору на майбутні взаємовідносини ЄС із його новими східними сусідами. Пропозиції польського МЗС передбачали перспективу членства в ЄС для держав Східної Європи, що мало стати головним інструментом політики Євросоюзу. Однак цей напрям у той час не став самостійним у політиці ЄС.

Поки Польща без відчутних результатів відстоювала свою позицію, Франція та Італія, спираючися на підтримку Європейської комісії, яку тоді очолював Р. Проді (Romano Prodi), запропонували поширити нову політику не тільки на східних сусідів, а й на середземноморські країни. Отже, однією з основних причин відсутності чіткого бачення ЄС майбутніх стосунків з державами Східної Європи стала розбіжність інтересів різних держав. Зокрема, на той час увага ЄС була прикута до майбутнього розширення, яке відбулося 1 травня 2004 р., коли до ЄС приєдналося десять держав – Естонія, Латвія, Литва, Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Словенія, Кіпр, Мальта.

З розширенням ЄС мали змінитися і кордони, відтак питання про подальший пошук ефективної форми відносин з новими сусідами залишалося актуальним. В ЄС розуміли, що через близькість кордонів співпраця є необхідною, тому було

---

<sup>1</sup>Non-paper with Polish proposals concerning policy towards new Eastern neighbors after EU enlargement, Warsaw 2003, p. 85-98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.batory.org.pl/doc/nowi\\_se.pdf](http://www.batory.org.pl/doc/nowi_se.pdf)

вирішено розробити нову політику, яка влаштовувала б як ЄС, так і сусідні країни.

Уперше принципи Європейської політики сусідства були викладені в повідомленні Європейської комісії для Ради ЄС та Європейського парламенту 11 березня 2003 р. під назвою «Ширша Європа — сусідство: нові рамки відносин зі східними та південними сусідами»<sup>1</sup>.

Європейська політика сусідства (ЄПС) (European Neighbourhood Policy (ENP)) – це одностороння європейська ініціатива щодо держав-сусідів ЄС, яка була проголошена 12 травня 2004 р. та стала відповіддю на нову геополітичну реальність, що виникла внаслідок розширення ЄС. Головною метою ЄПС стала співпраця з країнами-партнерами задля сприяння процесу політичних та економічних реформ, підтримки тіснішої економічної інтеграції, сталого розвитку та забезпечення політичного співробітництва. ЄПС пропонувала новий формат відносин із сусідніми державами, а також передбачала різні підходи до відносин із кожною країною-сусідом, зважаючи на рівень її розвитку та враховуючи цілі й амбіції щодо євроінтеграційних перспектив у відносинах із ЄС. Дія ЄПС мала поширюватися на шістнадцять країн та будувалася на основі взаємної прихильності до загальноприйнятих цінностей, передусім у питаннях верховенства права, належного управління, поваги до прав людини, у тому числі до прав меншин, сприяння добросусідським відносинам, а також до принципів ринкової економіки та сталого розвитку.

Політика сусідства розділилася на два великих напрями – південний та східний. Спочатку, з ініціативи Франції, був виокремлений південний напрям, який назвали Союз для

---

<sup>1</sup>Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. Wider Europe–Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours.–Brussels, 11.3.2003/European Commission [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/pdf/com03\\_104\\_en.pdf](http://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/pdf/com03_104_en.pdf).

Середземномор'я (Union for the Mediterranean). Ця ініціатива зазнала труднощів, оскільки країни-члени ЄС, які не мали виходу до Середземного моря, не сприйняли нового об'єднання у цьому регіоні за їх участю. Напередодні засідання Європейської ради, 28 травня 2008 р., президент Франції Н. Саркозі (Nicolas Sarkozy) перебував з візитом у Польщі, яка скептично поставилася до ідеї створення будь-якого союзу в Середземноморському регіоні. Під час візиту було вирішено питання про дві окремі ініціативи на Сході та на Півдні в рамках політики сусідства.

Виокремлення цих напрямів, зокрема східного, стало дуже важливим як для ЄС, так і для країн-учасниць ЄПС, специфіка якого полягала в прискоренні наближення східних сусідів до спільного простору європейських стандартів і цінностей. Найбільш перспективною у цьому відношенні виглядала Україна, бо починаючи з 1991 р. мала тісні відносини з ЄС.

Пріоритетність євроінтеграційного розвитку України була зафіксована в Постанові Верховної Ради України «Основні напрямки зовнішньої політики України» 2 липня 1993 р.<sup>1</sup>. Цим документом Україна підтвердила свої національні інтереси та зовнішньополітичні прагнення.

Наступною важливою подією, яка відбулася в процесі політичного діалогу, стало підписання Угоди про партнерства і співробітництво (УПС) між Україною та ЄС 14 червня 1994 р., яка набула чинності 1 березня 1998 р.<sup>2</sup>. УПС підписувалася на десять років, в рамках якої було визначено 7 пріоритетів співпраці між Україною та ЄС: енергетика, торгівля та інвестиції, юстиція та внутрішні справи, наближення

---

<sup>1</sup>Постанова Верховної Ради України «Про Основні напрями зовнішньої політики України» 02.07. 1993// <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3360-12>

<sup>2</sup>Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами. Угода, Протокол, Міжнародний документ від 14.06.1994 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998\\_012](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_012)

законодавства України до законодавства Євросоюзу, охорона навколишнього середовища, транспортна сфера та транскордонне співробітництво, співпраця у сфері науки, технологій та космосу. Саме на основі УПС між Україною та ЄС був встановлений двосторонній діалог, а також утворено формат діалогу на основі щорічних зустрічей на найвищому рівні у формі самітів. Під час дії УПС сторонам вдалося налагодити конструктивну співпрацю та здобути значний досвід співробітництва.

Важливою подією для взаємин України та ЄС стала президентська кампанія 2004 р. в Україні. Новообраний президент В. Ющенко всіляко підтримував євроінтеграційні прагнення. В ЄС позитивно оцінили зміну влади в Україні і дали зрозуміти, що така політична обстановка може надати новий поштовх для євроінтеграційного поступу України. Варто відзначити, що статус сусіда ніколи не влаштовував Україну, адже, вона завжди вважала себе частиною Європи і прагнула повноправного членства в ЄС.

В ЄС всіляко намагалися допомогти Україні в її реформуванні та наближенні до європейських стандартів. 21 лютого 2005 р. на засіданні Ради з питань співпраці між Україною та ЄС було офіційно схвалено План дій Україна – ЄС<sup>1</sup>, розроблений у рамках ЄПС на дворічний термін, який засвідчив значне зміцнення українсько-європейських відносин.

Починаючи з 2006 р. ЄС почав приділяти більшу увагу розвитку східного напрямку політики сусідства. Так, 4 грудня того ж року Європейська комісія видала Комунікацію щодо посилення Європейської політики сусідства<sup>2</sup>, яка передбачала

---

<sup>1</sup>План дій «Україна – Європейський Союз» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994\\_693](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_693)

<sup>2</sup>Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on Strengthening the European Neighbourhood Policy. Commission of the European Communities, Brussels, 4 December 2006, COM(2006)726final



укладання секторальних угод і нових інструментів ЄПС. Також зазначалося, що зміцнення та поглиблення відносин відповідає взаємним інтересам як ЄС, так і його сусідів. Проте, ставало дедалі більш зрозуміло, що політику сусідства слід посилити. Виходячи з цього в ЄС вважали, що мають зробити привабливу пропозицію для країн-партнерів, на які поширюється ЄПС, яка б давала їм кращі торговельні можливості, полегшувала контакти на рівні громадян та сприяла прискоренню економічного розвитку.

У результаті процес інституціалізації політики Європейського союзу щодо східних сусідів розпочався 26 травня 2008 р., коли на порядок денний Ради ЄС було винесено спільну польсько-шведську ініціативу – проект Східного партнерства. У проекті передбачалася участь шести країн, колишніх радянських республік – України, Молдови, Білорусі, Грузії, Вірменії та Азербайджану. 20 березня 2009 року Рада ЄС остаточно затвердила проект Східного партнерства (СхП) (Eastern Partnership (EaP)), який стартував на установчому саміті 7 травня 2009 р. у Празі<sup>1</sup>.

Участь у саміті взяли лідери країн СЄ та держав-учасниць партнерства. Україну представляла делегація з шести осіб, яку очолив президент В. Ющенко. Для більш ефективної роботи у рамках Східного партнерства Європейська комісія запропонувала країнам-учасникам чотири тематичні платформи:

- демократія та належне управління;
- контакти між людьми;
- енергетична безпека;
- економічна інтеграція.

---

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://eeas.europa.eu/enp/pdf/pdf/com06\\_726\\_en.pdf](http://eeas.europa.eu/enp/pdf/pdf/com06_726_en.pdf)

<sup>1</sup>Спільна заява саміту Східного партнерства у Празі 7 травня 2009 року // [http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/998\\_437](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/998_437)

Створення такого формату співпраці на східному кордоні ЄС засвідчило, що європейське суспільство підтримувало прагнення країн-учасниць СхП наблизитися до європейських стандартів та демократичних цінностей. Зокрема, в рамках Східного партнерства передбачався діалог щодо нового покоління договорів про співпрацю, укладання угод про зону вільної торгівлі та надання безвізового режиму з ЄС.

Серед шести країн-учасниць СхП найперспективнішою вважалася Україна. З лютого 2007 р. велися переговори з ЄС щодо нового базового договору, який мав замінити УПС між Україною та ЄС, термін якої спливав через рік. Але сторони по-різному розглядали тип майбутнього договору та його змістовне наповнення. В ЄС мали намір підготувати документ, який би нагадував Угоду про партнерство та доповнювався односторонніми зобов'язаннями України щодо відкриття її ринку та адаптації українського законодавства до законодавства ЄС. Натомість принципово важливим завданням України було забезпечити укладання нового договору у формі Угоди про асоціацію. Крім підготовки правової угоди, велися переговори щодо безвізового режиму з ЄС.

Україну було обрано еталонною країною у форматі партнерства для решти учасників Східного партнерства. Тобто поступ України у відносинах з ЄС, мав стати дороговказом співробітництва для інших учасників цього формату. ЄС наполягав на укладанні стратегічних угод з Україною як з країною-сусідом. 9 вересня 2008 р. у Парижі під час саміту Україна – ЄС було ухвалено проект щодо назви нової посиленої угоди як Угоди про асоціацію та домовлено про її укладання у 2009 р. Проте, на цьому етапі, питання про можливе приєднання України до ЄС сторони не порушували. У проекті Східного партнерства не було жодного твердження про надання сусідам гарантій членства в ЄС. Усі намагання української сторони

новою угодою зафіксувати перспективу членства не увінчалися успіхом.

Співпраця у рамках Східного партнерства передбачає два виміри: багатосторонній та двосторонній. Двосторонній вимір співпраці поглиблює відносини між ЄС та конкретним партнером програми СхП. Цей вимір для розвитку взаємин з ЄС передбачав підготовку договорів про асоціацію та угод про глибоку та всеосяжну зону вільної торгівлі, діалогу щодо спрощення візового режиму, тіснішої співпраці у сферах енергетики, довкілля, транспорту, технічної допомоги та гуманітарних зв'язків.

Багатосторонній вимір Східного партнерства функціонує на наступних рівнях: саміти за участю держав-членів ЄС та країн-партнерів, які відбуваються кожні два роки; зустрічі міністрів закордонних справ держав-членів ЄС і країн-партнерів СхП, які проводяться щороку у Брюсселі. У форматі СхП виділяють тематичні платформи, тобто напрями співпраці шести країн-партнерів і країн ЄС:

- демократія, належне управління та стабільність;
- економічна інтеграція;
- енергетична безпека;
- контакти між людьми.

Важливим напрямом багатостороннього виміру СхП стала четверта платформа, яка відповідає за розширення гуманітарного простору між ЄС та шістьма країнами-партнерами. Особлива увага з боку ЄС приділяється розвитку громадянської активності, тому в ЄС вважали, що ініціативи знизу будуть вкрай важливими, їх слід долучити до оцінки взаємодії ЄС і країн СхП, у першу чергу це має бути активна, талановита молодь. Представники Європейського Союзу наполягали на створенні спеціального органу для країн-учасниць СхП, яким став Форум громадянського суспільства Східного партнерства. На установчому саміті СхП 7 травня 2009 р. за

ініціативою Європейської комісії було започатковано діяльність Форуму громадянського суспільства (ФГС).

Форум став багатонаціональною організацією громадянського суспільства у країнах СхП. Метою ФГС є сприяння налагодженню контактів між організаціями громадянського суспільства та полегшення їх діалогу із державними органами своїх країн та інституцій ЄС. 16–17 листопада 2009 р. в Брюсселі відбулося загальне установче засідання ФГС СхП. Понад 200 представників організацій громадянського суспільства з Вірменії, Азербайджану, Білорусі, Грузії, Молдови, України, країн-членів ЄС, міжнародних організацій та громадських мереж взяли участь у цьому Форумі. Європейські партнери були глибоко переконані, що без розбудови ефективно функціонуючого громадянського суспільства, досягти реальної демократії неможливо. Тому ЄС приділяє багато уваги діяльності національних платформ ФГС.

Форум громадянського суспільства СхП працює у п'яти робочих групах:

- демократія, права людини, належне управління та стабільність;
- економічна інтеграція;
- довкілля, зміни клімату та енергетична безпека;
- контакти між людьми;
- соціально-трудова політика та соціальний діалог.

Членство у Національній платформі відкрито для всіх організацій громадянського суспільства. У рамках кожної національної платформи організовані робочі групи, які відображають структуру робочих груп Форуму, з метою кращого спостереження та впливу на результати діяльності кожної робочої групи на національному рівні. На основі національних платформ проводяться регулярні збори і щорічні конференції, на яких учасники аналізують досягнуті результати та обговорюють проблемні питання, планують подальшу роботу.

Національні платформи ФГС були створені в усіх країнах-учасницях Східного партнерства. Однією з перших була утворена Азербайджанська національна платформа в листопаді 2009 р., але починаючи з 2013 р., вона призупинила свою діяльність. У свою чергу, Вірменія, Національна платформа якої була також утворена в 2009 р., та Білорусь, платформа якої утворилася в липні 2010 р., зіткнулися з численними проблемами у діалозі як з ЄС, так і з країнами-учасницями партнерства. Грузія, чия платформа була утворена в листопаді 2010 р., протягом усього часу вела активний діалог з ЄС щодо Угоди про асоціацію та набуття безвізового статусу, розширювала співпрацю з усіма європейськими структурами тощо.

Молдова створила свою Національну платформу 25 березня 2011 р., головним досягненням якої стало просування європейських цінностей і переваг європейського шляху розвитку країни, знайомство широких верств громадян з європейським способом життя.

Українська національна платформа ФГС СхП була створена 29 січня 2011 р. під час конференції в Києві, в ході якої був обраний Керівний комітет Національної платформи та сформовано чотири робочі групи. П'яту робочу групу з питань соціального діалогу було сформовано під час зустрічі першої робочої групи з демократії та прав людини 2013 року<sup>1</sup>. Національні платформи об'єднували багато громадських організацій у своїх країнах, які активно залучалися до євроінтеграційних процесів.

Україна за увесь час своєї співпраці з ЄС прагнула повноправного членства. У 2010 р. в Україні відбулись президентські вибори, перемогу на яких здобув В. Янукович. На початку свого правління він усе ж таки не припинив підготовку

---

<sup>1</sup>Національна платформа Форуму громадянського суспільства Східного партнерства // <http://eap-csf.eu/ru/countries/national-platforms>

до підписання Угоди про асоціацію та підтримував європейські прагнення України.

29–30 вересня 2011 р. під час головування Польщі в ЄС, у Варшаві відбувся другий саміт Східного партнерства. Українську делегацію очолював президент В. Янукович. Саміт визначив принцип «більше за більше» як основу розбудови відносин між ЄС з країнами-партнерами та наголосив на тому, що СхП ґрунтується на спільних цінностях та принципах свободи, демократії, верховенства права, поваги до прав людини та засадничих свободах.

Головним питанням, яке розглядалося, стало питання демократії в Білорусі. Білоруську делегацію очолював посол цієї країни у Польщі В. Гайсенюк. Під час президентських виборів у Білорусі в 2010 р. силовими методами був розігнаний мітинг прихильників опозиції, багато людей було заарештовано. Погіршення ситуації з правами людини, відсутність демократії та недотриманням законів викликали занепокоєння з боку ЄС. Також в ЄС закликали звільнити політв'язнів. Фактично таке ж звернення з боку ЄС пролунало і, на адресу українського керівництва. Процес у справі прем'єр-міністра України Ю. Тимошенко, яку звинуватили у перевищенні службових повноважень у газовій справі, також обговорювався на саміті у Варшаві.

За підсумками саміту було схвалено Спільну Декларацію<sup>1</sup>, в якій сторони висловили свою згоду на продовження реалізації програми СхП. Учасники саміту підтвердили, що Східне партнерство має і надалі сприяти встановленню стабільності в регіоні. Варшавський саміт підтвердив, що Європа не готова поступатися власними принципами, а Києву дали зрозуміти, що потрібно вирішувати, з

---

<sup>1</sup>Спільна декларація саміту Східного партнерства, Варшава, 29–30 вересня 2011\_ Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit, Warsaw, 29–30 September 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms\\_Data/docs/pressdata/en/ec/124843.pdf](http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/en/ec/124843.pdf)

ким іти далі – з Мінськом до ізоляції чи з Брюсселем до зони вільної торгівлі і безвізового режиму. Європейські лідери наголосили на тому, що підписання Угоди можливе лише в разі проведення в Україні чесних парламентських виборів у жовтні 2012 р. Ключовою умовою подальшої співпраці Євросоюз називав також свободу засобів масової інформації, правосуддя та загальну демократизацію країни. Вибіркове судочинство також залишалось важливим питанням у переговорах між Україною і ЄС.

Вже 19 грудня 2011 р., під час п'ятнадцятого саміту Україна – ЄС, було зроблено спільну заяву, що роботу над текстом Угоди про асоціацію (УА) завершено. 20 березня 2012 р. відбулось парафування політичної частини угоди, а 19 липня 2012 р. було парафровано розділ Угоди щодо створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС. Але дату підписання Угоди між Україною та ЄС призначено не було.

25 лютого 2013 р., у ході шістнадцятого саміту Україна – ЄС, лідери країн ЄС та України повідомили про наміри підписати Угоду на саміті Східного партнерства у Вільнюсі 28–29 листопада 2013 року. В ЄС вважали, що в цілому Україна готова до перетворень та більш активної співпраці з ЄС вже на новому рівні. Однак напередодні саміту 21 листопада 2013 р. Кабінет Міністрів України оголосив про зупинення процесу укладання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС<sup>1</sup>.

Це було неочікувано для українського суспільства, адже упродовж багатьох років влада визнавала, що асоціація з ЄС є стратегічною метою нашої держави. Того ж таки дня відбулася перша акція протесту проти рішення влади України щодо призупинення підписання Угоди про асоціацію з ЄС. На майдан Незалежності в Києві вийшло близько трьохсот активістів,

---

<sup>1</sup>Уряд прийняв розпорядження про призупинення процесу підготовки до укладання Угоди про асоціацію з ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art\\_id=246864953](http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=246864953)

переважно журналісти, громадські активісти та студенти, щоб виказати свою прихильність європейському майбутньому України. Це стало початком революції Гідності, яка призвела до зміни влади в Україні.

Європейські партнери були стурбовані й занепокоєні перебігом подій в Україні. Проте, Саміт Східного партнерства відбувся у Вільнюсі 28–29 листопада 2013 р., центральною подією якого мало стати підписання Угоди про асоціацію та зону вільної торгівлі між Україною та ЄС. Європейські представники сподівалися змінити рішення голови української делегації В. Януковича та підписати підготовлену угоду. Проте цього так і не сталося, натомість було парафуювано Угоди про асоціацію та поглиблену та всеохоплюючу зону вільної торгівлі між ЄС та Молдовою і Грузією. Для цих країн ця подія стала черговим підтвердженням європейського вибору й зміцнила бажання щодо повноправного членства в ЄС.

Спільною Декларацією Вільнюського саміту СхП учасники привітали парафуювання УА з ЄС Молдовою та Грузією і підтвердили важливе значення, яке країни-учасниці надають партнерству. Учасники саміту відзначили, що існує багато небезпек для демократії, дотримання засадничих свобод та верховенства права<sup>1</sup>.

Новину про те, що В. Янукович не підписав Угоду про асоціацію, негативно зустріли на майдані Незалежності в Києві. Українське суспільство не погодилося з відмовою від європейського майбутнього. Вже у ніч з 29 на 30 листопада 2013 р. мирний мітинг на майдані Незалежності був розігнаний силовим методом, що призвело до ще більшої активізації опору в суспільстві. 1 грудня 2013 р. на вулиці Києва вийшли сотні тисяч осіб та відбулося найчисельніше віче. Активні дії на майдані

---

<sup>1</sup>Спільна Декларація Саміту «Східного партнерства», Вільнюс, 28–29 листопада 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/news-feeds/foreign-offices-news/16631-spilyna-deklaracija-samitu-skhidnogo-partnerstva-vilnyus-28-29-listopada-2013-roku>



Незалежності тривали протягом кількох місяців, і лише 21 лютого 2014 року, коли було відновлено Конституцію України від 8 грудня 2004 р., а президент В. Янукович залишив територію України, напруга в суспільстві почала спадати. 22 лютого 2014 р. Верховна Рада України трьомастами двадцятьма вісьмома голосами народних депутатів ухвалила Постанову «Про усунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України»<sup>1</sup>, і призначила президентські вибори на 25 травня 2014 р. Того ж таки дня під час засідання Верховної Ради спікером парламенту та виконувачем обов'язків Президента був обраний О. Турчинов, а Кабінет Міністрів України очолив А. Яценюк.

Протягом 2014 р. в Україні відбулося багато змін. Незаконна анексія Криму Російською Федерацією та воєнний конфлікт на Сході України стали головними викликами для державності, суверенітету і територіальної цілісності країни. Але разом з тим актуальним залишалось питання про підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. На початку березня 2014 р. уряд А. Яценюка ухвалив рішення про відновлення роботи над Угодою про асоціацію з ЄС, призупинену Урядом М. Азарова.

У зв'язку з тим, що Угода про асоціацію стала важливим кроком у процесі інтеграції України до ЄС, Росія намагалася перешкодити її укладенню, втручаючись в переговорний процес. Спірним питанням стало укладання економічної частини Угоди та режиму вільної торгівлі між Україною та ЄС. 6 березня 2014 р. в Брюсселі відбувся екстрений саміт ЄС, присвячений українській кризі. Під час саміту обговорювалося прохання української влади прискорити підписання Угоди. Протягом

---

<sup>1</sup>Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України, сайт ВРУ, Постанова від 22.02.2014 № 757-VII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/757-18>

кількох місяців тривав переговорний процес між ЄС, Україною та Росією щодо узгодження асоціації. На початку червня 2014 р. було знайдено компроміс, який погодилися підтримати усі учасники переговорів<sup>1</sup>.

Підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС відбулось у два етапи: 21 березня 2014 р. прем'єр-міністр України А. Яценюк підписав політичну частину Угоди, а 27 червня 2014 р. президентом України П. Порошенком була підписана економічна частина. Того ж таки дня Угоди про асоціацію з ЄС підписали Грузія та Молдова. Угода між ЄС та Україною складається з преамбули, семи розділів, 486 статей, 43 додатків і 3 протоколів<sup>2</sup>.

У вересні 2014 року, після консультацій у Брюсселі представники Єврокомісії, України і РФ домовилися про відтермінування запровадження положень Угоди, що стосувалися режиму вільної торгівлі до 31 грудня 2015 р. Однак Євросоюз запровадив односторонні преференції на експорт українських товарів. Натомість європейські товари в Україні продовжували обкладатися митами, що мало підтримати українську економіку.

Після підписання обов'язковим етапом у набутті сили будь-якого міжнародного документу є процедура ратифікації. 16 вересня 2014 р. Угода про асоціацію одночасно була ратифікована Верховною Радою України та Європейським парламентом. Були надані можливості для тимчасового застосування відповідних положень Угоди про асоціацію з 1 листопада 2014 р., а частини про створення поглибленої та

---

<sup>1</sup>Результат тристоронніх переговорів щодо виконання Угоди про асоціацію між ЄС та Україною [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/press\\_corner/all\\_news/news/2015/2015\\_09\\_07\\_3\\_uk.htm](http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2015/2015_09_07_3_uk.htm).

<sup>2</sup>Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art\\_id=248387631](http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=248387631).

всеохоплюючої зони вільної торгівлі набрала чинності 1 січня 2016 р.

Першими країнами, які ратифікували Угоду у своїх парламентах ще навесні-влітку 2014 р., демонструючи підтримку українського суспільства в його євроінтеграційному поступі, стали: Румунія – 14 липня, Литва – 29 липня, Латвія – 31 липня, Мальта – 29 серпня та Болгарія – 9 вересня. Усі країни-учасниці ЄС ратифікували Угоду про асоціацію з Україною впродовж 2015 р. Хоча ратифікація Угоди в Нідерландах відбулася в парламенті ще влітку 2015 року, на 6 квітня 2016 р. був призначений консультативний референдум для виявлення ставлення суспільства до схвалення договору з Україною. За явки у 32,28% (за необхідних 30%) «проти» проголосувало 61%, а «за» – 38%. Такий результат мав певний негативний контекст, хоча політичні еліти країни постійно висловлювали свою підтримку Україні. Для імплементації угоди про асоціацію, ратифікацію мали здійснити всі країни-члени ЄС. Тому Нідерланди мали провести повторне голосування в парламенті щодо схвалення угоди з Україною, що і відбулося в 2017 р. У повному обсязі Угода про асоціацію між Україною та ЄС стала чинною з 1 вересня 2017 р.

У 2014 р. ЄС зіткнувся з низкою нових загроз та небезпек, які змусили його переглянути основні засади зовнішньої та безпекової політики. Одним з головних чинників була українська криза. В Євросоюзі розуміли важливість відносин у політиці сусідства та Східного партнерства зокрема, але за останні роки ця ініціатива перестала бути ефективною. Цілі деяких країн-учасниць СхП принципово змінилися. Молдова, Грузія та Україна протягом свого перебування у СхП мали амбіції членства, тоді як Білорусь, Вірменія та Азербайджан віддали перевагу відносинам з Російською Федерацією. Політика Східного партнерства як різновид ЄПС явно не влаштувала жодну з її учасниць, проте відмовлятися

від неї Європейський Союз наміру не мав. Саме тому було вирішено розробити нову концепцію відносин з країнами-учасницями СхП та наповнити її новим змістом, який мав відповідати сучасним реаліям.

Відтак постало питання про перегляд та реформування змістовних компонентів Східного партнерства. 4 березня 2015 р. Високий представник ЄС із закордонних справ і безпекової політики Ф. Могеріні (Federica Mogherini) та комісар з питань політики сусідства та розширення Й. Ган (Johannes Hahn) провели установче засідання з приводу майбутнього політики сусідства. Мета перегляду полягала в тому, щоб провести консультації щодо оновлення ЄПС з якомога ширшим колом партнерів у сусідніх країнах та усіма зацікавленими сторонами в ЄС.

10 березня 2015 р. Європейська комісія оголосила про початок перегляду ЄПС. Європейська комісія очікувала отримати бачення, у тому числі країн-партнерів, щодо майбутнього обох форматів. Але прагнення і погляди країн-учасниць Східного партнерства щодо співпраці з ЄС різняться. Так, Вірменія і Білорусь поступово призупинили свій діалог з ЄС, а Азербайджан досить неохоче приймав ініціативи ЄС, у тому числі щодо зони вільної торгівлі. Україна, Молдова та Грузія навпаки активно співпрацювали з ЄС, сподіваючись отримати європейську перспективу.

Від самого початку українські експерти активно долучилися до перегляду ЄПС. Зокрема, Урядовий офіс з питань європейської інтеграції спільно з Українською національною платформою ФГС СхП та експертами представили своє бачення реформ. 24 квітня 2015 р. відбулося публічне обговорення українського варіанту оновлення формату СхП, і експерти представили очікування України щодо реформування ЄПС в цілому. Окрему увагу учасники зосередили на процесах

повномасштабної імплементації Угоди про асоціацію та питаннях комунікації, мобільності та контактів між людьми<sup>1</sup>.

Український варіант пропозицій перегляду ЄПС, який був оприлюднений 23 червня 2015 р., пропонував переглянути двостороннє співробітництво, враховуючи цілі та глибину співпраці ЄС з кожною з шести країн. Українські експерти виділили п'ять основних елементів реформування СхП:

- закріпити перспективу членства в ЄС для тих країн Східного партнерства, які досягли найбільших успіхів у запровадженні європейських стандартів та практик;
- ширше застосовувати принцип «більше за більше» щодо країн Східного партнерства за рахунок збільшення фінансування в обмін на реформи;
- посилити безпековий компонент Східного партнерства, зокрема у сфері енергетичної безпеки;
- спільними зусиллями протидіяти російській пропаганді;
- сприяти активізації мобільності громадян.

У ході перегляду передбачалося, що країни-учасниці політики сусідства самостійно визначатимуть кінцевий результат відносин з ЄС. Тобто, вони самі обиратимуть, залишатися партнерами чи домагатися повноправного членства. Однією з основних перешкод для серйозних зрушень у Європейській політиці сусідства залишається відсутність перспективи членства для учасників ініціативи СхП, що й стало однією з причин недовіри цього формату. В ЄС на прикладі останніх хвиль розширення повною мірою усвідомили значення такої гарантії, тому вимагали від країн, які виявлять бажання набути членство, виконання усіх критеріїв.

---

<sup>1</sup>Публічне обговорення «Оновлення змісту Європейської політики сусідства: очікування України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art\\_id=248119628](http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=248119628)

Четвертий саміт Східного партнерства, який відбувся 21–22 травня 2015 р. в Ризі, ще раз засвідчив принциповість ЄС. Українську делегацію на саміті очолив президент П. Порошенко. Сподівання окремих країн щодо гарантій членства, що висловлювалися напередодні саміту, не виправдались. Під час саміту європейські політики у черговий раз нагадали, що СхП створювалось як певна альтернатива, а не як інструмент розширення ЄС. Відповідно марно було сподіватися, що на саміті буде обговорюватись питання про фіксацію перспективи членства в ЄС для України, Грузії та Молдови. ЄС лише черговий раз визнали європейські прагнення країн-учасниць Східного партнерства.

Зокрема, Україна під час саміту намагалася винести питання безвізового режиму на обговорення, але безуспішно. Важливо наголосити, що лібералізація візового режиму це процес, у якому визначальною є технічна готовність країни для скасування віз із ЄС. Питання лібералізації візового режиму в країнах-партнерах було складовою політики сусідства. Тому для досягнення бажаної мети Україна та Грузія мали продовжити реформи.

Підсумковою Декларацією<sup>1</sup> учасники Ризького саміту підтвердили важливе значення, яке вони надають СхП як різновиду ЄПС. Ризький саміт довів, що Європейський Союз підтверджує життєздатність програми Східного партнерства.

Білорусь і Вірменія відмовилися підписувати підсумкову Декларацію саміту через тезу щодо незаконної анексії Криму. У свою чергу, Азербайджан через декілька місяців після саміту також скорегував свою зовнішню політику. 10 вересня 2015 р. Парламент Азербайджану припинив свою участь у міжпарламентському комітеті співпраці з ЄС і в Парламентській

---

<sup>1</sup>Спільна декларація саміту Східного партнерства, Рига, 21–22 травня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/36735-joint-declaration-of-the-eastern-partnership-summit-riga-21-22-may-2015>

Асамблеї ЄВРОНЕСТ (Euronest Parliamentary Assembly) в рамках Східного партнерства. Також зазначалося, що парламент Азербайджану рекомендував уряду переглянути питання щодо участі у програмі Східне партнерство.

Підсумки саміту в Ризі красномовно свідчили про серйозні протиріччя в форматі Східного партнерства. Перегляд політики сусідства та СхП був цілком актуальним. 18 листопада 2015 р. у Брюсселі Високий представник ЄС з питань зовнішньої та безпекової політики Ф. Могеріні під час презентації пропозицій щодо змін у політиці сусідства заявила, що ЄС збереже спільний формат співпраці з сусідами на півдні та сході в рамках ЄПС. У результаті тривалих консультацій в різних інститутах ЄС та державах-учасниках ЄПС, громадянському суспільстві, університетських та дослідницьких колах, неурядових організаціях більшість учасників дискусії прийшли до висновку щодо збереження загальної рамкової політики партнерства для східних і південних сусідів. В ЄС визнали, що ЄПС потребує оновлення й перегляду способів співробітництва з країнами-партнерами. Було зрозуміло, що СхП більше не може існувати у старому форматі. Відтак Ф. Могеріні оголосила спільно розроблені пропозиції, на яких має будуватися оновлене партнерство:

- створення робочих місць для молоді, підвищення зайнятості та економічний розвиток;
- енергетична співпраця;
- безпека в регіоні та ЄС в цілому;
- сусідські відносини в регіоні;
- регіональний аспект, вихід за рамки нинішніх сусідів<sup>1</sup>.

---

<sup>1</sup>Спільне повідомлення для Європейського Парламенту, Європейської Ради, Європейського економічно-соціального комітету та Комітету регіонів Перегляд Європейської політики сусідства; Брюссель, 18.11.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://eeas.europa.eu/enp/documents/2015/151118\\_joint-communication\\_review-of-the-enp\\_uk.pdf](http://eeas.europa.eu/enp/documents/2015/151118_joint-communication_review-of-the-enp_uk.pdf)

У переглянутій ЄПС є кілька пріоритетів для України. Передусім, це пов'язано з Угодою про асоціацію. В ЄС готові гарантувати підтримку в активній реалізації зони вільної торгівлі для підтримки економіки України. Брюссель на рівні установчого документу підтримав ідею реверсного постачання газу до України. Ще одне нововведення – ідея створення «трастових фондів», що мають наповнюватися країнами-членами на добровільних засадах, поза межами бюджету ЄС, і допомагатимуть Україні та іншим країнам-учасницям СхП вирішувати конкретні проблеми. Попри відсутність кардинальних змін у підходах до концептуальних засад політики сусідства, оновлена ЄПС відкривала шлях для побудови більш диференційованого партнерства ЄС з країнами-сусідами та визначення моделі майбутніх відносин з країнами-партнерами, беручи до уваги особливості двосторонньої взаємодії з кожною з них.

Переглянута Європейська політика сусідства стала складовим елементом, представленої в червні 2016 р. Глобальної стратегії ЄС (A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy)<sup>1</sup>, в якій визначені виклики для сучасного Євросоюзу та механізми їх розв'язання.

Важливим кроком у відносинах між країнами Східного партнерства та ЄС стало ухвалення спеціально розробленого документа щодо основних пріоритетів та конкретних досягнень на перспективу 2017–2020 р. Пропозиція була підготовлена Європейською комісією та Високим представником з питань зовнішньої та безпекової політики і оприлюднена 15 грудня 2016 р.<sup>2</sup>. Напрями співпраці між країнами Східного партнерства і ЄС були визначені ще на Ризькому саміті 2015 р. Основними

---

<sup>1</sup>Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://eeas.europa.eu/archives/docs/top\\_stories/pdf/eugs\\_review\\_web.pdf](https://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf)

<sup>2</sup>Eastern Partnership – Focusing on key priorities and deliverables / Східне партнерство – фокусування на ключових пріоритетах та результатах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/swd\\_2016\\_467\\_f1\\_joint\\_staff\\_working\\_paper\\_en\\_v3\\_p1\\_8733051.pdf](https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/swd_2016_467_f1_joint_staff_working_paper_en_v3_p1_8733051.pdf)



пріоритетами й принципами співпраці з шісткою країн Східного партнерства названі громадянське суспільство, гендерна рівність та комунікація. Чотири пріоритети, визначені документом виглядають так: перший – економічний розвиток та ринкові можливості, який має п'ять конкретних завдань зі строками їх реалізації. Другий пріоритет – зміцнення інституцій та належне управління. Конкретні завдання полягають у проведенні судової реформи та реформи державного управління, з дотриманням верховенства права й боротьби з корупцією. Пріоритет номер три – енергетика, навколишнє середовище та зміни клімату. Четвертий – контакти між людьми. Цією програмою передбачено досягнення двадцяти конкретних завдань до 2020 р. країнами СхП за активної участі Євросоюзу. Цей документ під час його реалізації отримав назву «План 20/20».

Одним із завдань цієї Програми стало запровадження безвізового режиму для України з червня 2017 р. Це важлива подія для українського суспільства, довгоочікуваний результат, якого зуміла досягти Україна, виконуючи взяті зобов'язання щодо проведення необхідних реформ.

24 листопада 2017 р. у Брюсселі відбувся п'ятий саміт Східного партнерства. Місцем проведення вперше було обрано не територію Східної Європи, щоб підкреслити підтримку усього ЄС євроінтеграційному поступу країн-партнерів. Україна, Грузія та Молдова розраховували закріпити перспективи членства в заключній Декларації саміту. Проте, в тексті залишилося компромісне формулювання про «європейські прагнення та європейський вибір партнерів, як зазначено в угодах про асоціацію України, Грузії, Молдови».

Текст Декларації обговорювався ще напередодні саміту, і глави держав та урядів усіх держав-учасниць могли відверто висловити своє ставлення щодо багатьох суперечливих питань. Так, Україна не зуміла добитися, щоб у тексті Декларації Росія була названа країною-агресором. Проти категорично виступила

білоруська делегація. Вперше на саміт Східного партнерства отримав офіційне запрошення президент Білорусі Олександр Лукашенко. Проте, він відмовився взяти участь у заході, зауваживши, що країна не готується до вступу в ЄС.

Суттєвих проривів на саміті не сталося, проте вдалося домовитися про заключний документ<sup>1</sup>, який повною мірою відобразив усі суперечності, які існують у межах цього формату. Не всі ініціативи країн знайшли підтримку у партнерів, хоча вдалося узгодити збереження принципу «більше за більше». Крани, що матимуть кращі результати у досягненні реформ, отримують більшу фінансову підтримку з боку Європейського Союзу.

Європейський Союз на сучасному етапі має низку нагальних питань, що потребують скорішого врегулювання: питання біженців та зміна міграційної політики, успішного завершення процедури Брекзиту, сприяння поліпшенню ситуації на Сході України. Слід визнати, що українська криза та її наслідки стали одним з важливих чинників появи нових загроз та небезпек для Європи. Непохитне та успішне впровадження європейського курсу України сприятиме проведенню складних, проте вкрай необхідних реформ, які допоможуть реалізувати європейський вибір українського суспільства.

---

<sup>1</sup>Декларація П'ятого саміту Східного партнерства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.consilium.europa.eu/media/31758/final-statement-st14821en17.pdf>

## РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Bartlett R. *The Making of Europe: Conquest, Colonization and Cultural Change 950–1350*. – Princeton, 1993. – 432 p.
2. Beck U., Grande E. *Das kosmopolitische Europa. Gesellschaft und Politik in der Zweiten Moderne*. – Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2004. – 432 s.
3. Bekemans L. *The Idea of Europe: Identity-building from a Historical Perspective // A Value-Driven European Future*. – Bruxelles, 2012. – P. 65–81.
4. Binzer Hobolt S. *Europe in Question: Referendums on European Integration*. – Oxford, 2009. – 292 p.
5. Chalmers D., Davies G., Monti G. *European Union Law: Text and Materials*. 3rd Ed. – Cambridge, 2014. – 1220 p.
6. Charalambous G. *European Integration and the Communist Dilemma: Communist Party Responses to Europe in Greece, Cyprus and Italy*. – N-Y., 2013. – 240 p.
7. Dawson Cr. *Religion and the Rise of Western Culture: The Classic Study of Medieval Civilization*. – N-Y., 1991. – 244 p.
8. Dawson Cr. *The Making of Europe: An Introduction to the History of European Unity*. – Washington, 2002. – 324 p.
9. Delanty G. *Inventing Europe: Idea, Identity, Reality*. – N-Y., 1995. – 187 p.
10. DeVries C. *Euro-scepticism and the Future of European Integration*. – Oxford, 2018. – 272 p.
11. *Diary of an Embassy from King George of Bohemia to King Louis XI of France in the Year of Grace 1464*. From a contemporary manuscript, literally translated from the original Slavonic by A.H. Wratishaw, M.A. – London, 1971. – 96 p.
12. Dinan D. *Europe Recast: A History of European Union (The European Union Series)*. – 2014. – 432 p.
13. Echard W. *Napoleon III and the Concert of Europe*. – Louisiana, 1983. – 325 p.
14. Lehnhof L.S. *Freedom of Religious Association: The Right of Religious Organizations to Obtain Legal Entity Status Under the European Convention // BYU Law Review*. – 2002. – Rev. 561 (2002). – Issue 2. – P. 561–610.
15. Majone G. *Rethinking the Union of Europe Post-Crisis: Has Integration Gone Too Far?* – Cambridge, 2014. – 380 p.
16. Martínez-Torrón J. *Freedom of Religion in the European Convention on Human Rights Under the Influence of Different European Traditions // Universal Rights in a World of Diversity. The Case of Religious Freedom: The Proceedings of the 17th Plenary Session on. 29 April-3 May 2011 / The Pontifical Academy of Social Sciences; Edited by Mary Ann Glendon Hans F. Zacher*. Vatican City, 2012. – P. 329–355.
17. Mattli W. *The Logic of Regional Integration: Europe and Beyond*. – Cambridge, 1999. – 205 p.

18. McKitterick R. *Charlemagne: The Formation of a European Identity*. – N-Y., Cambridge, 2008. – 460 p.
19. Mikkeli H. *Europe as an idea and as an identity*. – N-Y., 1998. – 263 p.
20. Mouritzen H., Wivel A. *The Geopolitics of Euro-Atlantic Integration (Europe and the Nation State)*. – N-Y., 2006. – 284 p.
21. Murdoch J. *Freedom of thought, conscience and religion. A guide to the implementation of Article 9 of the European Convention on Human Rights / Council of Europe*. – Strasbourg, 2007. – 63 p.
22. Murdoch J. *Protecting the right to freedom of thought, conscience and religion under the European Convention on Human Rights / Council of Europe*. – Strasbourg, 2012. – 92 p.
23. Neyer J. *The Justification of Europe: A Political Theory of Supranational Integration*. – Oxford, 2012. – 228 p.
24. Olsen H.P. *The Right to Freedom of Religion: A Critical Review // Scandinavian Studies in Law*. – 2007. – Vol. 52. – P. 227–254.
25. Olsen J., McCormick J. *The European Union: Politics and Policies*. – N-Y., 2016. – 402 p.
26. Pavananthi Vembulu R. *Understanding European Integration: History, Culture, and Politics of Identity*. – Delhi, 2003. – 265 p.
27. Petty A. R. *Religion, conscience, and belief in the European court of human rights // The Geo. Wash. Int'l L. – Rev.* 2016. – Vol. 48. – P. 807–851.
28. *Reject Aeneas, Accept Pius. Selected letters of Aeneas Sylvius Piccolomini (Pope Pius II)* – Washington, 2006. – 435 p.
29. Rorive I. *Religious Symbols in the Public Space: In Search of a European Answer // Cardozo Law Review*. 2009. Vol. 30. P. 2669–2698.
30. Rosamond B. *Theories of European Integration (The European Union Series)*. – N-Y., 2000. – 248 p.
31. Sagby M. *Crusade and Nationalism: Pierre Dubois, the Holy Land and French Hegemony // The Crusades and the Military Orders: Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*. – Budapest, 2001. – P. 43–50.
32. Shore C. *Building Europe: The Cultural Politics of European Integration*. – L., N-Y., 2000. – 258 p.
33. Tchoubarian A. *The European Idea in History in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. – M., 2013. – 204 p.
34. *The Idea of Europe: from antiquity to the European Union / edited by Anthony Pagden*. – Cambridge, 2002. – 392 p.
35. *The Meanings of Europe: Changes and Exchanges of a Contested Concept* – N-Y., 2014. – 266 p.
36. Tulkens F. *The European convention on human rights and church-state relations: pluralism vs. pluralism // Cardozo law review*. – 2009. – Vol. 30:6. – P. 2575–2591.

37. Ungureanu C. Between pluralism and majoritarianism: the European Court of Human Rights on religious symbols and education // Zapata-Barrero R., van Ewijk A. R. (Eds.) Spheres of diversities: from concept to policy. – Barcelona, 2011. – P. 35–44.
38. Van Meurs W. The Unfinished History of European Integration. – Amsterdam, 2018. – 332 p.
39. Vaněček V. The charter for the universal piece organization from the year 1462–1464 // The Universal Peace Organization of King George of Bohemia a fifteenth Century Plan for World Peace 1462/1464. – Prague : Publishing House of the Czechoslovak Academy of Sciences 1964. – P. 17–21.
40. Warleigh-Lack A. European Union: The Basics 2nd Edition. – N-Y., 2008. – 192 p.
41. Wiener A. European Integration Theory. – Oxford, 2009. – 312 p.
42. Woolf S. Napoleon's Integration of Europe. – N-Y., 1991. – 319 p.
43. Yunker J.A. The Idea of World Government: From ancient times to the twenty-first century. – Abingdon, 2011. – 140 p.
44. Zeolanka J. Europe as Empire. The Nature of the Enlarged European Union. – Oxford, 2006. – 293 p.
45. Азбука Європейської інтеграції: навч.-метод. посібн. / І.Яковюк, Л.Трагнюк, В.Меделяєв. – Х., 2006. – 165 с.
46. Айзінг Р. Європеїзація та інтеграція. Концепти дослідження // Європейська інтеграція / Р. Айзінг ; уклад. М. Яхтенфукс, Б. Колер-Кох ; пер. з нім. М. Яковлева. – К., 2007. – С. 255–274.
47. Андрусів С. Міфологема Європи в сучасній українській свідомості // Сучасність. – 2001. – № 2. – С. 110–115.
48. Анікіна Т.М. Інституційна модель співробітництва України та Європейського Союзу за Угодою про асоціацію // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 14–21.
49. Антонович М. Міжнародна система захисту прав людини: кризь призму України // Право України. – 2007. – № 3. – С. 37–41.
50. Аполлодор. Мифологическая библиотека. – Л., 1972. – 216 с.
51. Аракелян М.Р., Василенко М.Д. Право Європейського Союзу. – Одеса, 2012. – 390 с.
52. Артемов В.А. Европейская интеграция: история и современность / В.А. Артемов. – Воронеж, 1999. – 62 с.
53. Артьомов І.В. Європейська інтеграція України: стан, проблеми, перспективи: зб. наук. статей. Книга 1. – Ужгород, 2014. – 380 с.
54. Артьомов І.В. Європейська інтеграція України: стан, проблеми, перспективи: зб. наук. статей. Книга 2. – Ужгород, 2014. – 452 с.

55. Артџомава Є. Євроскептицизм як мейстрім сучасного політико-ідеологічного простору ЄС // Гілея (науковий вісник) : зб. наук. праць. – К., 2012. – Вип. 5. – С. 719–721.
56. Асірян С.Р. Створення та діяльність Комісії ООН з прав людини (1946–2006 р.) // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. – 2013. – Вип. 4. Т. 2. – С. 174–176.
57. Багаєва А.В., Терновая Л.О. Правовые основы европейской интеграции. Учебно-методическое пособие. М., 2015. – 292 с.
58. Баймуратов М.О., Хоббі Ю.С. Модифікації державного суверенітету в умовах європейської інтеграції в контексті взаємовідносин Європейського Союзу з державами-членами : монографія. – Суми, 2013. – 300 с.
59. Балук Н.В. Еволюція європейської інтеграції у сфері зовнішньої політики та політики безпеки // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Серія : Міжнародні відносини. – 2009. – № 3. – С. 13–17.
60. Білорус О.Г., Мацейко Ю.М., Вігер І.І. Глобальні стратегії Євросоюзу: монографія. – К., 2009. – 528 с.
61. Богачова Л.Л. Принципи європейського і національного права (порівняльноправовий аналіз критеріїв класифікації) // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2013. – Вип. 26. – С. 47–59.
62. Борко Ю.А. От европейской идеи – к единой Европе. – М., 2003. – 464 с.
63. Борхард К.Д. Европейская интеграция. Происхождение и развитие Европейского Союза. – М., 1996. – 106 с.
64. Бочарова Е.С. Средневековые проекты Европейского единства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-10451.html>
65. Браницкий А. Европа. История объединения континента [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.proza.ru/2014/01/13/1661>
66. Браницкий А.Г., Каменская Г.В. История европейской интеграции: учебн. пособ. / Под общ. ред. О.А.Колобова. – М.– Н.Новгород. – 234 с.
67. Браницкий А.Г. Процесс объединения Европы: поиск универсальной парадигмы идентичности. – Автореф... докт. ист. наук. – Нижний Новгород, 2006. – 52 с.
68. Булик М.В. Поняття «європейська інтеграція» та «європеїзація» у сучасній науковій думці // Тенденції розвитку сучасної системи міжнародних відносин та світового політичного процесу: Збірник матеріалів Першої Інтернет-конференції (25 березня 2011 р.) / Під заг. ред. К.В. Балабанова. – Маріуполь, 2011. – С. 4–9.
69. Буряк П.Ю. Європейська інтеграція і проблеми сучасності: навчальний посібник. – К., 2008. – 352 с.
70. Вайденфельд В. Европа от А до Я: Справочник европейской интеграции. – Рига, 2002. – 540 с.

71. Вальчук Г.В. Мовне втілення концепту «європейська інтеграція»: семантико-когнітивний аспект (на матеріалі англomовних документів Євросоюзу та публікацій газети The Times): дис... канд. філолог. наук 10.02.04. – К., 2003. – 273 с.
72. Василик Л.Є. Парадигма «Україна-Європа» в публіцистиці сучасних літературно-художніх видань [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.nbuv.gov.ua/old\\_jrn/Natural/Vdpu/Soc\\_komun/2008\\_1/05.html](http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Natural/Vdpu/Soc_komun/2008_1/05.html)
73. Васильєва Н.Ю. «Европейская идея» от Античности до середины XIX в. – М., 2008. – 172 с.
74. Вахудова М.А. Нерозділена Європа: демократія, важелі впливу та інтеграція після комунізму. – К., 2009. – 379 с.
75. Венецька О. Лісабонський договір і єдині європейські стандарти прав людини // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2009. – Вип. 49. – С. 3–7.
76. Веретейченко І.А. Репрезентація європейської ідентичності в українській літературно-критичній думці // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 17 (228). – С. 137–143.
77. Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. Об'єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу. – К., 2009. – 376 с.
78. Вітер Д. Інституціоналізація чи економічна свобода і еволюція концептуальних поглядів на процеси міжнародної інтеграції // Економічна теорія. – 2011. – № 3. – С. 73–82.
79. Воронова Е.В. Европейский выбор и формирование региональной политики Украины: монография. – Одесса, 2002. – 144 с.
80. Восточное партнерство: до и после Вильнюса / [под ред. А.А. Языковой]. – М., 2014. – 94 с.
81. Ганзицька Т.С. Міжнародні стандарти прав людини: теорія та практика реалізації в Україні // Порівняльно-аналітичне право: електронне наукове фахове видання. – 2015. – № 4. – С. 16–18.
82. Гергей Е. История папства. (Пер. с венгр.). – М., 1996. – 463 с.
83. Геродот. Історії в дев'яти книгах. – К., 1993. – 576 с.
84. Гиппократ. Избранные книги. – М., 1936. – 736 с.
85. Глиняна К.М. Вплив римського права на становлення та розвиток сучасного права Європи // Від римського приватного права до права Європи : матер. 15-ої міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав., 2017 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Є.О. Харитонова. – Одеса, 2017. – С. 12–17.
86. Гнатюк М.М., Малик Я.Й., Прокопенко Л.Л. Відносини з Європейським Союзом та процес Європейської інтеграції України : навч. посіб. / за заг.ред М. Бойцуна та ін. – К., 2009. – 782 с.

87. Голованова Н. Інформаційний простір Україна–ЄС: ціннісні орієнтири, історія та сучасність // Новий Колегіум. – 2017. – № 4. – С. 30–34.
88. Гордієнко Д. Античний спадок як чинник європейської ідентичності України // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – Серія «Культурологія». Матеріали VI Міжнародної наукової конференції «Культура в горизонті сталих і плінних ідентичностей» (12 – 13 квітня 2013 р., м. Острог). – Ч. 1. – Острог, 2013. – Вип. 11. – С. 62–74.
89. Гоці С. Урядування в об'єднаній Європі / Пер. с итал. – К., 2003. – 285 с.
90. Грицяк І.А. Право та інституції Європейського Союзу: навчальний посібник. – 2-ге вид., доп. – К., 2006. – 300 с.
91. Дворнік Ф. Слов'яни в Європейській історії та цивілізації / Пер. з англ. – К., 2000. – 528 с.
92. Дейвіс Н. Європа: Історія. – К., 2001. – 1463 с.
93. Дзобко А. Україна та ЄС: сучасний стан та перспективи взаємовідносин // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2008. – Вип. 23. – С. 25–36.
94. Діденко Н.Г. Європейська інтеграція України та Програма Східного партнерства // Антикризисна стратегія регіональної молодіжної політики: матеріали регіон. наук.-практ. конф. / за ред. В.В. Ликова, П.Г. Давидова. – Донецьк, 2011. – С. 132–134.
95. Довгань В.М. Європейський Парламент. Правовий статус і компетенція в системі органів Європейського Союзу: Монографія. – К., 2007. – 204 с.
96. Довідник з європейської інтеграції / під ред. О. П. Черниш. – Львів, 2006. – 383 с.
97. Донська А.Г. Політика як основа формування концепту Європи // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2012. – Вип. 4(3). – С. 211–216.
98. Друзенко Г. Інститут свободи совісті: міжнародні стандарти та законодавство України. – К., 2000. – 186 с.
99. Дугінець Г.В., Тронько В.В. Поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі (ЗВТ+) між Україною та ЄС: реалії і перспективи. // Економічний часопис-XXI. – 2015. – № 155. – С. 10–13.
100. Европа: проблемы интеграции и развития / [под общей редакцией академика О.А. Колобова]. – Т. 1. История объединения Европы и теория европейской интеграции. – Нижний Новгород, 2008. – Ч. 2. – 355 с.
101. Европа: проблемы интеграции и развития / [под общей редакцией академика О.А. Колобова]. – Т. 1. История объединения Европы и теория европейской интеграции. – Нижний Новгород, 2008. – Ч. 1. – 351 с.
102. Европейское право: Право Европейского Союза и правовое обеспечение защиты прав человека : Учебник для ВУЗов / Рук. авт. колл. и отв. ред. Л.М. Энтин. – 2-е изд., пересмотр. и доп. – М., 2007. – 939 с.
103. Единая Европа: идея и практика / отв. ред. М.М. Наринский. – М., 1994. – 268 с.



104. Європа – минуле і майбутнє. Візії та ревізії / Упоряд. О. Гнатюк, А. Мокроусов. – К., 2009. – 248 с.
105. Європейська інтеграція / уклад. М. Яхтенфукс, Б. Колер-Кох [пер. з нім.]. – К., 2007. – 396 с.
106. Європейська інтеграція на початку нового тисячоліття: довідник / склад. А. Круглашов та ін. – Чернівці, 2010. – 212 с.
107. Європейська інтеграція та міжнародна співпраця : посібник / авт. кол. : [В.А. Мандрагеля, Ю.В. Мельник, О.І. Пошедін [та ін.] ; за заг. ред. В.А. Мандрагелі, Л.А. Шереметьєвої]. – Київ, 2016. – 288 с.
108. Європейська інтеграція: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів та слухачів магістерської підготовки за напрямом «Державне управління» / Кол. авт.; за заг. ред. проф. І.А. Грицяка та Д.І. Дзвінчука. – Івано-Франківськ, 2013. – 464 с.
109. Європейський проект і Україна : монографія / А.В. Єрмолаєв та ін. – К., 2012. – 192 с.
110. Європейський Союз: Консолідовані договори / перекл. Ю. Петруся; наук. ред. В. Муравйов; Європейська Комісія в Україні. – К., 1999. – 207 с.
111. Європейський Союз: словник-довідник / ред.-упоряд. М. Марченко. – К., 2005. – 142 с.
112. Зайцев М. Європа як ідея (передумови та початкове становлення) // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – Серія «Філософія». – Острог, 2014. – Вип. 16. – С. 96–104.
113. Запорожченко Ю.А. Концепт Європи в нарисах Д. Гойови, Ю. Андруховича, А. Стасюка: компаративний дискурс. Дис. ... канд. філолог. наук. – Одеса, 2009. – 229 с.
114. История Европейской интеграции. Хрестоматия. В 3-х частях. Ч 1. История Европейских Сообществ. Составители: Браницкий А.Г., Леушкин Д.В. – Н.Новгород, 2014. – 130 с.
115. Історія європейської інтеграції від Римської імперії до Європейського Союзу: моногр. / під ред. І.В. Яковюка. – К.; Х., 2013. – 208 с.
116. Історія європейської інтеграції: фази, результати, досягнення. Політичні виклики для ЄС : навч.-метод. посіб. / за заг. ред. В.А. Мандрагелі, Л.А. Шереметьєвої. – К., 2016. – 116 с.
117. Калмиков Т. Європейський Суд та Комісар з прав людини Ради Європи: шляхи розвитку взаємодії // Evropsky politicky a pravni diskurz. – 2015. – Vol. 2. Iss. 4. – С. 42–45.
118. Кальян С.С. Єврейська спільнота у політичному процесі на теренах підросійської України (середина XIX – початок XX ст.). – Полтава, 2009. – 335 с.
119. Кембаев Ж.М. Правовые аспекты эволюции идеи единой Европы // Право и политика. – 2011. – № 10. – С. 1713–1752.

120. Кембаев Ж. М. Политико-правовая история идеи единой Европы: с древнейших времен до современности. – Алматы; Астана, 2012. – 496 с.
121. Керни Р. Диалоги о Европе. – М., 2002 – 320 с.
122. Кисельов О. Релігія й освіта в документах ПАРС // Релігійна і світська освіта в Україні: проблема співіснування. Матеріали Молодіжної літньої школи. – К., 2006. – С. 54–56.
123. Ковальова Т. Регулювання мовних відносин у контексті Європейської хартії регіональних або міноритарних мов: Європейський досвід і українські проблеми // Новий Колегіум. – 2017. – № 4. – С. 21–25.
124. Кольцов М.В. Европейская интеграция: история и современность : Текст лекций. – Ярославль, 2014. – 68 с.
125. Конституційні акти Європейського Союзу (в редакції Лісабонського договору) / пер. Г.Друзенка та С. Друзенко, за заг. ред. Г. Друзенка. – К., 2010. – 536 с.
126. Конституційні акти Європейського Союзу. Частина I / Упорядник Г. Друзенко, за загальною редакцією Т.Качки. – К., 2005 р. – 512 с.
127. Консолідовані версії договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу (2010/С 83/01) : хрестоматія / упоряд. Б.В. Бабіна. – Одеса, 2012. – 294 с.
128. Копійка В., Шинкаренко Т. Європейський Союз: заснування і етапи становлення: навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. – К., 2001. – 447 с.
129. Копійка В.В. Європейський Союз: Досвід розширення і Україна. – К., 2005. – 48 с.
130. Копійка В.В., Шинкаренко Т.І. Європейський Союз: історія і засади функціонування: навч. посіб. – К., 2009. – 751 с.
131. Кордон М.В. Європейська та євроатлантична інтеграція України. Навчальний посібник. – К., 2008. – 172 с.
132. Кравченко В. Концепт *Європа* як семантичний актант у сучасному євроінтеграційному дискурсі // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету. Серія: філологічні науки. – 2010. – Вип. 89 (1). – С. 324–328.
133. Кравченко В.Л. Роль опозиції «свій» – «чужий» у концептуальній структурі євроінтеграційного дискурсу // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики: Зб. наук. ст. – Вип. 6. – К., 2005. – С. 146–152.
134. Кравченко В.Л. Семантичні та лінгвопрагматичні характеристики концепту ЄВРОПА у сучасному англомовному політичному дискурсі. – Автореф. дис. філолог. наук. – Київ, 2007. – 22 с.
135. Крепон М. Європейські іншості / пер. с. фр. О. Йосипенко. – К., 2011. – 184 с.
136. Круглашов А.М., Озимок І., Астапенко Т.С., Руссу В.В. Європейська інтеграція на початку нового тисячоліття : Довідник. – Ч. 1. – Чернівці, 2010. – 212 с.

137. Куриляк В.С. Україна в системі європейського та євразійського інтеграційних процесів // Вісник економічної науки України. – 2013. – № 1. – С. 84–93.
138. Кучик О.С., Заяць О.А. Зовнішня політика України : Навч. посіб. – К., 2010. – 572 с.
139. Лактанций. Божественные установления. Книги I–VII. – СПб., 2007. – 512 с.
140. Ле Гоф Ж. Рождение Европы. – СПб., 2008. – 400 с.
141. Лисяк-Рудницький І. Україна між Сходом та Заходом // Історичні есе. – Т.1. – К., 1994. – С. 1–11.
142. Лихожон О. Концепт Європи в східноєвропейській літературі як засіб формування європоцентричної концепції // Пространство литературы, искусства и образования – путь к миру, согласию и сотрудничеству между славянскими народами : сб. науч. тр. : по матер. VII Междунар. науч. – практич. конференции, 20 декабря 2012 г. / ред. А.Г. Романовский, Ю.И. Панфилов. – Харьков, 2013. – С. 179–183.
143. Лозинский С.Г. История папства. – М., 1986. – 382 с.
144. Луць Л.А. Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти): монографія. – К., 2003. – 304 с.
145. Манжола В. Інтеграція України в європейські правові, політичні та економічні системи: Монографія. – К., 2007. – 320 с.
146. Михалев О.Ю. История европейской интеграции, 2009. – 132 с.
147. Міфи щодо європейської інтеграції в офіційному дискурсі ЄС: аналіт. доп. – К., 2013. – 72 с.
148. Мотрошилова Н.В. Идеи единой Европы: философские традиции и современность // Диалог культур в глобализирующемся мире: мировоззренческие аспекты / отв. ред. В.С. Степин. – М., 2005. – С. 19–67.
149. Мудрий Я.М. Словник-довідник термінів з Європейської інтеграції. – К, 2009. – 588 с.
150. Мусіс Н. Усе про спільноти Європейського Союзу. – К., 2005. – 466 с.
151. Мушг А. «Ядро Європи». Мысли о европейской идентичности [Электронный ресурс] // Отечественные записки. – 2003. – № 6. – Режим доступа: [http://magazines.russ.ru/oz/2003/6/2004\\_1\\_22.html](http://magazines.russ.ru/oz/2003/6/2004_1_22.html)
152. Новітні виклики у відносинах України та ЄС : монографія / кол. авт. : Ю.В. Мельник, О.І. Пошедін, М.С. Чулаєвська [та ін.] ; за заг. ред. Г.П. Ситника, Л.А. Шереметьєвої. – К., 2016. – 136 с.
153. Олійник Ю. Порядок денний асоціації: стан та перспективи співробітництва України та Європейського Союзу // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2012. – Випуск 24. – С. 103–107.
154. Оновлення змісту Європейської політики сусідства: очікування України [Електронний ресурс] // Урядовий портал. – Режим доступу:

- [http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art\\_id=248512945&cat\\_id=248512913](http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=248512945&cat_id=248512913)
155. Оржель О. Європейська інтеграція та європеїзація: тотожність та відмінність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.nbuv.gov.ua/PORTAL/soc\\_gum/](http://www.nbuv.gov.ua/PORTAL/soc_gum/)
  156. Остапенко Д. Недомінантні культури та інтеграція Європи // Київ. – 1996. – № 7–8. – С. 2–4.
  157. Палагнюк Ю. Зміст та перспективи політики Східного партнерства як зовнішньополітичної ініціативи ЄС щодо України // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2014. – Вип. 2. – С. 13–20.
  158. Пахльовська О.З України в Європу через Константинополь // Сучасність. – 1994. – № 1. – С. 54–68; № 2. – С. 101–116.
  159. Перегляд європейської політики сусідства / Спільне повідомлення для Європейського Парламенту, Європейської Ради, Європейського економічно-соціального комітету та Комітету регіонів – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://eeas.europa.eu/enp/documents/2015/151118\\_joint-communication\\_review-of-the-enp\\_uk.pdf](http://eeas.europa.eu/enp/documents/2015/151118_joint-communication_review-of-the-enp_uk.pdf)
  160. Петрова Л.Н. Законотворчество как регулятор религиозных процессов в странах Восточной Европы // Культура народов Причерноморья. – 2005. – № 68. – С. 153–155.
  161. Пиндар. Вакхилид. Оды. Фргменты. – М., 1980. – 504 с.
  162. Подебрад І. Трактат про встановлення миру у світі християнському / Пер. І.С. Андрусішин, А.С. Крилової; Передм, вступ. ст. М.К. Кеди. – Чернівці, 2016. – 28 с.
  163. Політика європейської інтеграції: Навчальний посібник / Під ред. В.Г. Воронкової. – К., 2007. – 512 с.
  164. Право Європейського Союзу. – Одеса, 2013. – 883 с.
  165. Прихода Я. Еволюція концепту Європа в українській публіцистиці // Вісник Львівського університету. Серія журналістики. – 2004. – Вип. 25. – С. 409–422.
  166. Прихода Я. Концепт Європа в текстах літературної дискусії 1925–1928 років // Вісник Львівського університету. Сер. Журналістика. – 2003. – Вип. 23. – С. 207–212.
  167. Прихода Я. Лексема Європа як культурний концепт (за матеріалами сучасної української преси) // Вісник Львів. у-ту. Серія Журналістика. – Вип. 22. – Львів, 2003. – С. 439–447.
  168. Проді Р. Задум об'єднаної Європи / Пер. з італ. К. Тищенко. – К., 2002. – 140 с.
  169. Рабінович П.М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація // Вісник Національної академії правових наук України. – 2016. – № 1. – С. 19–29.

170. Ржевська В.С. Основні риси проекту колективної безпеки І. Подебрада // Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 95 (Частина І). – 2011. – С. 116–117.
171. Сидорук Т.В. Передумови появи та процес концептуалізації Європейської політики сусідства // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Серія : Міжнародні відносини. – 2009. – № 3. – С. 17–23.
172. Сидорук Т.В. Політика сусідства Європейського Союзу у Східній Європі: модель інтеграції без членства : монографія. – Львів, 2012. – 444 с.
173. Сискос Е. Глобальные стратегии европейской интеграции : монография / под ред. проф. О. Г. Белоруса. – Тернополь, 2008. – 384 с.
174. Смирнова К. Європейська інтеграція та Україна // Право України. – 2011. – № 4. – С. 153–158.
175. Солоненко І. Вплив Європейського Союзу на процеси державотворення та демократизації в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2009-4-5.pdf>
176. Сорока С., Волчецький Р. Еволюція взаємовідносин України і Європейським Союзом. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/posibnuku/252/11.pdf>
177. Сорокун В.М. Міжнародно-правовий захист права на свободу совісті та віросповідання : Монографія.– Харків, 2010. – 252 с.
178. Столярчук Я.М. Глобальні асиметрії економічного розвитку : Монографія. – К., 2009. – 302 с.
179. Страбон. Географія. – Л., 1964. – 944 с.
180. Східне партнерство ЄС: додаткові можливості для євроінтеграції України / [І.Ф. Газізуллін, М.М. Гончар, О.В. Коломієць та ін.] ; за ред. В. Мартинюка. – К., 2009. – 84 с.
181. Теорія та історія європейської інтеграції: навчально-методичний комплекс / укл.: Круглашов А.М. – Чернівці, 2013. – 100 с.
182. Тодоров І.Я. Україна на шляху до європейської та євроатлантичної спільноти. Монографія. – Донецьк, 2006. – 268 с.
183. Тюшка А.В. Договір про Конституцію для Європи: генезис, юридична природа, політична цінність. Монографія. – К., 2007. – 228 с.
184. Україна – Європейський Союз : збір. міжнар. договорів та ін. док. (1991–2009) / за ред. С.О. Камишева. – К., 2010. – 608 с.
185. Уляшина Л. Международно-правовые стандарты в области прав человека и их реализация: теория и практика применения. – Вильнюс, 2013. – 402 с.
186. Федотова В.Г. Европа как регион и как концепт: к методологии вопроса // Знание. Понимание. Умение. – 2015. – № 4. – С. 15–26.
187. Фролов Э.Д. Проблемы глобализации в античном мире // Мнемон. Исследования и публикации по истории античного мира: Сб. статей. – СПб., 2006. – Вып. 5. – С. 15–26.

188. Фролов Э.Д. Явление федерализма в политической жизни античной Греции // Мнемон. Исследования и публикации по истории античного мира: Сб. статей. – СПб., 2008. – Вып. 7. – С. 13–22.
189. Ханстантинов В.О. Політичний вимір толерантності: ідеї та проблеми : Монографія. – Миколаїв, 2011. – С. 170–207.
190. Хашієва Л. Проблеми формування європейської ідентичності // Актуальні проблеми європейської інтеграції та євроатлантичного співробітництва України : матеріали 10-ї регіон. наук-практ. конф. 16 трав. 2013 р., м. Дніпропетровськ / за заг. ред. Л.Л. Прокопенка. – Дніпропетровськ, 2013. – С. 102–105.
191. Цебенко С. Право на релігійну освіту: до характеристики міжнародних стандартів // Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2009. – Вип. 49. – С. 8–13.
192. Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії: національна доповідь / ред. кол.: С.І. Пирожков, О.М. Майборода, Ю.Ж. Шайгородський та ін. – К., 2016. – 284 с.
193. Чубарьян А.О. Европейская идея в истории. Проблемы войны и мира. – М., 1987. – 352 с.
194. Чубарьян А.О. Российский европеизм. – М., 2005. – 416 с.
195. Чумаченко О. Східне партнерство Європейського Союзу: особливості двосторонніх відносин і багатостороннього виміру [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kytmu.edu.ua/vmv/v/p05/ar328342.pdf>.
196. Шемятенков В.Г. Европейская интеграция : Учеб. пособие. – М., 2003. – 400 с.
197. Шпэт Л. Мечта о Европе. – М., 1993. – 270 с.
198. Шульга М.А. Европеизация: некоторые особенности одного концепта // Соционауки. – 2015. – № 1.(15). – С. 88–95.
199. Щєкін Ю.В. Межполицейские и межплеменные союзы Древней Греции VIII–IV веков до н. э. [Електронний ресурс] // Теорія і практика правознавства. – 2016. – Вип. 2. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp\\_2016\\_2\\_16](http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2016_2_16)
200. Щербакова Ю. Цінності об'єднаної Європи. Монографія. – К., 2014. – 208 с.
201. Этциони А. От империи к сообществу: новый подход к международным отношениям / Пер. с англ. под ред. В.Л. Иноземцева; Центр исслед. постиндустр. о-ва; Журн. «Свободная мысль XXI». – М., 2004. – 342 с.
202. Юмашев Ю.М. Европейская идея и ее развитие от «Христианской республики» до Европейского Союза: исторический аспект возникновения и формирования права и институтов Европейского Союза // Труды Института государства и права РАН. – 2015. – № 3. – С. 5–46.
203. Яковюк І.В. Правові основи інтеграції до ЄС: загальнотеоретичний аналіз : монографія. – Харків, 2013. – 760 с.
204. Ярмол Л.В., Тучапєць І.Б. Захист свободи віросповідання Європейським судом з прав людини (загальнотеоретичні аспекти) // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки: збірник наукових праць. – 2015. – № 824. – С. 368–372.

## Список скорочень

- ЄВІ – Європейський валютний інститут  
ЄВІ – Європейський валютний інститут  
Євронест – Парламентська асамблея країн Східного партнерства  
ЄВС – Європейська валютна система  
ЄЕС – Європейське Економічне Співтовариство  
ЄСА – Єдиний Європейський Акт  
ЄІС – Європейський інструмент суспільства  
ЄПС – Європейська політика суспільства  
ЄС – Європейський Союз  
ЄСВС – Європейське Співтовариство з вугілля та сталі  
ЄЦБ – Європейський центральний банк  
МВФ – Міжнародний валютний фонд  
МСБ – малий та середній бізнес  
НАТО – Організація Північноатлантичного договору  
ОБСЕ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі  
ОГС – організації громадянського суспільства  
ОЕСР – Організація економічного співробітництва та розвитку  
ПВЗВТ – Поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі  
ПГС – Платформа громадянського суспільства  
ПДВ – Податок на додану вартість  
ПКА – Парламентського комітету асоціації  
РБ ООН – Рада безпеки Організації об'єднаннях націй  
СОТ – Світова організація торгівлі  
СхП – Східне партнерство  
ФГС СхП – Форум громадянського суспільства Східного партнерства  
ФРН – Федеративна Республіка Німеччина

## **Про авторів**

Ващенко Алла Василівна – кандидат історичних наук, доцент,  
директор ЗНЗ №13 Чернігівської міської  
ради

Гаврилов Володимир Миколайович – кандидат історичних наук,  
доцент, заступник начальника управління  
освіти Чернігівської міської ради

Дятлов Володимир Олександрович – доктор історичних наук,  
професор, перший проректор, проректор з  
науково-педагогічної роботи Національного  
університету «Чернігівський колегіум»  
імені Т.Г. Шевченка

Казимір Віра Анатоліївна – кандидат історичних наук, доцент  
кафедри психології та психологічного  
забезпечення Національної академії  
державної прикордонної служби  
імені Б. Хмельницького

Кеда Марина Костянтинівна – кандидат історичних наук,  
доцент кафедри всесвітньої історії  
Національного університету «Чернігівський  
колегіум» імені Т.Г. Шевченка

Коваленко Ольга Олександрівна – кандидат історичних наук,  
доцент кафедри всесвітньої історії  
Національного університету «Чернігівський  
колегіум» імені Т.Г. Шевченка

Соломенна Тетяна Валеріївна – кандидат історичних наук,  
доцент кафедри всесвітньої історії  
Національного університету «Чернігівський  
колегіум» імені Т.Г. Шевченка



*Наукове видання*

Ващенко Алла Василівна, Гаврилов Володимир Миколайович,  
Дятлов Володимир Олександрович, Казимір Віра Анатоліївна,  
Кеда Марина Костянтинівна, Коваленко Ольга Олександрівна  
Соломенна Тетяна Валеріївна

## **КОНЦЕПТ «ЄВРОПА»**

**НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК**

Відповідальний редактор **В.О. Дятлов**  
Науковий редактор **О.Б. Коваленко**  
Технічний редактор **О.М. Єрмоленко**  
Авторська коректура

Підписано до друку 23.08.2018 р. Формат 60 x 84 1/16.  
Папір офсетний. Друк на різнографі. Гарнітура Times New Roman Cyr.  
Ум. друк. арк. 18,5. Обл.-вид. арк. 17,21.  
Наклад 300 прим. Зам. №. 0121.

ТОВ «Видавництво «Десна Поліграф»  
Свідоцтво про внесення суб'єкта  
видавничої справи до Державного реєстру видавців,  
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.  
Серія ДК № 4079 від 1 червня 2011 року  
Тел. (0462) 972-664

Віддруковано ТОВ «Видавництво «Десна Поліграф»  
14035 м. Чернігів, вул. Станіславського, 40

